

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ IŞIĞINDA
KARABAĞ SORUNU**

Anar KHALİLOV

Danışman

Doç. Dr. Oğuz SANCAKDAR

2008

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Karabağ Sorunu**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Anar KHALİLOV

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Anar KHALİLOV
Anabilim Dalı : Kamu Hukuku
Programı : Kamu Hukuku
Tez Konusu : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Karabağ Sorunu
Sınav Tarihi ve Saati : .... / .... / ..... : .....

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ..... tarih ve ..... sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini ..... dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA O OY BİRLİĞİ O
DÜZELTİLMESİNE O* OY ÇOKLUĞU O
REDDİNE O**

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red .....

..... Başarılı Düzeltme Red .....

..... Başarılı Düzeltme Red .....

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Karabağ Sorunu

Anar KHALILOV

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Kamu Hukuku Programı

Temeli eskilere dayanmakla birlikte, 1988 yılından başlayan Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu 1990 yılından itibaren savaşa dönüşmüştür. Savaş 1994 yılına kadar çok ağır bir şekilde devam etmiştir. Uluslar arası örgütlerin girişimiyle 1994 yılının mayıs ayından itibaren ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Fakat aradan geçen 14 seneyi aşkın sürede taraflar arasında kalıcı barış sağlanamamıştır. Bu savaş sonucunda Azerbaycan topraklarının %20'ye yakını Ermenistan tarafından işgal edilmiş, işgal bölgesinde yaşayan bir milyonu aşkın insan yurtlarını terk etmek zorunda bırakılmış, mülteci konumuna düşmüştür. Halen çok ağır şartlar altında çadırlarda, eski tren vagonlarında yaşamaktalar.

Bu çalışmada Karabağ'ın tarihi incelenmiş, Karabağ sorunun ortaya çıkışı, sorunun savaşa dönüşmesi ve barış için uluslar arası örgütlerin girişimleri değerlendirilmiştir. Savaş sırasında ve savaştan sonra Ermeniler tarafından bölgede gerçekleştirilen İnsan Hakları ihlalleri incelenmiş, bu ihlallerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

Karabağ savaşında hakları ihlal edilen bir milyonu aşkın Azerbaycan vatandaşının başta mülkiyet hakkı olmak üzere, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile teminat altına diğer haklarının korunması için zaman kaybetmeden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurması gerektiği önerilmiştir.

20 yılı aşkın süredir devam eden Dağlık Karabağ sorununun bir an evvel çözülmesi ve bölgeden sürülen bir milyonu aşkın insanın kendi topraklarına dönmesi ve savaş sırasında esir alınan yüzlerce insanın iade edilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: 1) Karabağ, 2) Dağlık Karabağ, 3) Azerbaycan

4) Ermenistan 5) İnsan Hakları, 6) İhlal

ABSTRACT

Master Degree Thesis

**Under The View Point of European Human Rights Convention the Problem of
Karabakh**

Anar KHALILOV

**Dokuz Eylül University
Social Sciences Institution
The Main Branch of Public Law
Public Law Programme**

Although its past has consisted in the old years, in 1988 with the beginning of Armenia – Azerbaijan Nagorny Karabakh problem from the year of 1990 has changed into the war. The war has continued as a very heavy position until the year of 1994. With the entrance of international organizations in the year of 1994 from the month of May the agreement of ceasefire have signed. But for 14 years which have past from this date; the countiously peace has not consisted between the sides. After this war the land of Azerbaijan approximately 20% has invasioned by Armenia ; in these lands which are living people nearly one million had obliged to leave from their lands and they have taken position as refugees. Still they are living under very difficult positions as in tente or in old railway cars.

In this study the history of Karabakh has investigated, the creating of the problem of Karabakh , the problem changing into the war and fort he peace the enterprises of international organizations have evaluated. Meanwhile the war and after the war Armenians have occured the violation of human rights and this violations have investigated and their evaluations have done under the view point of European Human Rights Convention.

In the war of Karabakh approxiamately one million person as Azerbaijan citizenships whose human rights have been violated as first their ownership rights ; with European Human Rights Convention as taken under the guarantee ; to protect their rights and fort his aim ; without losing any time it has been advised to apply to European Court of Human Rights.

More than 20 years as continue the promlem of Nagorny Karabakh is necessary to solve as soon as possible and from this area as sent approximately one million person to return to their owv lands and after the war as taken thecaptives of war to return to their areas is necessary.

**The Key Words : 1) Karabakh, 2) Nagorny Karabakh, 3) Azerbaijan
4) Armenia, 5) Human Rights, 6) Violation**

AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ İŞİĞİNDA KARABAĞ SORUNU

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KARABAĞ'IN COĞRAFİ KONUMU, ADI, TARİHİ VE ETNİK YAPISI

1.1. KARABAĞ'IN COĞRAFİ KONUMU	7
1.1.1. Karabağ'ın Yerleşimi ve Yüzölçümü	7
1.1.2. Karabağ'ın Jeopolitik Konumu	9
1.1.3. Karabağ'ın Doğal Zenginlikleri	10
1.2. "KARABAĞ" ADININ KÖKENİ	11
1.2.1. "Karabağ" Adı	12
1.2.2. "Artsak" veya "Arşak" Adı	13
1.2.3. "Arran" veya "Aran" Adı	15
1.3. KARABAĞ'IN TARİHİNE BAKIŞ	15
1.3.1. Milattan Önceki Dönem	16
1.3.2. M.S. I. Yüzyıldan X. Yüzyıla Kadar Olan Dönem	20
1.3.2.1. Albanlar Dönemi	20
1.3.2.2. İslamiyet Dönemi	24
1.3.3. XX. Yüzyılın Başlarına Kadar Olan Dönem	25
1.3.3.1. Selçuklular Dönemi	25
1.3.3.2. Safeviler ve Osmanlılar Dönemi	27
1.3.3.3. Karabağ Hanlığı Dönemi	29
1.3.3.4. Karabağ'da Rus İşgali: Çarlık Rusya'sı Dönemi	33

1.3.3.5. Azerbaycan'ın Bağımsızlık Yıllarındaki Gelişmeler (1918 – 1920).	36
1.3.3.6. Sovyet Azerbaycan'ı Yıllarındaki Gelişmeler: Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin Ortaya Çıkarılması	40
1.4. KARABAĞ'IN ETNİK YAPISI	44

İKİNCİ BÖLÜM

KARABAĞ SORUNUN ORTAYA ÇIKIŞI, SORUNUN SAVAŞA DÖNÜŞMESİ VE BARIŞ İÇİN YAPILAN GİRİŞİMLER

2.1. ERMENİLERİN XX. YÜZYILIN İKİNCİ ÇEYREĞİNDEN İTİBAREN BAŞLAYAN TOPRAK TALEPLERİ	54
2.1.1 Ermenilerin Toprak (Karabağ) Talepleri ve Ermenistan SSC'den Azerbaycanlıların Göçe Zorlanması	54
2.1.2. II. Dünya Savaşından Sonraki Gelişmeler	57
2.2. 1987 YILINDAN İTİBAREN SORUNUN ORTAYA ÇIKMASI	59
2.2.1. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan SSC'ye Bağlanma İstemleri	59
2.2.2. Dağlık Karabağ'da Çatışmaların Başlaması ve Ermenistan SSC'de Yaşayan Azerbaycanlıların İkinci Kez Göçe Zorlanması	63
2.2.3. 1990 Yılındaki Olaylar	67
2.2.4. 1991 Yılındaki Gelişmeler	70
2.3. ÇATIŞMALARIN SAVAŞA DÖNÜŞMESİ	74
2.3.1. 1992 Yılındaki Gelişmeler: Azerbaycan'ın AGİK'e Üye Olması, Azerbaycan Topraklarının İşgali ve Ateşkesin Sağlanması	75
2.3.1.1. Hocalı Katliamı	81
2.3.1.2. Ateşkes Girişimleri	81
2.3.1.3. Şuşa ve Laçın'ın İşgali	82
2.3.1.4. Azerbaycan'daki Gelişmeler	82
2.3.2. 1993 Yılı: Azerbaycan Topraklarının İşgali ve BM Güvenlik Konseyi'nin Uygulanmayan Kararları	83

2.3.3. 1994 Yılı: Ateşkesin Sağlanması	89
--	----

2.4. BARIŞ İÇİN YAPILAN GİRİŞİMLER VE SORUNA ULUSLAR ARASI ÖRGÜTLERİN YAKLAŞIMLARI	92
2.4.1. AGİT'in Girişimleri	92
2.4.2. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Girişimleri	98
2.4.3. NATO'nun Tutumu	99
2.4.4. Avrupa Birliği'nin Tutumu	100
2.4.5. Avrupa Konseyi'nin Girişimleri	100
2.4.6. İslam Konferansı Örgütü'nün Tutumu	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARABAĞ'DA İHLAL EDİLEN İNSAN HAKLARI VE BU İHLALLERİN AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ İŞİĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. İNSAN HAKLARININ GELİŞİM SÜRECİ	112
3.1.1. İnsan Haklarının Tanımı	112
3.1.2. İnsan Haklarının Gelişim Safhaları	115
3.1.3. İnsan Hakları İle İlgili Sözleşmeler ve Örgütler	119
3.2. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ VE EK PROTOKOLLERLE KORUNAN İNSAN HAKLARI VE SÖZLEŞMENİN UYGULAMA ALANLARI	124
3.2.1. Sözleşme ve Ek Protokollerle Korunan İnsan Hakları	124
3.2.1.1. Yaşam Hakkı	125
3.2.1.2. İşkence ve İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Muamele Yasağı	129
3.2.1.3. Mülkiyet Hakkı	132
3.2.2. Sözleşmenin Uygulama Alanları	134
3.2.2.1. Konu Bakımından Uygulama	134
3.2.2.2. Yer Bakımından Uygulama	136

3.2.2.3. Kişi Bakımından Uygulama	138
3.2.2.4. Zaman Açısından Uygulanması	140
3.2.2.5. Çekince Koyma	142
3.3. KARABAĞ'DA İHLAL EDİLEN İNSAN HAKLARI	143
3.3.1. Direk Olarak İhlal Edilen Haklar	145
3.3.1.1. Yaşam Hakkının İhlali	145
3.3.1.2. İşkence, İnsanlıkdışı, Onur kırıcı Muamele ve Ceza Yasağının İhlali	152
3.3.1.3. Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağının İhlali	159
3.3.1.4. Mülkiyet Hakkının İhlali	162
3.3.2. Dolaylı Olarak İhlal Edilen Haklar	164
3.3.2.1. Evlenme Hakkının İhlali	164
3.3.2.2. Eğitim Hakkının İhlali	165
3.3.2.3. Serbestçe Dolaşma ve İkametgâhını Serbestçe Seçme Hakkının İhlali	165
3.4. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ'NİN KARABAĞ'DAKİ İNSAN HAKLARI İHLALLERİNE UYGULANABİLME OLANAĞI	166
3.4.1. Sözleşme'nin Ermenistan ve Azerbaycan Tarafından Kabul Tarihleri Açısından Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi	166
3.4.2. Sözleşme'nin Karabağ Sorununda Ermenistan'ın Taraf Olarak Gösterilmemesi Açısından Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi	170
3.4.3. Loizidou Kararının Karabağ'daki İhlaller İçin Emsal Teşkil Etmesi	174
SONUÇ	178
KAYNAKÇA	187

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHK	: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	: Avrupa Konseyi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DKMV	: Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti
DKÖV	: Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti
dn.	: Dipnot
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
İKP MK	: İttifak Komünist Partisi Merkezi Komitesi
İKT	: İslam Konferansı Teşkilatı
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KP	: Komünist Partisi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra

Md.	: Madde
NATO	: Nort Atlantic Treaty Organization
NKAO	:Nagorniy Karabakh Avtonomniy Oblsat
no	: numara
par	:paragraf
RK(b)P MK	: Rusya Komünist (bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s.	: sayfa
S.	: Sayı
ss.	: sayfa sayısı
SSC	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	:Türk İşbirliği ve Kalkınma Akansı
TTK	:Türk Tarih Kurumu
UKHÖ	:Uluslararası Kızıl Haç Örgütü
Vb	: Ve benzeri
Vd	: Ve devamı
Yy	: Yüz Yıl

GİRİŞ

Tarihin en eski zamanlarından beri Türk toprağı olarak bilenen Karabağ yerleştiğı bölge ve jeopolitik konumuyla diğere devletlerin, özellikle de XVIII. Yüzyılın sonları XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Kafkasya'ya doğru yayılmaya başlayan Çarlık Rusya'sının dikkatini çekmiştir. Bu yüzden daha bölgeye gelen ilk Rus generaller Çar'a hemen telgraflar çekerek bölgenin öneminden bahsetmiş ve bu bölgeyi kontrol altına alabilmek için çok çaba sarf etmeleri gerektiğini, Kafkaslara, Anadolu'ya, İran'a ve Azerbaycan'a açılan bir kapı olan bu bölgeyi kontrol altında tutan devletin bu coğrafyada söz sahibi olabileceğini belirtmişlerdir.

Daha o zamanlardan başlayarak Ruslar önce Karabağ'ı ve Azerbaycan'da bulunan diğere Azeri Hanlıklarını işgal etmiş, sonrasında ise bu bölgelere; önce 1813 Gülistan, 1828 Türkmençay, 1829 Edirne Anlaşmalarıyla İran'dan ve Türkiye'den onbinlerce Ermeni getirerek yerleştirmişlerdir. Burada bir tampon bölge oluşturmak ve Anadolu ile Kafkaslar ve Orta Asya arasındaki bağı koparmak Rusların çok önceden uygulamak istedikleri bir politikaydı. Bu isteklerine İran ve Osmanlı'nın zayıflamaya başladığı dönemde nail olabildiler. XIX. Yüzyılın sonlarına kadar Kafkaslara bir milyonu aşkın Ermeni göç ettirildi. Bunların bir kısmı Karabağ'a, bir kısmı da tarih boyunca İranlı'ların birkaç dönem söz sahibi olduğu durumlar hariç, Türkler tarafından yönetilen ve nüfusunun tamamına yakını Türk ve Müslüman Kürt olan İrevan Hanlığı'na yerleştirilmiş, bunun sonucu olarak da XX. Yüzyılın başlarında bölgede bir Ermenistan Devleti kuruldu.

XIX. Yüzyılın başlarına kadar özellikle Karabağ bölgesinde yok denilecek kadar az olan Ermeniler, Rusların uyguladığı politikalar sonucu XX. Yüzyılın başlarına gelindiğinde neredeyse bölge nüfusunun tamamına yakını oluşturmaktaydılar.

Karabağ'da nüfus bakımından çoğunluk durumuna geçen Ermeniler XX. Yüzyılın başlarından itibaren bölgede yaşayan Türklere karşı katliamlara başlamış, Osmanlı'nın yardımıyla bu katliamların karşısı ancak alınabilmiştir.

Osmanlı'nın bölgeden çekilmesinin ardından Karabağ'da bulunan İngiliz güçleri Karabağ'ın tarihi bağları ve coğrafi konumu göz önünde bulundurarak Azerbaycan'a bağlanmasına karar vermişlerdir. Daha sonra Bolşeviklerin döneminde de Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olarak kalması ve bölgeye "Muhtar Vilayet" statüsü verilmesi gerektiğini karara bağlamışlardır. Böylece 24 Temmuz 1923 Tarihinde "Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti" kurulmuş oldu.

Aradan çok kısa bir süre geçtikten sonra Dağlık Karabağ Ermenileri Ermenistan'a bağlanmak için gösteriler yapmaya başladılar. Sovyetler Birliği yönetimine defalarla başvuruda bulundular. 1965 yılına gelindiğinde 1915 sözde "Soykırım"ın 50'ci yıldönümünde gösterilerin dozunu artırarak Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlı'lara karşı saldırılara başladılar.

1978 yılına gelindiğinde Ermeniler Karabağ'da "Bölgeye Gelişlerinin 150. Yılı Anısına" bir anıt diktiler. Böylece, sonradan inkar etseler de Karabağ'a 1828 Yılından itibaren geldiklerini kabul etmiş oluyorlardı.

1985 yılına kadar defalarca Sovyetler Yönetimine Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmak isteklerini tekrarlayan Ermeniler'in bu istekleri sürekli olarak geri çevrildi.

Gorbaçov'un hakimiyete geldikten sonra uygulamaya koyduğu "Glasnost" ve "Perestroyka" politikalarını fırsat bilen Ermeniler bu isteklerini tekrar gündeme getirdiler. Gorbaçov'un vermiş olduğu sözlerden de cüret alan Ermeniler isteklerini silah zoruyla yerine getirmeye karar verdiler.

1988 yılından itibaren başlayan sorun 1991 yılına gelindiğinde savaşa dönüşmüş, 1992 – 1994 yıllarında ise şiddetli bir hal almıştır. Rus askeri güçlerinin de desteğini arkasına alan Ermenistan Karabağ'ı ve civarındaki 7 Azerbaycan ilini işgal etmiştir. Bu işgaller sonucu binlerce kişi yaşamını yitirmiş, yüz bine yakın kişi yaralanmış, bir milyonu aşkın Azerbaycanlı ise kendi toprağından sürülmüş, kendi ülkesinde mülteci konumuna düşmüştür. Savaş sonucunda Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Bu topraklar halen Ermeniler'in kontrolünde kalmaya devam etmektedir. Bölgeden göçe zorlanan bir

milyonu aklın insan ise çok ağır şartlar altında çadırlarda yaşamaya mecbur bırakılmıştır.

Uluslar arası örgütlerin girişimiyle 1994 Yılıının Mayıs ayından itibaren ateşkes imzalanmıştır. Fakat aradan geçen bu kadar süreye rağmen taraflar arasında kalıcı bir barış sağlanamamıştır.

Başta Birleşmiş Milletler olmak üzere birçok uluslararası örgüt işgal güçlerinin derhal bölgeden çekilmesi yönünde kararlar almasına rağmen Ermenistan işgal ettiği bölgelerden çekilmemekte ısrar etmiş, uluslar arası hukuk kurallarını ve taraf olduğu uluslararası örgütlerin kararlarını hiçe sayarak işgali sürdürmüştür.

Ermenistan tarafının bu tutum ve davranışlarına karşı uluslar arası örgütler her hangi bir tedbire başvurmamış, sadece sözlü açıklamalar yapmakla yetinmişlerdir. Diğer taraftan başta ABD olmak üzere birçok devlet sorunun ortaya çıktığı ilk zamanlardan başlayarak Ermenistan'a maddi ve manevi destek vermiş, özellikle bir milyonu aklın insanı göçe zorlanan Azerbaycan tarafını ise sert dille eleştirmiş, bu bölgeye yapılan insani yardımlardan Azerbaycan'ı yoksun bırakmış, hatta bu yönde kararlar almışlardır.

Batılı devletler gerçekleri "öğrendikleri" zaman ise artık çok geç kalınmıştı. Azerbaycan toprakları Ermenistan tarafından işgal edilmiş, yüzlerce kişi yaşamını yitirmiş, binlerce kişi yaralanmıştı. En önemlisi ise bir milyonu aşkın insan kendi toprağından göçe zorlanmıştı.

İşgal sırasında yüzlerce asker ve sivil esir alınmış ve bu esirler, Ermenistan'da ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarında Ermeniler tarafından kurulan esir kamplarında ve hapisanelerde en temel haklarından yoksun bırakılmakta, her gün işkencelere maruz bırakılmakta ve yaşamlarına son verilmektedir.

Ayrıca işgal bölgesinden göçe zorlanan bir milyonu aşkın insan ise başta mülkiyet hakları olmak üzere birçok hakları ihlal edilmiştir. Bu insanların kendi mülkiyetleri üzerinde tasarrufta bulunabilme hakları Ermenistan Devleti tarafından engellenmektedir.

Ermenistan ve Azerbaycan 25.01.2001 tarihinden itibaren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini onaylamışlardır. Aradan geçen yedi yıllık sürede Ermeniler, ister ellerinde bulundurdukları esirler olsun, isterse de göçe zorladıkları bir milyonu aşkın insan olsun, bu kişilerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile koruma altına alınan en temel haklarını ihlal etmekte, bu haklarını kullanabilmelerini engellemektedir.

Bu çalışmanın amacı Karabağ sorununda ihlal edilen İnsan Haklarını belirlemek, bu hak ihlallerine Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin uygulanıp uygulanamayacağını tespit ederek, bu ihlallerden dolayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurulması gerektiğini belirlemektir.

Çalışmada konuya ilişkin olarak daha önce yapılan araştırmalar incelenmiş, Dağlık Karabağ ile ilgili olarak uluslar arası örgütlerin ve tarafların resmi belge ve arşiv kayıtları incelenmiş, bu bilgiler doğrultusunda değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde sorunun temeli ve nedenlerinin, nereden kaynaklandığının tespitini daha da kolaylaştıracağı düşüncesiyle, Karabağ'ın coğrafi konumu, adı, tarihi ve etnik yapısı incelenmiştir.

İkinci bölümde ise Ermeniler'in iddiaları ve toprak taleplerine, bu talepler sonucunda ortaya çıkan sorunun büyüyerek savaşa dönüşmesi, bu savaş sırasında uluslar arası örgütlerin barış için girişimleri ve bu olaylar karşısındaki tutumları değerlendirilmiştir.

Son bölümde ise İnsan Haklarının gelişimi ile ilgili kısa bilgi verildikten sonra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hakkında değerlendirme yapılmış, Karabağ'da yapılan insan hakları ihlallerinden örnekler verilerek Avrupa İnsan Mahkemesi Kararları ile karşılaştırılmış, bu ihlallere Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin uygulanabilme olanağı değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde ise Azerbaycan tarafından zaman kaybetmeden bir milyonu aşkın insanın haklarının savunulması için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurulması gerektiği önerilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARABAĞ'IN COĞRAFI KONUMU, ADI, TARİHİ VE ETNİK YAPISI

Yıllardır süren Azerbaycan – Ermenistan sorununun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle sorunun kaynağı olan Karabağ'ın ve bölgenin tarihinin iyi bilinmesi gerekir. Karabağ ve civarında Milat'tan öncesinden başlayarak günümüze kadar birçok kavim yaşamıştır. Bu coğrafyanın çok eski zamanlardan bu yana yerleşim yeri olduğuna dair deliller bulunmaktadır.

Peki, Karabağ Ermeniler'in iddia ettiği gibi bir Ermeni toprağı mıdır? Tarih boyunca da Ermeniler'in yerleşim yeri mi olmuştur? Bu bölge de yaşayanların çoğunluğu hep Ermeni miydi? Yoksa bu iddialar Dünya'nın dört bir yanında bulunan güçlü Ermeni diasporasının da desteğini arkasına alarak tarih boyunca Türkler tarafından “ezilen”, “sürülen”, “soykırma maruz kalan” Ermeniler'i “masum” ve “mazlum” göstererek kadim Türk topraklarına sahip olabilmek için ortaya atılan birer hayal ürünü müdür?

Ermeni diasporasının da etkisi ile daha sorunun yeni patlak verdiği 1988 yılının başlarından itibaren bültenlerinde Karabağ'ın Ermeni toprağı olduğunu ve Ermeniler'in bu bölgede yaşayan Azeri Türkleri tarafından baskı ve eziyet gördüğünü Dünyaya duyurma çabası içinde olan özellikle Batılı haber kaynaklarının bu yöndeki açıklamaları gerçek miydi? Bu haberlerin kaynağı resmi belgelere mi dayanıyordu, yoksa sadece Diasporanın isteklerini mi yansıtıyorlardı?

Bugün Dünyaya Kafkasya ve Anadolu'nun bir bölümünün bin yıllar boyunca Ermeni toprağı olduğunu ve bu toprakların Türkler tarafından zorla ellerinden alınarak sadece bugünkü yerlerine “yerleşmek” zorunda kaldıklarını haykıran Ermeniler bu toprak iddialarında haklılar mı? Yoksa yıllardır hayallerini süsleyen “Denizden Denize Ermenistan” ya da “Büyük Ermenistan” projelerini hayata geçirebilmek için ortaya atmış oldukları bir yalan demeti midir?

20 seneyi aşkın bir süredir ki Dünya gündemini meşgul eden Karabağ Sorunu daha uzun yıllar gündemde kalacağı benziyor. Bugün dünya gündeminde “hatırı sayılır” bir yerde bulunan bu sorunun temeli konumundaki Karabağ hakkında

Ermeniler'in iddialarının gerçek olup olmadığının tespitinin yapılması gerekmektedir.

Biz de çalışmamızın bu bölümünde Karabağ'ın coğrafi konumu hakkında bilgi verdikten sonra, bölge için kullanılan adların kökenine de değineceğiz. Bu bilgilerden sonra Karabağ'ın bilinen en eski tarihinden günümüze kadar hangi kavim, toplum, halk, millet tarafından yönetildiği, hangi devletlerin sınırları içerisinde kaldığı ve hangi toplumların ağırlıklı olarak yaşadığı bilgilerini Azerbaycan, Türkiye, Rusya, Ermenistan ve mümkün olduğu kadar diğer ülke tarihçilerinin görüşleri, arşiv ve kayıtlarda bulunan bilgi ve belgelerle üç kademedede tespit etmeye çalışacağız. Yaşanan gelişmeleri de göz önünde bulundurarak ve kronolojik açıdan da kolay ve anlaşılır olacağı düşüncesiyle Karabağ tarihini ve olayları Milat'tan öncesine kadar olan dönem; Milat'tan X. Yüzyıl'a kadar olan dönem ve X. Yüzyıl'dan XX. Yüzyıl'ın başlarına kadar olan dönem olarak üç bölümde açıklamaya çalışacağız. Yukarıda belirttiğimiz Ermeni iddialarının gerçeği yansıtıp yansıtmadığının tespiti için sadece Karabağ tarihi ile yetinmeyip, Karabağ tarihi ile birlikte bölgeyi ilgilendiren tarihi gerçekleri de tespit etmeye çalışacağız.

Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan kadim Türk toprağı Karabağ'da Rusların da yardımıyla Ermeniler'in saldırıları sonucunda, özellikle de 1988 yılından itibaren meydana gelen kanlı olaylarla Dünya kamuoyunun gündemini meşgul eden bu bölge, Dünya basını tarafından taraflı ve yanlış yorumlanmış ve bunun doğal sonucu olarak da Dünya kamuoyu yanlış bilgilendirilmiştir. Dünya kamuoyunda ortaya çıkan bu yanlış bilgilendirme ya gerçekten bölgenin tarihinin, coğrafyasının, idari ve sosyal yapısının iyi bilinmemesinden ya da bugün dünyada kendisine çok destekçi bulan "mazlum" Ermeniler'in güçlü diasporasının gönlünün hoş tutulmasından kaynaklanmıştır. Bu sebepten de öncelikle tarihin her safhasında Türk toprağı olmuş Karabağ'ın coğrafyasını ve tarihini incelemek gerekmektedir.

1.1. KARABAĞ'IN COĞRAFI KONUMU

1.1.1. Karabağ'ın Yerleşimi ve Yüzölçümü

Kür ve Aras nehirleri arasındaki topraklar medeniyetin en eski ve ilk ocaklarından biri olarak değerlendiriliyor. Bu yerlerde üçüncü jeolojik devrin sonunda, dördüncü devrin başlangıcında insanların yaşayabilmesi için doğal şartlar oluşmuştur. Bu bölge Akdeniz ve Kuzey Afrika ile birlikte insanlığın atalarının ortaya çıktığı bir bölgedir. İnsan burada sosyal bir varlık olarak teşekkül etmiştir. Bunu Azık* mağarasında tespit edilmiş arkeolojik kalıntılar ispatlamaktadır¹.

Karabağ Azerbaycan'ın Kür ve Aras nehirleri ile 'Bolşevik işgalinden sonra Rusların baskıları sonucu Ermenistan'a "hediye edilen"² ve şu anda Ermenistan sınırları içerisinde bulunan Göyçe Gölü** arasındaki dağlık bölge ile bu bölgeye bağlı ovalıklardan oluşmaktadır. Yukarı Karabağ ya da diğer adıyla Dağlık Karabağ bölgesini de içine alan ve yüzölçümü 18.000 M2 olan Karabağ'ın sınırlarını şu şekilde açıklayabiliriz.

Karabağ güneyde Hudaferin Köprüsü'nden başlayarak Aras Nehri boyunca Anadolu'ya, doğusunda Kür Nehri olmakla kuzeyinde Gürcistan sınırındaki Sınık Köprü'süne (Krasny Most) kadar uzanan, batıdan ise Kuşbek, Salvartı ve Erikli (Şimdiki Ermenistan sınırları içerisinde kalmaktadır) olarak adlandırılan Karabağ dağ silsileleri ile çevrilidir³.

---

*Azık mağarası şu anda Ermenistan tarafından işgal edilen Fuzuli İlinden 17 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Azerbaycan Hükümetinin 21 Nisan 1969 tarih ve 158 sayılı kararı ile Azık Mağarası sit alanı ilân edilmiştir.

¹ Azer Aliyev, **Azerbaycan – Ermenistan Savaşı Karabağ Şehitleri**, İstanbul, 2001. s.18.

² Nesib Nesibli, **Bölünmüş Azerbaycan, Bütöv Azerbaycan**, Ay-Yıldız Matbaası, Bakü, 1997. s. 121

** Türkçe adı Gökçe olan bu Göl Ermenistan'a verildikten sonra ismi Ermenilerce "Sevan" olarak değiştirilmiştir.

³ Karabağ'ın coğrafi konumu ile ilgili bkz. Mirza Cemal Cevanşir Karabağlı **Karabağ Tarihi** (Çeviren Tahir Sünbül) Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 4, Ankara, 1990. s. 1-2; Cemalettin, Taşkıran, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995 ss. 9 – 11, 23 – 24; **Dağlık Karabağ Hayaller ve Gerçekler**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları No:37. Ankara, 1989. Abdülhaluk ÇAY'ın Giriş kısmındaki yazısı, s.15; İgrar Aliyev, **"Dağlık Karabağ. Tarih. Faktlar. Hadiseler."**, Elm, Bakü, 1989. s. 2; **Ermeni Terörünün Tarihsel Kronolojisi, Bahtı Kara Karabağ**, <http://www.azatyurt.com/Karabag%20Sorunu.htm>, (30.05.2008); Ayrıca bu dipnotta belirtmiş olduğumuz ilk iki kaynakta "Güneyde Hudaferin Köprüsünden Sınık Köprüye kadar Aras çayı uzanır" cümlesi kullanılmış ve bu Köprü'nün Gazakh ilinde bulunduğu

1836 yılında Sankt Petersburg’da basılan bir derlemede Karabağ eyaletinin sınırları ve yüzölçümü verilmiş (13.000 verst²) onun da çoğu hissesinin dağlarla çevrili olduğu belirtilmiştir⁴.

Karabağ; Ağdam, Ağdere, Terter, Yevlakh, Fuzuli, Beylegan, Gubadlı, Cebrayıl, Mingeçevir, Ağcabedi, Hocavend, Şuşa, Hankendi, Laçın, Şuşa, Kelbecer, Hanlar, Gorus, Berde, Zengezur, Hadrut illerinden oluşan ve yüzölçümü 18.000 M2 olan bir bölgedir.

1923 Yılında kurulan ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti olarak adlandırılan Dağlık Karabağ ise yüzölçümü 4392 M2 olup Kuzeyden Güneye 120 Km, Doğudan Batıya ise 35 – 60 Km uzunlukta sınırlara sahip, Merkezi Hankendi (1923 Yılında merkez Şuşa Şehri idi) olmak üzere Şuşa, Ağdere, Hadrut, Hocavend ve Askeran illerinden oluşmuştur.

Karabağ’ın bu şekilde “Dağlık” kısmının ön plana çıkarılarak “Dağlık Karabağ” olarak adlandırılmasının ise tamamen Rus ve Ermeni siyasetinin bir sonucu olduğu belirtilmektedir. Karabağ’ın yukarı kısmının “Dağlık” şekilde adlandırılmasındaki asıl amacın, bu bölgenin “dağ olduğu”, “verimsiz olduğu”, “işe yaramaz” olduğu fikrini uyandırmak ve halkı (Azerbaycan Türklerini) bu bölgeden soğutmak, bu bölgeyi gözden düşürmek olduğu söylenebilir. Nitekim, Kafkas Komitesinin Karabağ’daki sorumlu temsilcisi Ermeni S. Şaduns 20 Aralık 1922 tarihinde şöyle belirtmekteydi: “Taşnaklar tarafından ortaya çıkarılan yeni bir terim ‘Dağlık Karabağ’ ortaya çıkarıldı”⁵.

Dağlık Karabağ Küçük Kafkas Dağları’nın güney doğusunda bulunmaktadır. Karabağ, volkanik dağlarla kaplı olup yüksek bir yayladır. Bölgedeki en yüksek

---

(Sovyet döneminde Rusça ”Krasny Most” (Azerbaycan Türkçesinde - “Kırmızı Köprü”) olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir. Sonradan “Krasny Most” olarak adlandırılan Sınık Köprü (Azerbaycan Türkçesinde Kırık, Sökük, Dağılmış, Kopmuş anlamına gelmektedir) Azerbaycan’ın Gürcistan sınırındaki Gazakh ilinin İkinci Şıhlı köyünde ve Hramçay Nehri üzerinde bulunmakta olup Aras Nehri ile hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Burada bahsedilen “Sınık Köprü” ise şu anda Ermenistan tarafından işgal edilen Gubadlı ilinin Karaikişiler Köyünde bulunmakta olup kullanılmayacak durumdadır. Bu köprü hiçbir zaman “Krasny Most” olarak adlandırılmamıştır. Köprü isimlerinin aynı olmasından dolayı bu karışıklığa yol verildiği kanaatindeyiz.

⁴ **Obozreneniye Rossiyskih vladeniye za Kavkazom**, Cilt:3, Sankt Peterburg, 1836.

⁵ Kerim Şükürov, “Dağlık Qarabağ: Anlayışı ve Erazisi Haqqında (Tarih ve Müasirlik)”, **Tezisler “Qarabağ dünən bugün və sabah”**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 103.

zirveler; Murovdağ (3420 metre) ve Kamış (3740 metre) 'tır. Araş Vadisi 'ne inen Karabağ Sıradağları'nın orta kısmında Alakaya (2338 metre) ve Kırk-Kız (2863 metre) dağları yer alır. Sönmüş volkanların oluşturduğu Işıklı Dağ ve Kızıl Boğaz zirveleri 3 bin 500 metreye kadar çıkar. Deniz seviyesinden 2 bin metre yüksekliğe kadar ormanlık olan Karabağ'da, bu seviyeden sonra otlaklar başlar⁶.

Karabağ sıra dağları ve ona yakın arazilerde kışın yağmursuz geçen soğuk iklim görülmektedir. Denizden 1600 metre yükseklikte bulunan yerlerde yıllık ortalama sıcaklık 6 – 8 °C arasında değişmektedir. Bölgeye yılda 700 mm'ye kadar yağmur düşmektedir⁷.

1.1.2. Karabağ'ın Jeopolitik Konumu

Karabağ'ın böyle bir coğrafi konumda olması onun stratejik önemini daha da artırmıştır. Tarih boyunca bu coğrafyaya hükmetmek isteyen güçlü devletler bunun, ancak şu anda Karabağ arazisinde bulunan topraklara sahip olduktan sonra mümkün olabileceğinin bilincinde olmuş, bu sebepten de tarihin hemen hemen her evresinde bu topraklara sahip olabilmek için savaşlar yapılmıştır.

Karabağ bölgenin hakim bir noktasındadır. Azerbaycan, Ermenistan ve İran'ı kontrol edebilecek bir konumdadır⁸. Karabağ bölgesi bu devletlere açılan bir kapı ve bu devletlerin arasında köprü vazifesi gören bir bölgedir.

Karabağ'ı elinde bulunduran herhangi bir devlet, Trans – Kafkasya'nın birçok bölgesini de kontrolü altında tutabilir⁹.

Nitekim Çarlık Rusya'sının Kafkaslar'daki Ordu Generali P. D. Sisianov 22.05.1805 Tarih ve 19 Sayılı Raporu'nda Çar'a “ Karabağ coğrafi konumuna göre Azerbaycan'ın ve aynı zamanda İran'ın kapısı sayılır. Bu yüzden Bölgenin kontrol altında tutulması ve bizim için güvenli hale getirilmesi için daha çok çaba sarf

⁶ İğrar Aliyev, **Dağlık Karabağ. Tarih. Faktlar. Hadiseler**, Bakü, 1989. s. 4; Cemalettin Taşkiran a.g.e., 23; Timuçin Kodaman, **Dağlık Karabağ Olayları**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 1993. s. 10

⁷ Nesib Nesibli, **Azerbaycan Coğrafyası**, Bakü, 2000. s. 56.

⁸ Cavid Aliyev, “Karabağ Savaşı Sonucu Azerbaycan'ın Uğradığı Sosyoekonomik Zararlar” **Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri**, 9 Ocak 2005 – İstanbul / Türkiye, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 2005. s. 203.

⁹ **Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi**, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Bölümü, Cilt:3, Bakü, 1979.

edilmelidir¹⁰” demektedir. Sisianov’un raporunda Ermenistan adının geçmemesi de, o tarihlerde Karabağ’ın civarında bugünkü Ermenistan’a ait bir toprağın olmaması, Karabağ’la bir sınırının bulunmaması, aynı zamanda şu anda Ermenistan Devleti’nin yerleştiği toprakların da 1920 yılına kadar büyük çoğunluğunun Azerbaycan’a ait olduğu tezini de destekleyici nitelikte olduğu söylenebilir.

1.1.3. Karabağ’ın Doğal Zenginlikleri

Coğrafi konumunun yanında Karabağ Yöresi’nde bulunan doğal zenginliklerinin de var olması Karabağ’ı daha da cazip kılmaktadır. Karabağ bölgesinde yer altı kaynaklardan, renkli metal olarak – altın, civa, krom, perlit, obsidian, elmas, selen madenleri; taş olarak – inşaat için kullanılan özellikleri bulunan taşlar, tuf taşları, mermer, kil, kum, çakıl, kireç madenleri, su olarak – muayene özelliği bulunan maden suları ve birçok doğal kaynak suları bulunmaktadır¹¹. Karabağ’da ayrıca zengin uranyum yataklarının olduğunu da belirtmek gerekir.

Karabağ fauna ve flora yönünden de çok zengin olmuştur. Bu bölgede değişik bitki ve hayvanlar yaşamakta idi. Bölge de birçok koruk ve milli parklar mevcuttu. Bölgedeki ormanlık alanlarda dünyada nadiren yetişen bitki türleri ve hayvan neveleri bulunmaktaydı.

Son zamanlarda işgal bölgesinde bulunan ormanlık alanların Ermeniler tarafından yakıldığı gözlemlenmekte, fakat bu bölgelerin işgal altında olması sebebiyle her hangi bir tedbir alınamamakta, müdahale edilememektedir. İşgal bölgesine yakın yerlerden orman yangınlarının günlerce sürdüğü ve bu yangının Ermeniler tarafından söndürülmediği ya da söndürmek için her hangi bir çaba gösterilmediği çok net olarak izlenebilmektedir. Maalesef Azerbaycan tarafından da herhangi bir müdahale yapılamamakta sadece durumun bazı uluslararası kuruluşlara bildirilmesi ile yetinilmektedir.

---

¹⁰ Yasin Aslan, **Can Azerbaycan**, Kök Yayınları, Ankara, 1990. s. 51, (Can Azerbaycan); Ramil Nifteliyev, “Rus İşgali Devrinde Qarabağ’da Demografik Değişiklikler”, **Tezisler “Qarabağ dünən bugün və sabah”**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 147.

¹¹ Tapdik Hesenov, **Azerbaycan Arazilerinin Ermenistan Tarafından İşgalinin Ağır Sosyal – İktisadi Neticeleri**, Çarşıoğlu Matbaası, Bakü, 2002. s. 22 – 23.

Ayrıca toprağının verimli olması tarım ve hayvancılığın yayılmasına ve gelişmesine neden olmuştur. Azerbaycan genelinde üretilen buğdayın %24'ü, üzümün %41'i, patatesin %46'sı, etin %18'i, süt ürünlerinin ise %34'ü şu anda Ermenistan işgali altında olan yerlerde üretilmekteydi¹². Bu rakamlar bölgenin tarıma ne kadar elverişli olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu bölgede üretilen tarım ürünleri ülkenin en kaliteli ürünleri olarak bilinmekteydi.

Ayrıca bölgenin iklim koşulları, mineral ve doğal zenginlikleri burada uluslararası düzeyde sağlık kompleksleri ve sanatoryumlar açılmasına imkan yaratmıştır. Sovyetler döneminde Azerbaycan'ın en az yatırım yapılan ülkeler arasında yer almasına rağmen sadece bu bölgeye 2 adet tesis yapılması da bunun bariz göstergesidir.

1.2. “KARABAĞ” ADININ KÖKENİ

Son dönemlerde Ermeniler'in gerek Ermenistan'da gerekse de işgal ettikleri Karabağ'da Türk kökenli yer adlarını Ermeni adları ile değiştirdikleri görülmektedir¹³. Burada ki gaye çok açıktır. Amaç bu bölgede tarihin en eski çağlarından itibaren süregelen ve bu bölgenin hakimi olan Türkler'in izini silmektir.

Nüfus olarak bugün o yerlerde Ermenilerin çoğunluğu oluşturmalarının sonucu olarak, yeni bir Ermenice kelime eski Türkçe yer adına baskın gelecek ve daha sonraki nesiller bu yeni adı bileceklerdir¹⁴. Fakat yer adlarının incelenmesinde, Paul LEBEL'in de belirttiği gibi 'yer adlarının mümkün olan en eski tarihlerde, en eski metinlerde geçen şekillerini araştırmak gerekir'¹⁵.

Ermeniler hem Ermenistan'da hem de Karabağ'daki birçok yerleşim yeri, dağ, dere, nehir vb. gibi yerlerin adını değiştirmelerine rağmen “Karabağ” adını değiştirmemişler, değiştirememişler¹⁶. İster Ermeni tarihçileri, isterse de Ermeni

---

¹² Cavit Aliyev. a.g.m., s. 210.

¹³ Yasin Aslan, **Can Azerbaycan**, s. 26 – 30.

¹⁴ Cemalettin Taşkiran. a.g.e., s.17

¹⁵ Paul Lebel, **L'Historie et ses Methodes**, Paris, 1961, s. 689

¹⁶ Cemalettin Taşkiran. a.g.e., s.17

yanlı batılı tarihçiler eserlerinde “Karabağ” ismini kullanmakta ve bölgeden “Karabağ”, “Dağlık Karabağ” diyerek bahsetmekte¹⁷.

1.2.1. “Karabağ” Adı

Karabağ yer adının anlamı hakkında değişik fikirler vardır. Bunlardan biri bölgede “kara üzüm” yetiştirildiğinden, bölgede “kara yapraklı bağlar” olduğundan Karabağ denildiği fikridir. Diğer bir görüş ise Karabağ sözünün “Şimal – Garb Bağı”ndan (Kuzeybatı Bağı) geldiğini ileri sürmektedir. Bu görüşe göre Karabağ düzlüğü Beylegan Şehri’nin (Azerbaycan sınırları içerisinde bulunan tarihi bir yerleşim yeri) kuzeybatısında kaldığı için bölge böyle adlandırılmıştır¹⁸.

Araştırmacıları en çok şaşırtan “Kara” kelimesi olmuştur. Ülke genelinde bulunan yer adlarının incelenmesi sonucunda “Kara” sözcüğünün “renk”, “ağır”, “garb”, “büyük”, “koçak”, “sık”, “kalın”, “çokluk” anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

J. Walker her ne kadar amacı “Karabağ” kelimesinin yüzde yüz Türkçe olmadığını öne çıkarmak olsa da, kitabında ‘Kara’ kelimesinin Türkçe, ‘Bağ’ kelimesinin ise Farsça menşeli bir kelime olduğunu belirtmektedir¹⁹. Fakat ‘bağ’ kelimesi Farsça kökenli olsa da bu kelime yüzyıllar önce Türkçe’ye geçmiş ve artık Türkçe’leşmiştir.

Günümüze kadar elde edilen mevcut metinlerde 14. Yüzyıla kadar “Karabağ” ismine rastlanılmadığı belirtilmektedir²⁰. “Karabağ” sözcüğüne ilk olarak 14. Yüzyılda bir Gürcü “Tarihi Olaylar Defteri”nde rastlandığı iddia edilmektedir²¹. “Karabağ” kelimesine yine 14. Yüzyılda Gürcü dilinde Tiflis’te basılan “Gürcü Tarihi” adlı tarihi eserde de rastlanıldığı ileri sürülmektedir²². Ayrıca yine 14.

---

¹⁷ G. A. Galoyan; K. S. Hüdaverdiyan, **Nagorniy Karabagh**, Erivan, 1988, s. 5; Gerard Libidian, **Le Dossier Karabagh**, Paris, 1988, s. 3; John Christopher Walker, **Armenia and Karabagh**, London, 1991, s.69; Donabedian; Mutafian, **Artsakh – Historie du Karabagh**, Paris, 1989, s. 9.

¹⁸ H. Halilov, **Karabağın Elat Dünyası**, Azereşr, Bakü, 1992.

¹⁹ J. C. Walker, a.g.e., s.69.

²⁰ Cemalettin Taşkiran, a.g.e., s.18

²¹ P. Mouradian, **Chronique Georgienne de 1207 – 1318**, Erivan, 1971. s. 112

²² Galoyan; Hüdaverdiyan, a.g.e., s.5

Yüzyılda yaşamış İranlı tarihçi Gazvini Hamdullah Mustefvi de eserlerinde bölgeden bahsederken “Karabağ” adını kullanmıştır²³.

1.2.2. “Artsak” veya “Arşak” Adı

Ermeniler ise “Karabağ” adının Urartu yazıtlarında Urteche – Urtehini olarak geçtiğini ve Ermeni adı olan Artsah yani Arşak’ın da bu addan geldiğini iddia etmekte, Antik Yunan yazılarında da bölgeye Ermenice Artsahı çağrıştıran Orhistena denilmekte olduğunu belirtmekteler. Ayrıca Orta Çağ’ın ilk dönemlerinde bölgeye “Tsavdek” ve “Heçen” olarak iki ad daha verilmiştir²⁴.

Ermeniler Karabağ isminin “Tarihi Ermenistan”ın kuzeydoğu eyaletleri olan Arşak’a ve Utik’e denildiğini ve bu bölgelerin Gökçe Gölü’nden kuzeydoğu ve doğusuna kadar Kür Nehri’ne, güneyde ise Aras nehrine kadar uzandığını ve bunların hepsinin 5. Yüzyılın başlarına kadar “Büyük Ermenistan Krallığı”na ait olduğunu iddia etmekteler²⁵.

Karabağ’ın batı tarafının Urartu kaynaklarında Urteg(h) – Urteğini olarak adlandırılması ihtimali vardır. Ama bu gerçek olsa bile, bölgeye daha sonra verilen Arşak adının bu addan geldiğini söylemek yanlıştır. Hiç kuşku yoktur ki, Arşak ismi Ermenice kökenli değildir. Çünkü o devirde orada bir tane de olsa Ermeni yaşamadığı kesindir. Belirtmek gerekir ki “Arşak” Farsça menşeli bir kelime olup “Dünyanın batı tarafı” anlamına geldiği belirtilmektedir²⁶.

Urartular’ın M.Ö. X. Yüzyılı’nın başında Karabağ bölgesinin güney ve batı taraflarında buldukları bilinmektedir. Ancak Karabağ bölgesi hiçbir zaman Urartular tarafından işgal edilmemiştir. Urartular yerleşmiş oldukları coğrafya itibariyle Anadolu’ya açılan kapılar üzerinde bulunmaktaydılar²⁷. M. Ö. VIII yüzyılda Azerbaycan’da Sakalar’ın (İskitler) merkezi Arran / Karabağ’ın “Şaberan” şehri idi.

---

²³ Hamdullah Mustefvi Kazvini, *The Geographical Part Of The Nuzhat al Qulub*, Leiden, 1919. s. 173

²⁴ Galoyan; Hüdaverdiyan, a.g.e., s.4

²⁵ Donabedian; Mutafian, a.g.e., s.9.

²⁶ İğrar Aliyev. a.g.e., s.4

²⁷ Cemalettin Taşkiran, a.g.e., s.20.

Arran'daki Seng – i Surakh, Sakalılar'ın büyük hükümdarı Meduva (Alp – Er Tunga / Afrasyab)'nın sığınağıydı²⁸.

Sakaların Dahe / Dae kolunun²⁹ Parn / Aparn ya da Baran³⁰ boyundan I. Arsak'ın kurduğu devlete “Arsaklılar” adı verildi³¹.

İpsos Savaşı'ndan sonra Ermeniler'in yaşadıkları bölgeler İskender'in komutanlarından Selefküs'ün eline geçmiştir. Bölge daha sonra M.Ö. 248 yılında Part hükümdarı Arsak tarafından yönetilmiştir. Saka Türkleri'nin Parn boyundan olan Arsak, eski Oğuz ve Türkmen soyundan gelmiştir³².

Sakalar (İskitler) M.Ö. VIII Yüzyıldan itibaren Karabağ Bölgesi'nin Türk sakinleri olmuşlardır. İskitlerden olan bir sülale hem İran'da hem de Anadolu'da hakimdiler. Sülalenin başında Arsak ve onun oğulları durmakta idi³³.

“Arsak” kelimesinin kökenini araştıran Cefer Caferov kelimenin “sak” , “asak”tan türediğini ve as'larla ilgili olduğunu, “Asak”ın “saka”, “sak”ın da “asak”a dönüşmesinin Orhun Kitabeleri'ne de uygun olduğunu belirtmektedir. Arsak kelimesini “Er as ak” yani Türkçe “Ak As Erler” olarak tahlil etmekte ve çeşitli örneklerle bu kelimenin hem menşe hem de anlam itibarıyla Türkçe kökenli bir kelime olduğunu ispatlamaktadır³⁴.

Arsak kelimesinin İskitler'den geldiğini ileri süren ve bunu tarihi belgelerle kanıtlayan birçok araştırmacı, bilim adamı ve tarihçi vardır. Konumuzun dışına taşacağı için ve yukarıda yazılanların yeterli olacağı düşüncesiyle bu görüşü destekleyen diğer yazılara yer vermemeyi uygun bularak belirtmedik³⁵.

²⁸ Nizamettin Onk, **Azerbaycan Karabağ Tarihi**, İstanbul, 1997, s. 1.

²⁹ Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi** C.1 İstanbul, 1953, s. 116. (Kars Tarihi).

³⁰ A. Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981, s. 47

³¹ Nizamettin Onk, a.g.e., s.2

³² Hatem Cabbarlı, “Ermenistan'da Türkiye İmajı”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 7, Sonbahar 2002, s. 2, (Ermenistan'da Türkiye İmajı)

³³ Cemalettin Taşkiran, a.g.e., s.20; Ayrıca Sakaların Azerbaycan'a gelişi konusunda bkz: Kamuran Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Cilt 1, Ankara, 1981, s. 97 -100

³⁴ Cefer Caferov, “Arsak Sözü'nün Etimolojisi”, **Tezisler “Qarabağ dünən bugün ve sabah”**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 38-41.

³⁵ Ayrıca bkz. Fahrettin Kırzioğlu, “Armeniya / Yukarı Eller Tarihinin İç Yüzü”, **Belleten**, Cilt:1, S. 198, Aralık 1986'dan Ayrı Basım, Ankara, 1987, s. 917, (Armeniya / Yukarı Eller Tarihinin İç Yüzü); İlhami Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Ankara, 1993, s. 47.

Yukarıdaki açıklamalar, görüşler ve tarih bilgileri doğrultusunda Arşak isminin de Türkçe kökenli olduğunu söylemekle birlikte, bu ismin ne Ermeni tarihçilerinin bahsettiği gibi bir Ermeni adı, ne de Farsça menşeli bir ad olduğunu da belirtmek gerekir.

1.2.3. “Arran” veya “Aran” Adı

Karabağ'a için söylenen Arran / Aran adına gelince; Azerbaycan Türkçesi'nde yaz mevsimine “yay” derler. Dağlık ve serin yerlere Yaylak (Türkçe yayla), düzlük ve sıcak yerlere ise “aran” ya da “kışlak” denilmektedir. Türkler önceleri göçebe hayat tarzı yaşadıklarından yazın yaylaklara kışın ise kışlaklara yani arana gidiyorlardı. O yüzden bugün dilimizde “Dağ Göçü”, “Aran Göçü” ifadeleri yer almaktadır. Azerbaycan'da bugün bile Kür Aras Ovası'nda kalan illere “Aran Rayonları” denilmekte, ayrıca ders kitaplarında da bu şekilde yer almaktadır.

İster Karabağ, ister Arsak, isterse de Arran / Aran isimleri olsun, bu isimler bugün Karabağ denilen bölge için bilinen tarih sayfalarında kullanılmış isimlerdir. Yukarıda tarihçi ve bilim adamlarının görüşleri doğrultusunda bu isimlerin hepsinin Türkçe kökenli olduğu açıkça söylenilebilir.

1.3. KARABAĞ'IN TARİHİNE BAKIŞ

Yayla ve yükseklikleri tamamen otlaklarla kaplı olmasından dolayı, bozkırların insanı olan Türklerin yaşamasına elverişli olması nedeniyle çok eski zamanlardan beri Türk toplulukları Karabağ'a öncelikle yerleşmişlerdir. Daha sonraları bölge Sacaoğulları, İlhanlılar, Timurular gibi Türk devletlerinin kışlak merkezi olmuştur³⁶.

Karabağ çok eskiden beri Türk Yurdu olmuştur. Cevanşir ve Sarıcalu Türk gruplarının bölgeye yerleşmelerini çok sonraları Karadağlı, Karakoyunlu, Kara – Bulak, Karalar, Karadonlu, Karahanlı, Karademirçilü, Karapirürlü, Karaserkarlu,

---

³⁶ Mirza Bala, “Karabağ”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:6, İstanbul, 1993. s. 212. (Karabağ).

Karadolaklu, Karacalu, Karabeğlü, Karabayramlu, Karavelilü, Karaçınarlu Türk gruplarının yerleşmeleri takip etmiştir³⁷.

Kafkasya’da küçük bir bölge olan Karabağ’ın yukarı kısmı yani Dağlık Karabağ’la ilgili gelişen askeri – siyasi olaylar Rusya ve Batılı devletler tarafından tebliğ edildiği gibi “bölgesel ve geçici bir anlaşmazlık” değil de, Ermenilerin yüzyıllardan beri bu coğrafyada Türklüğe ve geniş anlamda İslamiyet’e karşı kin ve nefret dolu düşmanlığı ile sınır komşuları olan Azerbaycan ve Türkiye hatta Gürcistan’ın da toprakları üzerinde hak iddiası ile ilgilidir. Bu savaş yüzyıllardan beri Ermeniler’in “Büyük Ermenistan Devleti” kurmayı hayal eden patolojik hastalıklarının devamıdır. Bunlar olayları tek taraflı ve bağınaz bir gözle gören, “adalet” adına adaleti katleden, insanlık adına da vahşetler yapan bir tutum içindeler. Tarihi Albanya’yı bile “Büyük Ermenistan Devleti”nin bir parçası olarak gösteren Ermeniler, Türkiye topraklarının bir kısmının kendilerinin olduğunu belirtmekte. Nitekim Ermenistan Eğitim Bakanlığının 1991 – 1992 öğretim yılından bu yana basılan coğrafya kitaplarındaki haritalarda Malatya, Erzurum, Van, Kars, Ağrı ve birçok yerler “Büyük Ermenistan”ın toprakları olarak gösterilmektedir³⁸.

1.3.1. Milattan Önceki Dönem

En eski kaynaklardan elde edilen bilgilerin günümüze kadar ulaşan mevcut belgelerinden Karabağ’a ilk gelip yerleşen Türk kavminin “Hurriler” olduğu anlaşılmaktadır. Karabağ’ın Hurriler’den önceki ilk sakinleri de Asya kökenlidir. Bazı tarihçilere göre bunlar da Orta Asya’dan il göç eden Türkler’dir. Hurriler M.Ö 5000 yıllarında Türkistan’da yaşıyorlardı. M.Ö. 4000 yılında Ön Asya’ya göç ettiler. Sümer tabletlerinden Kurri (Hurri) ismiyle anıldılar. Önceleri Hazar Denizi’nin güneyinden Kafkasya’yı dolaşarak, Arran (Karabağ) bölgesine yerleştiler³⁹.

³⁷ **Dağlık Karabağ Hayaller ve Gerçekler**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları No: 37, Ankara, 1989. s. 15. (Not: bu alıntı Abdulhaluk Çay’ın “ Giriş” için yazdığı yazısından alınmıştır)

³⁸ Hamit Ali Zeynelabidinoğlu, **Dağlık Karabağ Savaşının Açık ve Gizli Yönlerine Dair**, XII Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 341.

³⁹ Muharrem Bayar, “Altı Bin Yıllık Türk Yurdu Karabağ”, **Azerbaycan Kültür Dergisi**. Yıl.38. Sayı: 270, 1989. s. 51.

Hurriler’i bazı geleneklerine, özellikle de at yetiştirme usullerine, ölülerini gömme usullerine ve Elamca’daki ortak ve benzer kelimelerine göre Türkler’in “Uğur” kolunun en eski dallarından olduğu söylenmektedir⁴⁰. Hurriler Büyük Okyanus’tan Macaristan’a kadar ve Asya’dan Doğu Avrupa’ya kadar geniş bir sahaya yayılmışlardır. Kuzey Dağda’ki oymakları, Aras Boylar’ı ve Kars Bölgeleri’ne yayılmış bulunan Hurriler’in Azerbaycan – Karabağ ve Doğu Anadolu’ya yerleşen Orta Asya’nın ilk Fatih Kavmi ve çok kalabalık medeni ahalisini teşkil ettiği ifade edilmektedir⁴¹.

Alman filologlarından E.Farer, Hurri dilinin Türkoid bir dil olduğunu kabul etmektedir⁴². Ayrıca yapılan araştırmalar ve kazılardan elde edilen M.Ö XX Yüzyıla ait olduğu belirlenen “Hurrilerden” kalma eserlerde “Tangrı”, “Teng Eri” gibi Türkçe kökenli sözcüklerin ortaya çıkışı da bu görüşü doğrulamaktadır⁴³.

M.Ö. XXX Yüzyılların sonlarına doğru Kür – Aras ovalıklarındaki medeniyetin çöküşü başlamıştır. Bundan sonra bölgede etnik grupların oluşmaya başladığı tahmin edilmektedir. M.Ö. binli yıllara gelindiğinde bölgenin güneybatı tarafında Urartular ortaya çıkmıştır⁴⁴. Ermeni tarihçileri bölgenin batısında kalan toprakların Urartu Kralı II. Sadurin tarafından fethedildiğini belirtmektedirler⁴⁵.

M.Ö. VIII Yüzyılda tarih sahnesine çıkan Saka (İskit) Türkleri de Kafkaslar’a gelmiş ve Anadolu’ya kadar uzanmışlardır. Urartular önceleri Saka’larla dostluk kurup iyi geçinmek istemişlerse de, Saka’ların devamlı istilaları ile dostluklar uzun sürmemiş ve Urartular M.Ö. 585 yılında tarih sahnesinden silinmişlerdir. Ancak bu tarihten çok önceleri Karabağ bölgesine gelerek yerleşen Sakalar bu bölgenin yerli sakinleri olmuşlardır⁴⁶.

Ermeni toplumunun tarihi hakkında Ermeni ve yabancı tarihçiler arasında tam bir görüş birliği yoktur. Ermeniler, kendilerinin kadim bir millet olduklarını

---

⁴⁰ Zeki Velidi Togan, a.g.e., s. 30.

⁴¹ Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s. 27.

⁴² Muharrem Bayar, a.g.m., s. 52.

⁴³ Mehmet Kengerli, “Karabağ Azerbaycan Toprağıdır. Dünya Durdukça da Öyle Kalacaktır”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Kasım – Aralık 1999. Sayı: 330, s. 7.

⁴⁴ İğrar Aliyev, a.g.e., s. 16.

⁴⁵ Donabedian, Mutafian, a.g.e., s. 10.

⁴⁶ Cemalettin Taşkıran, a.g.e., s. 32.

kanıtlamak için tarihi kaynaklardan daha çok efsane ve mitolojiye dayanmış, bunun için de dil ve din faktörünü öne çıkarmışlardır. Ermeni tarihinde Ermeniler'in bir millet olarak M.Ö. II. – I. Yüzyıl'larda Dağlık Ermenistan'da yaşayan soyların birleşmesinden ortaya çıktığı ifade edilse de bu soyların adları verilmemektedir⁴⁷.

Ermeniler XI. yüzyılın ortalarına kadar evvela Kafkasya Bölgesi'ne, daha sonra Kafkasya'dan batıya ve güneye yayılarak geniş bir alanda, bu bölgelerde egemen olan büyük devletlere bağlı kalmak suretiyle dil, din, gelenek ve varlıklarını korumak için sürekli çabalarda bulunmuş, ancak bağımsız bir millet olma olanağını elde edememiştir⁴⁸.

Ermeniler kendi kaynaklarında da belirttikleri gibi, ister Yasef evladından, "Hayk"tan çıkarak bugün Ermenistan denilen bölgenin yerlileri olarak, isterse de Frigyalılar'la birlikte buldukları yerlere gelmiş olsunlar buralarda M.Ö. VI veya VII Yüzyıllarda varolmuşlardır. Urartu Devleti'nin yıkılışından sonra Ermeniler, bölgede hakim duruma gelmeye çalışmışlar, ancak önce Asurlular'ın hakimiyetinde, sonra da Medler'in hakimiyetinde kalmışlardır. Daha sonra Persler'e tabi olan Ermeniler, Büyük İskender'in Ön Asya'yı ele geçirmesiyle bir vilayet haline gelmişler, daha sonra bu vilayet Ermeni sülalesinin eline geçmiştir. Daha sonraları M.Ö. 215 – 190 yıllarında Ermeniler Seçkililer'in idaresine girmiştir. O dönemlerde Büyük Ermenistan ve Küçük Ermenistan diye iki kısma ayrılmıştır. Seçkililer'in Roma'ya yenilmesiyle Ermeniler Roma İmparatorluğu'nun himayesine geçmişler ve krallıklarını ilan etmişlerdir⁴⁹.

Tarihlerini M.Ö. XVIII-XX. yüzyıla kadar geriye götürme kompleksi içinde olan Ermeni tarihçilerden Ayvazyan, Ermenilerin '4000' yıllık tarihini yazmış, ancak nedense sadece Urartu Devleti konusunda geniş bilgi vermiştir. Ermeni bilim adamları Urartu Devleti'nin kendilerine ait olduğunu iddia etseler de bir çok tanınmış tarihçi bunun aksini iddia etmektedir. Ünlü Rus tarihçisi B. Piotrovski Urartu Devleti'nin bir Ermeni devleti olmadığını iddia etmektedir. Piotrovski'ye göre MÖ.

---

⁴⁷ Hatem Cabbarlı, "Ermenistan'da Türkiye İmajı", s. 2; Daha geniş bilgi için bkz: "İstoriya Armyanskogo Naroda", <http://www.armenica.wizard.am/history/history2.html>, (30.05.2008).

⁴⁸ **Tarih Boyunca Ermeni Meselesi**, Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 1979, s.3.

⁴⁹ Cemalettin Taşkiran, a.g.e., s. 35.

IX. yüzyılda Ermeniler veya Ermeni soyundan olan bir kabile Urartu'nun zayıfladığı zaman hücum ederek işgal etmiş ve oraya yerleşmişlerdir. Birçok tarihçi de Piotrovski'nin iddialarını kabul etmektedir⁵⁰.

Heredot da eski Urartu Ülkesi'nde gösterdiği "Alarod" Kavmi tarafından "Alarodlular'ın" Kafkas halkından ve Asyanik bir ırk olarak tanımladığını, bundan hareketle Alarodlular'ın kesinlikle Aryani (Hint- Avrupa) olmadıklarını söyleyerek, Karabağ'a Asyenik Türkler'in, Aryaniler'den çok önce geldiklerini belirtmektedir⁵¹.

Ermeniler, kendilerinin Kafkasya'nın yerlisi olduklarını iddia etseler de ait oldukları dil grubu bakımından bunun aksi bir görüşü savunmak mümkündür. Ermeni dili Hint-Avrupa dillerinin doğu grubuna aittir. Bu sistemde Ermeni dilinin kendine has özelliği vardır. Ermeni dili M.S. IV. Yüzyıl'ın sonları ve V. Yüzyıl'ın başlarında yazı şeklini almıştır. Bazı bakımlardan Ermeni dili özellikle Hint-Avrupa dillerinden Snaskritçeye (eski Hint yazısı), Latince'ye, Yunanca'ya, eski Slavca'ya ve eski Almanca'ya yakındır⁵².

Sakalar'dan sonra bölge yine Sakalar'ın bir kolu olan Dahaler'den olan Arşak'lar hakim olmuşlardır (M.Ö. 250 – 226 Yılları). Ermeni kaynaklarında Ervantakert olarak geçen Ağçakale, Arşaklar tarafından kurulmuş ve aynı zamanda da başkentleri olmuştur. Aynı görüşü Suryani müellifi Bardesen Khorenli de eserlerinde teyit etmektedir. Dolayısıyla XX. Yüzyıl Ermeni tarih kitaplarında da belirtildiği gibi bu şehri Ermeniler kurmamıştır⁵³.

Arşak, Sakalar'ın Daha Kolu'ndan olan Partlar'ın krallarına deniliyordu. Partların Sakalar'dan gelen bir Türk kavimi olduğu şüphesizdir. Türk tarihçileri dışında Ermeni ve Batılı tarihçiler de Partların Türk olduğunu belirtmekte⁵⁴.

Partlar'dan sonra ise bölgede Albanlar'ın söz sahibi olduğu görülmektedir.

⁵⁰ Hatem Cabbarlı, "Ermenistan'da Türkiye İmajı", s.2

⁵¹ HEREDOT, **Heredot Tarihi**, Çeviri: Ömer Rıza Doğrulu, İstanbul, 1993.

⁵² Ararat Saakoviç Garibyan, Cülyetta Araratovna Garibyan, **Kratkiy Kurs Armyanskogo Yazıka**, Luys Yayınevi, Erivan, 1987. s. 5.

⁵³ Timuçin Kodaman, a.g.e., s. 13.

⁵⁴ Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, "Armeniya / Yukarı Eller Tarihinin İç Yüzü", s.919; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, 2. Baskı, İstanbul, 1987, s. 91; H. Pasdermajian, **Historie de l'Armeni**, Paris, 1971, s.67; Cemalettin Taşkıran a.g.e., s. 36'daki 13 Nolu Dipnot - **The Historians History of The World** (Dünya tarihçileri Külliyyatı), Cilt VI, s. 4. t.y., y.y.

Milattan öncesine kadar Karabağ'daki yönetim ve idare kısaca olarak yukarıda belirtildiği şekilde oluşmuştur.

1.3.2. M.S. I. Yüzyıldan X. Yüzyıla Kadar Olan Dönem.

Karabağ'ın haiz olduğu coğrafi ve politik önemi tarih boyunca daima büyük devletlerin dikkatini üzerine çekmiştir. Bölge savaşlar neticesinde sık sık el değiştirmiştir. Karabağ'a hakim olabilmek için Anadolu'da, Azerbaycan'da ve Rusya'da kurulan devletler birbirleri ile sürekli olarak mücadele etmişlerdir⁵⁵. Bu devletlerin milattan sonraki binyıllık dönemde Karabağ'daki hakimiyetleri kronolojik olarak şöyle özetlenebilir:

M.S. I. Asır'da Kafkasya Türk Albanlar'ı, II. Asır'da Romalılar, III. Asır'da Sasaniler, VI. Asır'da Hun Türkleri ve VII. Asır'da da Karabağ'a Hazar Türkleri hakim olmuşlardır⁵⁶.

1.3.2.1. Albanlar Dönemi

Günümüzde bile tartışılmaya devam edilmesine rağmen, Albanlar'ın Türk soyundan oldukları birçok tarihçi tarafından öne sürülmektedir. Türk menşeli olan Albanlar Sakalar'ın bir kolundan gelen Arşak Sülalesi'nce kurulmuş ve bölgeye bir süre hakim olmuşlardır⁵⁷. Tarihçi Kagankatvatsi'nin "Albanlar Tarihi" adlı eserinin dördüncü faslına başlığının "Büyük Arşak Alban (Agvan) Devletini Kuruyor" şeklinde olduğu belirtilmekte ve bu fasılda: "Burada Agvan Prensi başlıyor. Büyük Arşak kuzey sınırlarını belirlerken Kafkasya yamaçlarında, dağ boğazlarında ve geçitlerinde yaşayan kavimleri davet ederek, serkeşliği terk ederek hükümdar vergilerine tabi olmaları için kendilerini ikna etti. Bütün bunların da başına Büyük Arşak'ın emri ile Nuh'un oğlu Yafes neslinden Sisakan'ın soyuna mensup Aran'ı hükümdar tayin etti. Aran Aras ırmağından Gnarakert Kalesi'ne kadar Alabanya'nın bütün düzlerine ve dağlarına sahip oldu. Diyorlar ki, Part'lı Büyük Arşak Aran'ın

---

⁵⁵ Hayati Aktaş, **Dağlık Karabağ Sorunu**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 2001, s. 23.

⁵⁶ Zeynelabidin Makas, **Azerbaycan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası**, Ankara, 1990, s.9; Mehmet Kengerli. a.g.m. s. 8.

⁵⁷ Fahrettin Kırzioğlu, "Albanların Tarihi Üzerine". XI. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri, TTK. Ayrı basım Ankara, 1994. s. 20. (Albanların Tarihi Üzerine).

cesur ve kahraman soyundan memlekete onar bin ordulu valiler koydu” şeklinde ifadeler geçtiği belirtilmektedir⁵⁸.

İslamiyet’ten ve Milat’tan önceleri başlayan Alban devrinde memleketin adı Albanya idi. Ermeni kaynaklarında “L” harfinin “G”ye, “B” harfinin de “V” harfine dönüşmesi ile “Agvanya” denmektedir⁵⁹. Eski Yunan, Latin, Süryani, Ortaçağ Müslüman kaynakları (hatta bazı Ermeni tarihçileri de) tarihi Alban Devlet’inde yaşamış ahalinin Albanlar, Hunlar, Barsiller, Hazarlar, Avarlar ve Suvarlar gibi Türk uyruklarından olduklarına dair hiçbir şüphe yeri bırakmamaktalar. Albanlar, yaşadıkları arazi üzerinde gereken siyasi, kültürel ve dini birliğe o zamanlar da sahiptiler⁶⁰.

Bölgede uzun süre hüküm süren Albanlar, Hun Türkleri’nin Dünya’ya yayılmaya başladıkları V. Yüzyılda Hunların da birkaç kez saldırımları sonucu zayıflamış ve hakim Arşak Sülalesi çökmüştür. Ablaılar VI. ve VII. Yüzyıllarda kuzeyden gelen Türk akınlarına da dayanamayarak Derbend civarında bulunan başkentlerini o zamanki ismi Partar olan Berde Şehrine taşımışlar⁶¹.

Ermeni tarihçileri Aran’ı yani, Karabağ’ı Albanya’ya bağlamak gayretleri ile Arşaklılar’dan önce Albanya’da Ermeni – Hayk sülalesinin hüküm sürdüğünü ileri sürmekte⁶². Fakat 1916 yılında eski Urartu Devleti’nin merkezi olan Van’da ortaya çıkarılan kitabe ve sonraları Azerbaycan arazisinde, özellikle de Gökçe Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgede bulunan Urartu – Haldea Yazıtları Albanya’nın komşuları olan İberya ve Ermenistan’dan hatta İran, Yunan ve Latinler’den çok daha önceleri mevcut olduğunu göstermektedir⁶³.

Ermeni tarihçilerinden B. Ulbabayan, Ş. Smatyan, Kh. Svazyan, A. Akopyan vd. Albanya’nın, eski Karabağ topraklarının M.Ö. II. ve I. Yüzyıllar’da kurmuş oldukları “Büyük Ermenistan”ın bir parçası olduğu ve öyle kaldığı iddialarına

---

⁵⁸ Mirza Bala, **Azerbaycan Tarihinde Türk Albanya**, Ankara, 1951, s. 20. (Azerbaycan Tarihinde Türk Albanya).

⁵⁹ Cemalettin Taşkıran, a.g.e., s.37.

⁶⁰ Hamit Ali Zeynelabidinoğlu, a.g.m., s. 341 – 342.

⁶¹ Mirza Bala, **Azerbaycan Tarihinde Türk Albanya**, s.9 vd.

⁶² Cemalettin Taşkıran, a.g.e., s. 41

⁶³ Mirza Bala, **Azerbaycan Tarihinde Türk Albanya**, s.25

gelince ise yine bu iddiaların yerinde olmadığı söylenebilir. Şöyle ki, M.Ö. 66. yılda Romalılar II. Tigran'ı mağlup ettikten sonra, Mezopotomiya ve Gordion hariç diğer topraklarını Roma'ya bırakmış ve böylece Ermenistan Roma'ya bağlanmış ve M.S. IV. Yüzyıl'a (358 Yılına) kadar da devam etmiştir. Tabii ki bu dönemlerde Albanya'nın topraklarının bir kısmına Ermeniler'in saldırımları ve istila etmeleri ihtimali vardır. Ama bunun sürekli şekilde Ermeni kontrolünde olduğu söylenemez. Ayrıca 37. yılda Roma İmparatorluğu ile Parthia arasında yapılan anlaşma ile Parthia'nın kontrolüne verilmiş, daha sonra I. Yüzyılda da I. Augustin tarafından Atropatena'nın hakimiyetine verilmiştir⁶⁴. Ermeniler bu kadar zor durumdayken, yani Roma'ya, Parthia'ya bağımlı olarak yaşadıkları bir sürede, Albanlar çok iyi durumda olmuşlar ve bu süreçte kendi bağımsızlıklarını sürekli olarak koruyabilmişlerdir⁶⁵. Nitekim, Albanlar bu süreçte kendi para birimlerini kullandıkları halde Ermeni paraları Roma tarafından değiştirilmiştir. Bu da Ermenilerin iddiasının yerinde olmadığını açıkça göstermektedir.

VII. Yüzyıla gelindiğinde ise Karabağ Bölgesinde Araplar'ın işgali başlamıştır. Arapların baskıları sonucu Alban Kralları, Hıristiyanlığa yönelik bir seyir izlemiştir. Bu şekilde izlenen siyaset sonucunda da Alban Kavimleri dini yönden parçalanmıştır. Büyük bir kısmı eski dinlerini korumuş ve sonradan İslam Dini'ni kabul etmişleridir ki, bunlar bugünkü Azeriler'in atalarıdır. Bir kısmı ise Hıristiyanlaşmış ve yukarı Karabağ'da yerleşmiştir⁶⁶. Daha sonra Alban kiliseleri Ermeni kilisesine bağlanmış ve böylece Albanlar'dan Hıristiyanlığı seçenler yavaş yavaş Grigoryanlaşmaya başlamışlardır. Ermeni kimliğini de benimsemişler ve bugünkü Karabağ Ermenileri'ni oluşturmuşlardır. Bu süreçte Ermeni Kiliseleri'nin çok önemli rolü olmuştur. Şöyle ki, Albanya' da, Bizans İmparatorluğu'nda olduğu gibi Hıristiyan dininin diofizit (Hz. İsa'nın hem ilahi hem de insani yönlü olduğu) mezhebi mevcut idi. Ermeniler ise monofizit-gregoryan (Hz. İsa'nın sadece ilahi yönlü olması) mezhebine mensup idiler. Bu sırada Arap Hilafeti Bizans İmparatorluğu'nun etkisi altında olan ülkeleri almak için durumlarından memnun olmayanları kendilerine yardımcı olmaları konusunda ikna etmek ve onların

---

⁶⁴ İğrar Aliyev, a.g.e., s.26

⁶⁵ Hamit Ali Zeynelabidinoğlu, a.g.m., s. 342.

⁶⁶ Yusuf Yusufov, "Albanya'nın Etnik Tarihine Bir Bakış". **XII. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri Özeti**, TTK. Ankara 1994. s.49.

gücünden yararlanmakta idiler. Böyle güçlerden biri de Ermeniler idi. Ermeniler, Araplar için elverişli idi, çünkü bağımsız bir devlete sahip değildiler, nüfusları az olup dağınık yaşıyorlardı. Arap Hilafeti, Ermeniler'e din hürriyeti vererek hem Bizans ve hem de Albanya'ya karşı onları kullandı. Ermeniler'in başlıca görevi dini mezhepçe birbirine bağlı olan Albanya ile Bizans İmparatorluğu'nun arasındaki ilişkiyi kesmek ve araya nifak sokmaktı. Ermeni Katogikosu İlya, görevini başarıyla yaptıktan sonra, Hilafetin de yardımıyla (tahminen 704 yılında) Alban kilisesi Ermeni Gregoryan kilisesine bağlandı. Böylece Ermeni kilisesini Gregoryanlaştırmaya başladı.

X. Yüzyılın sonlarına doğru Albanya'da İslam dini esasen üstünlük kazandı. Çünkü Albanya Arapların hakimiyeti altında olduğu için, İslam dinini kabul eden ahali bir sıra ağır vergilerden kurtulmakla beraber, Müslüman ülkelerde serbest faaliyet göstermek imkanını da kazanıyordu.

Bu kadar zorluklara bakmayarak, Hıristiyan dininde kalan ve en önemlisi geçmişini unutmayan ve de Albanlık ruhunu yitirmeyen Albanlar, şimdiki Dağlık Karabağ'ın az bir kısmını oluşturan topraklarda toplandı. Haçen Knyazlığını kurdu⁶⁷. Haçen Hıristiyan Knyazlığı esasen Ermeni Gregoryan kilisesinin tesiri altında olduğundan kilise defterhanesinde işler Ermenice yürütülmeye başlandı. Lakin Alban kilisesi, Gregoryanlaşmaya karşı ciddi mukavemet gösteriyor, küçük bir arazide olsa da, kendi müstakilliğini koruyabiliyordu. XIII. Asırda Haçen Knyazı Hasan Celal'in devrinde Gandzasar manastırının inşa edildiği, Alban Katolikosunun merkezinin kurulduğu ve yeniden diofizit mezhebinin üstünlük kazandığı görülmektedir. Bu merkez müstakil faaliyet gösterip Ermeni kilisesi ile anlaşmaya başladı. Alban kilisesinin bu üstünlüğü Çarlığın Azerbaycan'ı işgal etmesinden sonra da, yani 1836 yılına kadar devam etmiştir. Bu yılda Petersburg mukaddes sinodunun kararı ile Alban kilisesi kapatılmış ve bir Ermeni kilisesine çevrilmişti.

Karabağ bölgesinde son zamanlara kadar dinlerini kaybetmeyerek Türkçe konuşan Karabağlılar da olmuştur. 1593 yılından kalma "Gence – Karabağ vilayeti tahrir defterinde" anadili Türkçe olan yerli Hıristiyanlara "Aranian" deniliyor. Bunlar

---

⁶⁷ Ali Hakverdiyev, "Karabağ'ın Kadim Tarihinden", Tezisler "Qarabağ dünən bugün və sabah", I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s.57.

Alban Türklerinin Hıristiyan olarak kalanlarıdır⁶⁸. Nitekim XVIII. Yüzyılın başlarında Rus Çarı I. Pyotur'a yazmış oldukları mektupta kendilerinin Alban olduklarını belirtmiş ve Çar'a kendilerinin Ermeni olmadıklarını, ecdatlarının Alban, dolayısıyla da kendilerinin de Alban olduklarını bildirmişlerdir⁶⁹.

Tarihi belge ve bilgilerin ışığında açıklamaya çalıştığımız Albanya'nın ister ahalisinin soyu, ister yaşam tarzı, isterse de dilleri olsun Türk kökenli bir ırk olduğu, bazı Ermeni tarihçileri hariç, genellikle kabul görmektedir.

1.3.2.2. İslamiyet Dönemi

M.S. 642'de Mesleme oğlu Habib ile Rabib oğlu Selman iradesindeki Arap İslam Orduları Kafkaslar'a gelerek, Azerbaycan'ı fethettikten sonra bölgenin aran kesimine yani, Karabağ'a girdiler. Mekke'li Mesleme oğlu Habib El-Fihr Şam Valisi Muaviye tarafından 8.000 kişilik bir ordu ile Karabağ'a gönderildi. 646 yılında ise 2000 kişilik bir birlik de Karabağ'a sevk edildi. Bu süreçte İslamiyet'i kabul ederek Müslüman olan Kafkasya Türkleri, İslamiyet'in yayılmasında Arap ordularına yardımcı olmuş ve Habib'in, Karabağ'ı ve Nahçıvan'ı almasına destek olmuşlardır. Arap İslam Ordusu Karabağ'ın o zamanki başkenti Berde'yi karargah yaparak, Demir Kapı, Derbend ve Hazar İlleri'ni aldı⁷⁰.

Müslüman Oğuz Türkleri zamanında Muhammed oğlu Mervan 753 yılında 150.000 kişilik ordusu ile Kafkasya'ya gelerek Karabağ'ı üs yaptı. Buradan Volga-İdil boylarına seferler yaparak, bölgedeki Türklerin de İslamiyet'i kabul etmelerini sağladılar⁷¹.

Abbasiler döneminde, Azerbaycan Valisi Yezid, Hazar Kağanı Hasan Bagatur'un kızı ile o dönemlerde Karabağ'ın merkezi olan Berde'de evlenmiştir. Bu evlilik Araplar'la Türkler arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirdi. Fakat Kağanın kızı iki sene dört ay sonra Leon adlı bir ermeni tarafından öldürülünce bu dostluk bozuldu ve Türkler'le Arapların arasını açıldı. Daha sonra Kağan 764 Yılında 10.000

⁶⁸ Fahrettin Kirzioğlu, **Albanlar Tarihi Üzerine**, s. 60.

⁶⁹ Ali Hakverdiyev, a.g.m., s.57.

⁷⁰ Mehmet Kengerli, a.g.m., s. 8.

⁷¹ Muharrem Bayar, a.g.m., s. 42.

kişilik ordusu ile Kafkasya'yı harabeye çevirdi ve Araplar'ın hakimiyetini sona erdirdi⁷².

830 yılında Dvin Emiri Meyzed oğlu Halid, Halife'ye itaat etmeyen Malazgirt Emiri Seveda'yı ortadan kaldırmak istedi. Seveda Karabağ Emiri İshak'la birleşerek Arap Emiri Halid'i yendiler. Bölgede Bebek'in liderliğinde isyanlar başlamıştı. Araplar isyanı bastıramayınca isyan hareketını bastırmak için büyük Türk Bey'i Emir Afşin ile Büyük Bağa idaresinde Türk ordusu Karabağ'a girdi. Aras Nehri'nin kıyısındaki "Bez" kalesini kuşatarak, Bizans'a geçmek isteyen Babek'i Karabağlı Sambat oğlu Sehl adlı bir Oğuz Bey'i yakalayarak 837 yılında öldürdü. Emeviler, Azerbaycan'a bağlı olarak kurdukları Dvin Eyaletine 889 – 890 yılında Türk Sac Oğulları hanedanından Muhammed El – Afşin'i tayin ettiler. Bu hanedan 892 - 930 yılları arasında merkezi Karabağ olmak üzere Kafkasya'da Sac Oğulları isimli Müslüman Türk beyliğini kurdular⁷³.

1.3.3. XX. Yüzyılın Başlarına Kadar Olan Dönem

1.3.3.1. Selçuklular Dönemi

Oğuzların Üç – Ok Kolu'ndan Deniz Han Oğlu Kınık Boyu'ndan olan Selçuklular XI. Yüzyıl'ın ilk yarısında Karabağ'a yerleştikten sonra, Azerbaycan Bey'i İbrahim İnal Karabağ Bey'i Kutalmış güneyindeki Bizanslılara sık sık akınlar düzenleyerek Selçuklular'ın Anadolu'ya girmelerini kolaylaştırmışlardır⁷⁴.

XI. Yüzyıla kadar çeşitli Türk kavimlerinin yerleştiği Azerbaycan, Selçuklu Türk Devleti'nin kurucularından Çağrı Beyin Van ve Aras arasındaki bölgeye 1015 – 1021 yıllarında yaptıkları akınların sonucunda, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu

---

⁷² Muharrem Bayar, a.g.m., s. 60

⁷³ Hakkı Dursun Yıldız, "10. Yüzyılda Türk-Ermeni Münasebetleri", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile ilişkileri Sempozyumunu** 8-12 Ekim, 1984, Erzurum, Ankara, 1985. s. 29-31; İslam Ansiklopedisi, "Azerbaycan Maddesi", Cilt: 2, s. 100.

⁷⁴ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", **Türk dünyası El Kitabı**, Cilt:1, 2.Baskı, Ankara, 1992, s. 220, (Selçuklular); M.Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 2.Baskı, Ankara, 1992, s. 240.

bir bölge oldu. Zaten bölgenin büyük bir bölümünde Müslüman Emirlikler hükümrandı⁷⁵.

1040'daki Dandanakan Meydan Muharebesi'nde Selçuklu ordusu Gazneliler'i büyük bir bozguna uğratarak gücünü dünyaya gösterdi ve Türk Dünyası'nın lideri konumuna geçti. Bizans, Selçukluların kendi aleyhlerindeki gelişmelerini tehlikeli gördüğünden doğuya ordularını sevk etmiş, bunun üzerine Tuğrul bey, İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın başında bulunduğu bir orduyu Azerbaycan'a göndermiş ve 1045 yılında Gence önünde Bizans ordusunu bozguna uğratmışlardır. Bu tarihlerde bölgede yaşayan Ermeniler Bizans hakimiyeti altında bulunuyorlardı. Ermenilerin bu devirde bölgede Bağımsız bir devletleri ya da prensliği yoktu⁷⁶.

Alpaslan'ın 23 Mart 1064'teki seferinden sonra, Kars – Arpaçay, Aras Boyu, Karabağ, Gence, Nahçıvan ve Ağrı civarındaki tüm beylikler Selçuklu Devleti'ne katıldı. Bunların arasında Karabağ'daki Türk Emirleri'nden Tuğ-Tigin ile Karabağ'lı Şeddatlardan Dvin Emiri Ebul Esver de vardı. Alpaslan'ın 26 Ağustos 1071'de Malazgirt'te Bizans Kralı Roman Diyojen'i yenilgiye uğratmasından bir sene sonra, 1072'de Harzemli Yusuf adlı birisi tarafından öldürülmesinin ardından sonra, yerine geçen oğlu Melik Şah 1079 da Karabağ'a gelerek kendisine bağlı, Karabağlı Türk Beylerini toplayarak kahramanlıklarını övmüş ve onlara değerli hediyeler dağıtmıştır⁷⁷.

Daha sonra Selçuklu Devleti'nde meydana gelen iç karışıklığın da etkisiyle, 1121 yılında Kıpçak Türkleri Karabağ'ı ele geçirdi. Selçuklular'ın Karabağ Emiri Ak-Sungar, Kıpçaklara yenik düştü. Fakat Azerbaycan Atabekleri'nden Şemseddin İldeniz (1146-1175) Müslüman Oğuzları topladı ve Kıpçakları yenerek Karabağ'dan çıkardı⁷⁸.

---

⁷⁵ Ali Sevim, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrinde Selçuklu – Ermeni İlişkileri" **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile ilişkileri Sempozyumunu** 8-12 Ekim 1984 Erzurum, Ankara, 1985. s.67

⁷⁶ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983. s. 22. (Ermeni Dosyası).

⁷⁷ Akdes Nimet Kurat, "Malazgirit Zaferi Sırasında idil Boyu ve Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri", **Türk Kültürü**, 9/106, Ankara, 1971. s. 11.

⁷⁸ A.Caferoğlu, "Azerbaycan Türkleri", **Türk Kültürü**, 5 / 54. Ankara, 1967. s. 21.

1.3.3.2. Safeviler ve Osmanlılar Dönemi

1225 yılında Harzemli Celalettin Mengübet Tebriz’de üslendikten sonra, Aras Nehri’ni geçerek Karabağ’a girdi. Cengiz Han’ın ölümünden sonra onun valilerinden Baycu – Noyan da Karabağ’a gelerek 1229 kışını burada geçirmiştir⁷⁹.

Türkistan’da yaşamış “Mamık” ve “Konak” adlı Türk soyundan gelme iki kardeşin torunları olan Karakoyunlular, Akkoyunlular’la birlikte Müslüman olduktan sonra Baron Oymağı Beyi Bayram Hoca’nın liderliğinde 1364 yılında Musul’u aldıktan sonra Karabağ’a girdiler⁸⁰.

XIII. Yüzyıla kadar Selçuklular’ın yönetiminde olan bölge, önce Hülagü İmparatorluğu’nun, daha sonra da onların devamı olan varisleri İlhanlı Devleti’nin yönetiminde kaldı⁸¹. 1374 yılından sonra Karabağ ve Nahçıvan bölgelerine Karakoyunlu Devleti hakim olmuştur. Daha sonra Karabağ tüm Kafkasya’da hüküm süren Timur İmparatorluğu’nun sınırları içinde kalmıştır. Timur 1396’da Kıpçak seferi dönüşü, Derbent’ten Bağdat’a kadar olan bölgenin tamamını oğlu Miranşah’a vermiştir. Karabağ’ı ise ordu merkezi yapmıştır. 1400 ve 1401 seferleri sırasında ve 1402’de Anadolu seferinden döndükten sonra kışı yine Karabağ’da geçirmiştir⁸².

1366 – 1405 Yılları arasındaki Timur hükümlerinden sonra Karabağ’da Karakoyunlular boy göstermeye başladılar. 1410 – 1467 yılları arasında var olan bu Devlet Azerbaycan’ın Güney kısımları, Irak ve Ermenistan denilen bölgede hüküm sürmüşler. Karakoyunlular’la Timurlular arasındaki bu ağır savaş 1434 yılına kadar sürdü. Bölge Cihan Şah’ın (1437 - 1467) hükümlerinde yıllarında rahat bir dönem geçirmiştir⁸³. Cihan Şah 1411 yılında Ermeni Katolikosluğunun Eçmiadzin’de

---

⁷⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, 2. Baskı, Ankara, 1984. s. 284. (Harzemşahlar Devleti Tarihi).

⁸⁰ Faruk Sümer, “Karakoyunlular”, **İslam ansiklopedisi**, Cilt:7, İstanbul, 1979. s. 220; Abdulhaluk Çay, “Karakoyunlular”, **Türk Dünyası El Kitabı**. C. 1, Ankara, 1992. s. 345.

⁸¹ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, **Karabağ Dosyası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 118, Seri: III, Sayı: A31, 2. Baskı, Ankara, 1991. s. 2.

⁸² Mirza Bala, “**Karabağ**”, s. 213.

⁸³ Jacques de Morgan, **Hisroire du Peuple Armenien**, Cilt: 4, Paris, 1919. s. 49.

kurulmasına izin verdi. İlk kez Ermeni Prenslerine “Melik” adını veren de Cihan Şah olmuştur⁸⁴.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın Karakoyunlu Devleti’ni ortadan kaldırmasından sonra Karabağ, Türk soyunun Boyundur Boyundan olan Akkoyunlular’ın hakimiyetinde olmuştur. Karabağ Akkoyunlular sülalesinin hükümdarlarına da kışlak görevi yapıyordu⁸⁵.

Şah İsmail’in babası Şeyh Cüneyd 1459’da Şirvan üzerine yaptığı seferden sonra Karabağ’a dönmüş ve orada kışlamıştır. Onun oğlu Şeyh Haydar’ın 1488’de bir sefer için topladığı ordunun mühim bir kısmını Karabağ’dan toplanan adamlar oluşturuyordu⁸⁶.

Selçuklular döneminde Kafkasya’ya gelen Osmanlıların ataları Kayı Boyu da Karabağ’da kalmıştır. Bu bölgenin yapısını en iyi bilenlerdendir⁸⁷.

Osmanlı Devleti Kafkasya bölgesine önem vermekteydi. Stratejik öneme sahip olan bu bölge Osmanlı, Rusya ve İran Devletler’i arasında bir rekabet alanı olmuştur. Akkoyunlular’ın çöküşünden sonra güçlü bir devlet olarak ortaya çıkan Safeviler Devleti Kafkasya ve Anadolu’ya doğru yayılma politikası güdüyordu. Güney Kafkasya’nın önemli bir kısmını topraklarına kattıktan sonra, Osmanlı Devleti bu tehlikeyi önlemek için 1514 yılında savaşa girdi. Yavuz Sultan Selim’in ordusu Çaldıran düzlerinde Şah İsmail’in ordusunu yendi. Bu zaferden sonra geri dönen Yavuz Sultan Selim Karabağ, Nahçıvan ve İrevan’a girmiş ve bölgede hakimiyet tesis etmiştir⁸⁸. Yavuz Sultan Selim savaştan sonra 9 gün Tebriz’de kaldı. 22.09.1514 tarihinde Karabağ’a gitti. Kışı en çok güvendiği yer olan Karabağ’da geçirmek niyetindeydi. Burada ordusuna çeki düzen verip Türkistan’a doğru yürümeyi amaçlıyordu⁸⁹.

---

⁸⁴ Donabedian, Mutaflan, a.g.e., s. 26.

⁸⁵ Mehmet Kengerli, a.g.m., s. 9; Mirza Bala, “**Karabağ**”, s. 214.

⁸⁶ Cemalettin Taşkıran, a.g.e., s. 60.

⁸⁷ Hayati Aktaş, a.g.e., s. 28.

⁸⁸ F. Çetin Derin, “Osmanlı Devleti’nin Siyasi Tarihi”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976. s. 994

⁸⁹ Nizamettin Onk, a.g.e., s. 14.

Sonralar Osmanlı ile Safeviler arasında yapılan birçok savaşlar sonucu Karabağ sürekli bu iki devlet arasında el değiştirdi. 1534 ve 1548’de Kanuni Sultan Süleyman Azerbaycan’ı işgal etti III. Murat devrinde, 1578’de Lala Mustafa Paşa’nın komutasındaki ordu Derbent’e kadar Güney Kafkasya’yı işgal etti. 1585’te Osmanlı orduları Azerbaycan’ı yine işgal ettiler. 1603’te Şah Abbas bu toprakları Osmanlılardan geri aldı. 1610 yılında I. Ahmed devrinde Murat Paşa tekrar Azerbaycan’ı işgal etti. 1617 yılında Osmanlı Orduları yine Azerbaycan’a girdi. 1635 yılında IV. Murat büyük bir orduyla Azerbaycan’a girerek İrevan’ı aldı⁹⁰.

III. Ahmet zamanında, Osmanlı seferlerinin kesilmesi üzerine Azerbaycan’daki eyaletler istiklal ilan etti. Bunun üzerine İran’a destek adıyla I. Pyotur Rus ordularını bölgeye gönderdi. Bu durum karşısında Osmanlı orduları yeniden harekete geçti. 1724’de Fransa’nın aracılığıyla Rusya ile barış anlaşması yapıldı. Şirvan tam bağımsız olurken, Karabağ ve Azerbaycan’ın diğer bölgeleri Osmanlıya bırakıldı. Ancak kısa bir süre sonra, 1735’de Rusya – İran arasında yapılan Gence Anlaşmasıyla bu yerler İran’a verildi.

Safevilerin Hükümdarı Nadir Şah’ın 1747 yılında öldürülmesinden sonra Azerbaycan’da merkezi otorite zayıfladı. Bu durumdan yararlanarak ortaya birçok hanlıklar çıktı. Rus işgaline kadar bağımsızlıklarını koruyan bu hanlıklar, Osmanlı ile Safeviler arasında denge politikasını gütmüşlerdir. Bu hanlıkların kendi para birimleri olduğu gibi, iç ve dış ilişkilerde de bağımsız idiler. Yasama, yargı ve idare kendi ellerinde idi. Azerbaycan’daki bu Türk Hanlıkları’ndan birisi de Karabağ Hanlığı idi. Karabağ Hanlığı bağımsız bir hanlık olarak uzun süre varlığını koruyabilmiştir.

1.3.3.3. Karabağ Hanlığı Dönemi.

Nadir Şah Azerbaycan topraklarını tekrar işgale ettiği zaman, buradaki vilayetlerde tanınan ve bilinen meziyetli ve işgüzar adamları çağırıp kendisine hizmet etmeleri için saflarına katıyor, onları mal, mülk, mevki ve ün sahibi yapıyordu. Bunlardan biri de Penah Ali Bey oldu. Penah Ali Bey’in asıl soyu

---

⁹⁰ Cemalettin Taşkiran. a.g.e., s.61 – 62.

Dizak'ın⁹¹ Cevanşir ilindedir. Bu il eski zamanlarda Türkistan'dan gelmiş "Bahmalı" aşiretinin bir kolu olan Sarıcalı oymağındandır. Bu aşiret Cevanşir ili arasında meşhur, adlı – sanlı, tanınmış, mal – mülk ve ihsan sahibi olmuştur. Penah Ali Bey de bütün iller arasında "Sarıcalı Cevanşir" adı ile şöhret yapmış, yaptığı her işte başarılı olmuş, ad çıkarmış, savaşlarda rakiplerine üstünlük sağlamış, özellikle de Nadir Şah'ın girdiği savaşlarda kahramanlık göstermişti. Bu sebepten Nadir Şah O'nu yanına aldı. Çok geçmeden Penah Ali'nin şanı daha da arttı. Nadir Şah'ın çok önemli adamlarının başında geliyordu. Diğer kişiler arasında mevki makam ve rütbe bakımından çok ileri gitmişti. Bu sebeple Penah Ali'yi çekemeyen birçok kişi Şah'a Penah Ali hakkında yalan yanlış bilgiler vererek Şah'ın sevgisini nefrete çevirmeyi başardılar. Durumdan haberdar olan Penah Ali, Nadir Şah'ın Horasan'da olduğu zaman bu durumu fırsat bilerek birçok akrabası ve yakın adamları ile birlikte 1737 yılında (Hicri 1150) Karabağ'a kaçtı. Şah, O'nun kaçtığını duyunca yakalamak için çok çaba harcarsa da başarılı olamadı. Penah Ali yakın akrabaları ve adamları ile birlikte bir süre kah Karabağ dağlarında, kah Şeki Hanlığı'nın arazisinde yaşadı. 1747 yılında Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Karabağ'ın yerli halkı arasında ortaya çıkarak becerikli gençleri yanına topladı. Yakındaki bölgeleri (Nahçıvan, Gence vd.) talan etmeye başladı. Şöhretinin iyice yayılması üzerine, vaktiyle Nadir Şah tarafından Horasan'a götürülen tüm yakınları tekrar Karabağ'a dönmeye başladılar. Eski yurtlarına dönmeleri onları çok rahatlattı. Penah Ali Han akrabaları ve boy halkı içinden yetenekli ve becerikli gençleri de yanına alarak daha da güçlendi. 1745 yılında Bayat Kalesi'ni inşa ettirerek gücünü daha artırdı. Karabağ mahallerinin tamamına yakınına kendisine tabi etmeyi başaran Penah Ali Han'ın bu güç ve şöhretinden korkan Şirvan ve Şeki Hanları onu ortadan kaldırmayı uygun gördüler. Bunlar orduları ile birlikte Karabağ'a saldırsalar da başarılı olamadan geri döndüler. Bundan sonra gücünü iyice artıran Penah Ali Han, Ermeni mahallerini de kendisine tabi etmeyi başardı ve 1751 (Hicri 1165) yılında Şahbulak Kalesi'ni yaptırarak buraya taşındı. Sonra Nahçıvan Hanlığından "Zengezur", Tebriz Hanlığından "Kapan", Karadağ Hanlığından da "Çıldır" mahallerini alarak gücünü

---

⁹¹ Karabağ 17 mahale bölünmüştü: Sisyan, Demirci-Aslanlı, Güpara, Bergüşad, Bahabyurd, Kebirli, Talış, Cevanşir, Haçın, Çilebird, Hırda-para Dizak, Otuziki, Yirmidört, Karaçorlu, Verend, Dizak ve Acantürk. On iki mahallenin ahalisi birkaç köy istisnasıyla tamamen Türklerden ibaret idi. Dizak, Verend, Çilebird, Haçın, Talış mahalleri "hamse" olarak anılıyordu ve bunların ahalisinin bir kısmı Hıristiyandı.

herkese gösterdi. Bundan sonra çevredeki hanlıklar O'nun yanına elçi veya mektup göndererek dost ve müttefik olmak istediklerini belirt,ler⁹².

Penah Ali Han yaptırdığı bu kaleye Penahabad adını vermiştir. Kale bir süre böyle anılsa da sonralar Şuşa adıyla tanınmaya başlamıştır⁹³.

Nadir Şah öldükten sonra tahta, kardeşinin oğlu, “Adil Şah” lakaplı Ali Kulu Han çıktı. Adil Şah'ın Azerbaycan ellerine “serdar” tayin ettiği ve Tebriz'de yaşayan Emir Aslan Han, Penah Han'ın Karabağ'daki bu şöhret ve istiklaliyetini duyunca kendi adına O'na hediyeler göndermiş ve Adil Şah'a itaat etmesini istemiş. Penah Han bu elçileri layıkince ağırladıktan sonra, şartları da değerlendirerek, savaşın kendilerine çok şey kaybettireceğini de bildiğinden Adil Şah'a itaat etmeyi kabul eder ve kendi adamlarını da Emir Aslan Şah'a gönderir. Böyle bir itaati Adil Şah için büyük hikmet olduğunu düşünen Emir Aslan, Şah'a mektup yazarak Penah Ali'ye “Han” adı verilmesini istedi. 1745 Yılında Adil Şah Penah Han'a “Han” adını veren ve Karabağ Hakimliği vazifesine tayin eden fermanı imzaladı. Böylece “Hanlık ve Hakimlik” ünvanı Penah Han'a ilk kez Nadir Şah'ın kardeşinin oğlu Adil Şah tarafından verilmiştir⁹⁴.

Kısa bir süre sonra Adil Şah Nadir Şah'ın oğlu Şahruh Mirza'yı öldürdü ve şahlık tahtına oturdu. Irak, Azerbaycan ve İran topraklarında karışıklıklar çıktı. Bu karışıklıktan faydalanan Muhammed Hasan Han Kaçar, Mazandaran, Irak ve Azerbaycan'a girerek bağımsızlığını ilan etti. Penah Han Kaçar yönetimine itaat etmeyeceğini belirtti. Adil Şah'la olan anlaşmalarının Kaçar'la da devam etmesinin mümkün olmayacağını belirtti. Bunun üzerine Muhammed Hasan Han Kaçar, Irak ve Azerbaycan ordusuyla Şuşa Kalesi'ni almak ve Penah Han'ı kendisine tabi etmek için Aras'ı geçip kalenin 25 -30 Km yakınlarına kadar geldi. O kaleyi muhasara altında saklasa da kaleyi alamadı ve geri dönmek zorunda kaldı⁹⁵.

---

⁹² Mirza Cemal Cevanşir Karabağlı **Karabağ Tarihi** (Çeviren Tahir Sünbül) Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 4, Ankara, 1990. s. 3 – 6; Karabağ Hanlığının tarihi hakkında daha geniş bilgi için bkz: “History Of The Karabakh Khanate”, <http://www.azerigenocide.org/hist/hist03.htm>, (30.05.2008).

⁹³ Ferudun Şuşinski, **Şuşa**, Bakü, 1968. s. 70.

⁹⁴ Mirza Cemal Cevanşir Karabağlı, a.g.e., s.7

⁹⁵ Aynı eser, s. 8 – 9.

1756 yılında ise Penah Han'ın yerine oğlu İbrahim Han geçti. İbrahim han 1806 yılına kadar Karabağ Hanlığı'nın tahtında oturdu. İbrahim Han'ın da babası Penah Han gibi güçlü bir han olduğu herkes tarafından bilinmekte idi. Komşu hanlıklar O'na da dostluk ve müttefik olma teklifleri gönderiyorlardı.

Saltanat iddiasında olan Ağa Muhammed Han Kaçar birkaç yıl uğraştıktan sonra Irak ve İran'ı ele geçirdi. Sonra da Azerbaycan vilayetine gelip, İrevan ve Talış vilayetlerinden başka Aras'ın güney tarafındaki bütün vilayetleri de aldı. İbrahim Han'a da itaat etmesi için elçi gönderdi. İbrahim Han resmen itaat etmese de aralarında çok iyi bir diyalog ve saygı vardı.

General V. Zubov komutasındaki Rus Çar orduları Kafkaslar'a girmeye başlamışlardı. Çar Ordusu Azerbaycan topraklarını da istilaya başladı. Nitekim Rus Çarı II. Yekaterina 6 Nisan 1783 Tarihli Serencam'ında: "İbrahim Han'ı acilen devirmek ve Karabağ'da bağımsız Ermeni Eyaleti kurmak gerekir" denilmekteydi⁹⁶. Rus orduları bu "emir" doğrultusunda ilerlemekte idiler. Rusya'nın iç kısımlarında meydana gelen kargaşalıklar ile II. Yekaterina'nın ölümü üzerine Rus ordusu 1797'de Azerbaycan'ı terk etti. Bunu fırsat bilen Ağa Muhammed Şah Kaçar yeniden Karabağ'a hücum etti. Şah ordusuyla birlikte Karabağ'a girdi ve Şuşa Kalesi'ni aldı.

Sadece bu dönemde Karabağ Hanlığı çok kısa bir süre için (1797 yılında) Kaçar'ların kontrolünde olmuştur. Bunun dışında genellikle Karabağ Hanlığı bağımsızlığını koruyabilmiştir⁹⁷.

Ağa Muhammed Şah Kaçar çok geçmeden Şuşa Kalesi'nde öldürüldü. Şah'ın ölümünden hemen sonra İbrahim Han tekrar Karabağ'a döndü. Kaçar'ın ölümünden hemen sonra Fetali Şah tahta çıktı. Fetali Şah, İbrahim Han'a kendisine tabi olması için hediyeler ve elçiler gönderdi. Daha sonra İbrahim Han kızı Ağa Begüm Hanım'ı Şah'a verdi ve akraba oldular.

Rus orduları tekrar Kafkaslar'a doğru gelmeye başlamışlardı. Sisianov'un komutasındaki ordular 1803 yılında Gürcistan'ı aldılar. 1804 yılının ocak ayında da

---

⁹⁶ Halyeddin Halilov, "Karabağ Problemi: Kökleri, Merhaleleri", **Tezisler "Qarabağ dünən bugün ve sabah"**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 80.

⁹⁷ Ziya Bünyadov, **Azerbaycan Tarihi**, Azərneşr, Bakü, 1994. s. 530 vd.

Gence Hanlığı'nı zapt ettiler. Gence Kalesi alındıktan sonra Sisianov, İbrahim Han'a elçi göndererek Karabağ Hanlığı'nın da Rusya'ya tabi olmasını istedi. Bu talebin olumlu karşılanması durumunda İbrahim Han'ın hanlığının devam edeceğini de bildirdiler. Çar ordularına dayanmanın çok zor olduğunun farkında olan İbrahim Han bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı. 14 Mayıs 1805 tarihinde İbrahim Halil Han ile Sisianov arasında Karabağ Hanlığı'nın Rusya'nın hakimiyetini kabul etmesi yolunda bir anlaşma imzalandı⁹⁸. Yapılan bu anlaşmaya göre her yıl Rus Çar'ına 7.000 – 8.000 manat (Azerbaycan Para Birimi) vergi verecekler, Rus kuvvetlerini kendi hanlıklarına yerleştirecekler, hanlıklarına dahili işlerde tam bir hakimiyet uygulayacaklar, fakat harici işlerde Rusya'nın onayını alacaklardı⁹⁹.

Bu durumun aslında bir esaret olduğunu bilen İbrahim Halil Han, Rus kuvvetlerini Karabağ'dan çıkarmanın yollarını arıyordu. Sisianov'un Bakü'de öldürülmesini fırsat bilen İbrahim Han Rus kuvvetlerini kovmaya karar verdi. Ama bu niyetini Rus komutan Lisanoviç'e ihbar edildi. Lisanoviç 1806 yılının Haziran ayında baskın yaparak İbrahim Han ve ailesini öldürdü. Bu baskında tesadüf eseri sağ kurtulan Mehdi Kuli Han, İbrahim Han'ın ölümünden sonra tahta geçti. Bu arada devam eden İran – Rusya muharebesinden sonra 1813 yılında imzalanan Gülistan Barış Anlaşması'yla İran Karabağ üzerindeki tüm haklarından vazgeçiyordu ve Karabağ Hanlığı Çarlık Rusya'sına bağlanıyordu¹⁰⁰.

1.3.3.4. Karabağ'da Rus İşgali: Çarlık Rusya'sı Dönemi

1805 yılında her ne kadar Rus Generali tarafından hanlığın bağımsız kalacağı vaat edilse de bunun mümkün olmayacağı İbrahim tarafından bilinmekteydi. Nitekim ilk fırsatını bulduğu anda Rus birliklerini Karabağ'dan çıkarmayı planlasa da başarılı olamadı. Yerine geçen oğlu Mehdi Kuli Han'ın da güçlü Rus ordusuna karşı gelmesi mümkün görünmüyordu. Böylece Karabağ iç ilişkilerde bağımsız olsa da, yine

---

⁹⁸ Anlaşmanın İngilizce metni için bkz: "Treaty Between The Khan Of Karabakh And Russian Empire On Transfer Of Power Over The Khanate To Russia Of May 14th 1805", <http://www.azerigenocide.org/hist/hist04.htm>, (30.05.2008).

⁹⁹ Zekeriya Türkmen, "Karabağ Hanlığı'nın Rus İdaresine Bağlanması Meselesi", **TİKA Avrasya Etüdüleri**, İlkbahar 1996. s. 116; Bu konularda daha geniş bilgi için bkz: Nizamettin Onk, a.g.e., ss. 39 – 42.

¹⁰⁰ İğdirlioğlu, "Karabağ'da Talan Var", **Azerbaycan Türk Kültür Derneği**, S. 263, 1988, s. 52.

Rusya'nın esareti altında yaşamakta idi. Karabağ Hanlığı sembolik de olsa bir süre daha varlığını korudu.

1813 Gülistan Anlaşması'yla Çarlık idaresine geçen Karabağ için asıl zor günler bu tarihten sonra başlayacaktı. Aslında bu anlaşma sadece Karabağ için değil aynı zamanda Azerbaycan için de sonraları telafi edilemeyecek zorluklar yaşatacaktı.

1822 yılına gelindiğinde ise Karabağ Hanlığı Çar'ın emri ile lağvedildi. Karabağ bir eyalete dönüştürüldü. 1840 Yılında Karabağ Eyaleti "Şuşa Kazası"na dönüştürüldü ve Hazar (Kaspi) Vilayeti'ne bağlandı. Daha sonra, 1868 yılında bu eyalet Yelizovetpol (Gence) Guberniyası'na bağlandı. 1883 yılında Şuşa Kazası'nın terkinde Cevanşir ve Cebrayıl kazaları oluşturuldu. Karabağ'ın bu idari yapısı 1917 yılına kadar devam etti ve Karabağ 1868 yılından 1917 yılına kadar Gence'ye bağlı bir eyalet olarak kaldı¹⁰¹.

Çarlık Rusya'sı 1803-1805 yılları arasında uyguladığı askeri ve siyasi faaliyetler sonucunda, Karabağ Hanlığı'nı tamamen kendi topraklarına katmış oldu. Bilahare bu topraklara Ermeni göçünü hızlandırarak buradaki Türkler azınlık durumuna düşürülerek bugünkü problemlere zemin hazırlanmış oldu¹⁰².

1826 Yılına gelindiğinde Rus istilası altında olan birçok Azerbaycan ilinde Ruslar'a karşı ayaklanmalar başladı. Bu durumu fırsat bilen İran orduları bu yerlere sahip olabilmek için saldırdılar. Ama Rus orduları bu savaşı kazandılar. İran barış anlaşması yapmak zorunda kaldı. 1828 Yılında Türkmençay Barış Anlaşması¹⁰³ imzalandı. Bu anlaşmayla tarihte belki de ilk kez bir milletin kaderi o millete danışılmadan, sorulmadan yazılmış oldu. İran ve Rusya, Azerbaycan topraklarını Gülistan Anlaşması'ndan sonra Türkmençay Anlaşması ile de kendi aralarında taksim ettiler. Azerbaycan'ın haritasını kendi çıkarları doğrultusunda çizdiler. Taksim ise çok kolay ve basit bir şekilde yapıldı: Aras'ın kuzeyi Çar'ın, Güneyi ise Şah'ın oldu. Bu anlaşma ile Azerbaycan sadece topraklarını yitirmedi. Bu anlaşmanın şartları Azerbaycan Türkleri'ni bin yıllık yurtlarında azınlık durumuna

---

¹⁰¹ Yasin Aslan, **Can Azerbaycan**, s. 50.

¹⁰² Zekeriya Türkmen, a.g.m., s. 117.

¹⁰³ Anlaşmanın İngilizce metni için bkz: "Turkmenchay Treaty", <http://karabakh.co.uk/doc7.shtml>, (02.06.2008).

düşürmenin temellerini atıyordu. Bu Anlaşma Gülistan Anlaşması'nın şartlarını koruduğu gibi, bu şartlara ek olarak Nahçıvan ve Erivan Hanlıkları'nın da Rusya'ya bağlanması şartını da içeriyordu. Böylece İran ve Rusya kendilerine ait olmayan toprakları kendi aralarında paylaştılar. Tabi bu anlaşmanın getirmiş olduğu diğer bir "yenilik" de 15. Madde gereğince İran yönetiminde bulunan Ermenilerin Rus yönetiminin altına göçürülmesi meselesi idi. Bu konuya aşağıda "Karabağ'ın Etnik Yapısı" alt başlıklı bölümde yer verilecektir.

Karabağ Rusya'da Bolşevikler hakimiyete geldiği zamana kadar Gence Guberniyası'na bağlı bir eyalet olarak kaldı.

1828 yılındaki Osmanlı – Rus savaşından sonra 1829 yılında Edirne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Türkmençay Antlaşması ile Rusya'ya bırakılan toprakların Rusya'ya kalmasını kabul ediyordu.

1905 yılına gelinceye kadar bölgede çeşitli isyanlar yaşansa da kayda değer çatışmalar yaşanmadı. Bu zaman zarfında Ruslar Osmanlı ve İran topraklarından getirdikleri Ermeniler'i Karabağ'ın en güzel yerlerine yerleştirmekle meşgul idiler. Sadece bu duruma karşı gelen ve itiraz eden yerli Türk Müslüman halkı sindirmenin yollarını ve Ermeniler'in sorunsuz şekilde yerleştirilmesini planlamaktaydılar.

1905 yılına gelindiğinde Ermeniler Bakü'de ve diğer Azerbaycan illerinde özellikle de Karabağ ve Gökçe'de yerli masum halka karşı katliamlara başladılar. Olayların başlamasının nedeni ise bir Azerbaycan Türkü'nün Taşnaklar tarafından öldürülmesi ile başlamıştı¹⁰⁴. 1905 yılında başlayan ve "Ermeni – Türk" savaşı olarak adlandırılan bu savaş bir buçuk yıl sürdü. 1906 yılında da devam eden olaylar, Temmuz ayına gelindiğinde sakinleşti. Olayların bu şekilde cereyan etmesi Çarlık yetkililerinin pasif davranmalarına, hatta Taşnaklar'la anlaşmalı bir tutum içerisinde olmalarına da bağlanmaktadır¹⁰⁵. Nitekim olaylar bir Azeri Türkü'nün hapishaneye götürülmesi sırasında, Rus ordusunda görevli bir Ermeni er tarafından 1905 yılının şubat ayı başlarında öldürülmesi ile başlamış ve hemen alevlenmişti. Azerbaycan Türkleri'nin olaya tepki göstermesi ile zaten teşkilatlanmış şekilde hazır bekleyen

¹⁰⁴ Tadeusz Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905 – 1920**, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 1988. s. 68.

¹⁰⁵ Donabedian; Mutafian, a.g.e., s. 62.

Taşnaklar işe karıştı¹⁰⁶. Taşnaklar özellikle Bakü’de sivil ve masum insanlara karşı katliamlar yaptı. Sadece sivil ve masum halkı katletmekle klanmayan Taşnaklar aynı zamanda Türk yerleşim yerlerini de yakıp yıktılar. Durumun ne kadar vahim ve korkunç olduğu T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri’nde bulunan belgelerin incelenmesinden kolayca anlaşılmaktadır. 1906 yılında da devam eden olaylar, Temmuz ayına gelindiğinde sakinleşti. 1918 yılına kadar bu sakinlik devam etti.

1.3.3.5. Azerbaycan’ın Bağımsızlık Yıllarındaki Gelişmeler (1918 – 1920).

1917 – 1918 yıllarında gelişen olaylar, yeniden iki toplumu karşı karşıya getirdi. 1917 Bolşevik İhtilalin’den sonra Rus Duma’sı bırakılmış, Duma’nın Kafkaslar’dan olan üyeleri Transkafkasya Federasyonu’nu oluşturmuşlardı. Bolşevikler “Milletlerin Hakları Bildirisi” ile Çarlık Rusya’sındaki halkların “kendi geleceklerini tayin etme hakkı” olduğunu duyurmuşlardı. Hatta Lenin bu tarihten önce Rus ordularının Kafkaslardan ve Doğu Anadolu’dan çekilmesi gerektiğini belirtmişti¹⁰⁷. Ama bu beyanlara rağmen kesin barışın yapılmasından önce “Ermeni meselesini” kendi menfaatleri doğrultusunda halletme yolunu tuttular. Brest – Litovsk Barış görüşmeleri devam ederken 11 Ocak 1918 Tarihinde “Türk Ermenistanı Dekreti” yayınladılar. Buna göre bölgeden çıkan Rus askerlerinin yerine Ermeni halk milisleri ve meclisleri kurulacaktı¹⁰⁸. Bunun için de Lenin’in yakın arkadaşı Stephan Şaumyan görevlendirilmiş ve “Kafkasya Fevkalade Komiserliği”ne atanmıştı. Şaumyan’dan Kafkasya’da Sovyet Rejimi’ni kurması ve Doğu Anadolu’da Rusya himayesinde bir Ermenistan yaratması istenmişti. Böylece, Bolşevik Hükümeti Ermenilerin hamisi rolünü üstlenmesi ile, tamamen Çarlığın mirasına sahip çıktığını göstermişti. Aslında Türkiye ve Azerbaycan arasında bir Ermenistan Devleti yaratılması Rusya’nın çıkarları açısından çok önemliydi. Bu durumda hem arada bir tampon bölge oluşturacak, hem de Anadolu ve Kafkaslar’a baskı uygulayabileceklerdi. Rus ordusunun çekilmesinden sonra Kafkas Komiserliği bağımsız bir Ermeni kolordusu kurulmasını kararlaştırdı. Ordu komutanlığına da Ermeni General Nazarbekyan atandı. Ermeni kolordusu 1918 yılına girildiğinde 16.000 kişilik 3 tümen, 1000 kişilik bir süvari tugayı ve 4000

¹⁰⁶ Cemalettin Taşkiran, a.g.e., s. 82.

¹⁰⁷ Mim Kemal Öke, **Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1986. s. 155.

¹⁰⁸ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1970. s. 336

kişilik milisten oluşuyordu¹⁰⁹. Bu durumu iyi değerlendiren Ermeniler, Taşnaklar'ın önderliğinde silahlanmış, Doğu Anadolu ile birlikte Azerbaycan'a ait topraklara da saldırmaya başlamışlardı. Bu durum Rus ordusunda askeri eğitim alamayan ve yeteri kadar askeri mühimmat ve teçhizatı bulunmayan Azerbaycan Türkleri için endişe vericiydi¹¹⁰. 1918 martında böyle bir ortamda Taşnaklar kolayca Bakü'de ve diğer illerde toplu katliamlar yaptılar. Bu durumun en ilgi çekici yönü ise Rus Bolşevikler'in Taşnaklar'ın yanında olması ve onları desteklemesiydi¹¹¹.

Mart 1918'de, Rusya Bolşeviklerinin lideri Vladimir Lenin, yakın arkadaşı Bolşevik Stephan Şaumyan'ı Kafkasya'da durumu kontrol altına almak üzere Kafkasya Fevkalade Komiserliğine atadı ve Bakü'ye gönderdi. Bolşevikler, Bakü'de hakimiyeti ele geçirme gayelerini, Ermeni Taşnakları'nın silahlı güçlerinin yardımıyla gerçekleştirdi. 31 Mart'ta, Bakü şehrinde Azerbaycanlılar'ın toplu katliamı başladı. Stephan Şaumyan'ın itirafına göre, sivil Azerbaycanlıların katliamına, Bakü Sovyetler Birliği'nin 6.000 askeri ve Taşnaksütyun Partisi'nin yaklaşık 4.000 silahlı grubu katıldı. Üç gün süren katliam sırasında, Ermeni silahlıları Bolşevikler'in yardımıyla Azerbaycan Türkleri'nin yaşadıkları mahallelere ani baskınlar yaparak küçük büyük demeden herkesi katletti. 1918–1920 yılları arasında, Kafkasya'da gerçekleşen iki katliam sırasında, yaklaşık 200.000 Azerbaycan Türkü, Ermeniler tarafından katledildi ve evlerinden kovuldu. Ermeniler, kaçıp canını kurtarmaya çalışan ahaliyi de kurşun yağmuruna tutabilmek için, şehrin uygun yerlerine önceden otomatik silahlar yerleştirdi. Taşnaklar'ın, Azerbaycan Türkleri'ne yönelik yaptıkları soykırım, sadece Bakü ile sınırlı kalmadı. Kısa bir süre zarfında Şamahı, Zengezur, Karabağ, Nahçıvan ve Kars'ta da Azerbaycan Türkü katledildi¹¹².

Amerikan arşiv belgelerinin tetkikinden bu yıllarda (Mart 1918) İrevan Guberniyası'nda yaşayan 180.000 Türk – Müslüman nüfusun 2/3'nün yani yaklaşık 120.000'nin öldürüldüğü veya göç ettirildiği anlaşılmaktadır. Ermeni birlikleri,

¹⁰⁹ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, a.g.e., s.14

¹¹⁰ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı**, İlkbahar 2001, C:7, S:1, s. 396. (**Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu**).

¹¹¹ Tadeusz Swietochowski, a.g.e., s. 154 vd.

¹¹² Naciye Saraç, "Karabağ Azerbaycan Toprağıdır", **Global Yorum İnternet Dergisi**, <http://www.globalyorum.com/inc/newsread.asp?readid=1321> (09.06.2008).

Karabağ ve Zengezur'da yaptıkları katliamlar dışında, Mart olaylarında Bakü'de en az 12.000, Şamahı'da 40.000, Guba'da 2.000, Lenkaran'da 4.000 Müslüman Türk'ü katlettiler¹¹³. Nitekim son günlerde Guba yakınlarında yapılan arkeolojik kazıntılarda 1918 ilına ait toplu Türk mezarları bulundu.

General Andranik'in komutasındaki Ermeniler Nahçıvan'da Osmanlı ordusuna yenildikten sonra Zengezur'a saldırdı. Zengezur'da Türk köyleri dağıtıldı, yakıldı, yıkıldı. Masum insanlar katledildi. Bunlarla yetinmeyen Taşnak orduları Karabağ'a geçtiler. Burada da aynı şekilde devam ettiler. Osmanlı'dan yardım isteyen Azerbaycan'a destek Bakü'nün işgalden kurtulmasından sonra mümkün oldu. Nuri Paşa'nın askerleri Cemil Cahit'in kumandasındaki I. Azerbaycan kolordusu ile birleşerek Karabağ'ı işgalden kurtarmak için savaşa girdi. Karabağ kurtarıldı¹¹⁴.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Antlaşması'na esasen Türk Askeri Birlikleri Azerbaycan'ı terk etmek mecburiyetinde bırakılmıştır. Ülke genelinde olduğu gibi Zangezur'da da Türk askerlerinin Azerbaycan'dan çekilmesini fırsat bilen Ermeni Taşnaklar saldırıya geçmiş, kısa bir süre zarfında 110 köy yakılıp yıkılmış, 70 köyün nüfusunun tamamı katledilmiş, kaçarak kurtulmaya çalışanlardan bilgi alınamamıştır¹¹⁵.

1918 yılının mayıs ayının 28'inde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Karabağ bölgesi de Azerbaycan sınırları içinde kalmaya devam etti. 12 Ocak 1920'de Paris'te toplanan Barış Konferansı sırasında Azerbaycan'ın bağımsızlığı

---

¹¹³ Tofiq Hesenov, "XX Asırda Karabağ'da Yerli Türk – Müslüman Ahaliye Karşı Ermenilerin Tecavüzü", **Tezisler "Qarabağ dünən bugün ve sabah"**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 175.

¹¹⁴ Kemale Sofiyeva, "1918-ci ilde Osmanlı Ordusunun Qarabağda Apardığı Ameliyatlar", **Tezisler "Qarabağ dünən bugün ve sabah"**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 100 – 102; Ayrıca Ermenilerin Zengezur'da yaptıkları vahşetleri daha iyi inceleyebilmek ve daha fazla bilgi edinmek için Dumlupınar Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Aygün ATTAR'ın arşiv belgi ve bilgileri ile ortaya çıkardığı çalışmasına bkz: Aygün ATTAR "Zengezur Nasıl Ermenilerin Oldu?", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Ağustos 2003.

¹¹⁵ Aygün ATTAR, a.g.m., s. 1.

resmen tanınırken Karabağ'ın da onun terkininde bir vilayet olduğu, onun bir parçası olduğu uluslararası alanda kabul görmüş oluyordu¹¹⁶.

Mondros Mütarekesi'nden sonra bölgeye gelen İngilizler 1920 yılında Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğunu kabul ve ilan etmişleridir¹¹⁷.

Osmanlı'nın çekilmesinden ardından bölgeyi işgal eden İngilizler, bu toprakların her yönüyle bir Türk yurdu olduğunu dikkate almış ve İngiliz kuvvetleri komutanlığı 28.01.1919 tarihli bir tebliğ ile Karabağ'ı Azerbaycan arazisine dahil etmiştir¹¹⁸.

22 Mayıs 1919'da Bolşevik Ermeni liderlerinden A. İ. Mikoyan, RK(b)P MK'ne V.İ. Lenin'e gönderdiği telgrafta "Taşnaklar – Ermeni hükümetinin ajanları, Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirmeye çalışıyorlar, lakin bu Karabağ ahalisi için Bakü'den - başka bir deyimle yaşamları için zaruri olan hayat kaynağından, mahrum olmak ve hiçbir zaman, hiçbir şey ile bağlı olmadıkları Erivan'a bağlanmak demektir"¹¹⁹ diyerek, Sovyet yönetimini uyarılmıştı. Nitekim bu uyarıyı dikkate alan Çiçerin Kafkas Devrim Komitesi başkanı Orconikidze' ye gönderdiği telgrafta, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin politikasını şöyle özetlemekteydi: "... tartışmalı bölgelerin Azeri değil, Rus birlikleri tarafından işgal edilmesi üzerinde ısrar ediniz. Bu bölgelerin nereye bağlanacağı hususu, uygun siyasi ortam teşekkül edinceye kadar ertelenecektir¹²⁰," denilmekteydi.

15 Ağustos 1919'da toplanan Karabağ Ermenileri VII. Kurultayında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yönetimi tarafından atanan geçici genel vali Sultanov'la anlaşma yapılmış ve bu anlaşma ile bir ortak konsey kurularak Karabağ'ın yönetimi önemli ölçüde bu konseye bırakılmıştı¹²¹. Ağustos ayından

---

¹¹⁶ Araz Aslanlı, "Karabağ Sorunu ve Çözüm İlkeleri", **Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri. 9 Ocak 2005 – İstanbul / Türkiye**, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 2005. s. 187. (**Karabağ Sorunu ve Çözüm İlkeleri**).

¹¹⁷ J. C. Walker, a.g.e., s. 96-103

¹¹⁸ Server Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul, 1976. s. 591.

¹¹⁹ Vefaeddin İbayev, **Ermenistan – Azerbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişesi İnsan Hüquqları Konteksinde**, Elm Neşriyatı, Bakı, 2001. s. 21. (Ermenistan – Azerbaycan)

¹²⁰ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, a.g.e., s. 26.

¹²¹ Araz Aslanlı, "**Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu**", s. 396.

itibaren Karabağ Komünistleri Azerbaycan'ın terki binde kalınması hakta karar aldılar.

1.3.3.6. Sovyet Azerbaycan'ı Yıllarındaki Gelişmeler: Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin Ortaya Çıkarılması

27 Nisan 1920 yılında Rus orduları Bakü'yü işgal ettiler. 28 Nisan itibariyle bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ne son verdiler. Azerbaycan'da Sovyet rejimi kuruldu ve yeni bir dönem başladı.

1920 yılının mayıs ayında Karabağ'da da Sovyet Hakimiyeti kuruldu.

19 Haziran 1920 tarihinde Orconikidze, V.İ. Lenin'e ve G. B. Çiçerin'e gönderdiği telgrafta "Karabağ ve Zengezur'da Sovyet Hakimiyeti ilan edildi. Her iki bölge de kendilerini Azerbaycan SSC'nin bir parçası olarak görmekteler" ifadeler yer almaktaydı¹²².

Orconikidze ve Kirov, 26.06.1921 tarihinde Nerimanov'a çektikleri telgrafta "Tüm anlaşmazlıkların kesin çözüme kavuşturulması ve gerçekten dostça ilişkilerin tesis edilebilmesi için Dağlık Karabağ probleminin çözümünde 'Tek bir Ermeni Köyünün Azerbaycan'a, aynı şekilde tek bir Azerbaycan köyü de Ermenistan'a verilmemesi' prensibi doğrultusunda hareket edilmesi gerekmektedir"¹²³ denilmekteydi.

4 Temmuz 1921 tarihinde ise RK(b)P MK Kafkas Bürosunun toplantısında Rusya Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi Üyesi Stalin ile diğer Kafkasya Sovyet Bürosu üyeleri "Karabağ Meselesi" adlanan sorunu tartışmışlardı. Bu tartışma sonucunda ortaya bir kaç öneri atıldı ve bu konuda oylama yapıldı. Toplantıda 4 öneri oylamaya tabi tutuldu:

1. Karabağ Azerbaycan arazileri içerisinde (terki binde) kalsın.

Yapılan öneriyi kabul edenle, N.Nerimanov, Nazaratyan (Ermeni), Maharadze.

---

¹²² M. İsmayilov, E. Tokarjevskiy, *Neobhodimoye utoçneniye – Konflikt v Nagornom Karabakhe Sbornik Statey*, Baku, 1990. s. 23 – 30.

¹²³ Galoyan, Hüdaverdiyan, a.g.e., 31.

Karşı gelenler; Kirov, Orconikidze, Myasnikov, Figatner.

2. Karabağ'ın dağlık bölgesi Ermenilere verilsin.

Bu öneriyi kabul edenler: Orconikidze, Myasnikov Figatner ve Kirov olmuştur.

3. Karabağ'da yerleşen Azeriler ve Ermenilerin katılımı ile sorgu geçirilsin.

Lehte oy kullananlar: N. Nerimanov ve Maharadze

4. Soruna ilişkin sorgu Ermeniler arasında geçirilsin.

Bu öneriye katılanlar: Nazaratyan, Orconikidze, Myasnikov ve Figatner olmuştur.

Nihayetinde toplantıdan şu karar çıkmıştır: Dağlık Karabağ Ermenistan'a bağlansın ve sorgu Ermeniler içerisinde yapılsın. Özellikle de belirtelim ki, Stalin yapılan bu oylamaların hiçbirisine katılmamıştır¹²⁴.

N. Nerimanov toplantıda alınan kararlara itirazını bildirmiş ve bu sorunun yeniden Merkez Komite'de görüşülmesini ısrarla talep etmiştir. Yaşanan tüm bu olaydan bin gün sonra, yani 5 Temmuz'da Merkez Komitenin Kafkasya Bürosu "Karabağ Sorununu" yeniden görüştü. Önceki toplantıda yapılan yanlışlar yeniden düzeltildi. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan içerisinde kalmasına yönelik karar alındı¹²⁵.

4 Temmuzda yapılan toplantıdaki önerilerin ilk ikisine dikkat etmek gerekir. Bu önerilerden açıkça Karabağ'ın Azerbaycan'a ait bir yer olduğu görülmektedir. Bu durum, Ermeniler'in iddia ettiği, Karabağ Ermeniler'den 5 Temmuz 1923 yılında alınarak Azerbaycan'a verildiği iddiasını da çürütmektedir. Eğer Karabağ Ermenilerin iddia ettikleri gibi Ermenistan'a ait bir yer olsaydı o zaman "Karabağ, Azerbaycan arazileri içerisinde kalsın" ya da "Karabağ'ın dağlık bölgesi Ermeniler'e verilsin" şeklinde bir öneri getirilemezdi, aksine bu öneriler de "Azerbaycan" yazılı

¹²⁴ Mensur Elisoy, "Bolşevikler ve Karabağ", *Azadlıq Yolu Gazetesi*, Bakü, 11 Nisan 1999; Bu konuda ayrıca bkz: S.B. Hormandain, *Lenin i Stanovleniye Zakavkazkoy Federatçsii 1921 – 1923*, Erivan, 1969. s. 106 vd.

¹²⁵ Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarihi*, Azernesr, Bakü, 1993. s. 86.

yerlerde “Ermenistan”, “Ermeni” yazılı kısımlarda ise “Azerbaycan Türkleri” yazılmış olurdu.

Ermenilerin iddia ettiği gibi Karabağ’ın Azerbaycan’ın sınırları içerisinde bırakılmasını, bu toprakların zorla Ermenistan’dan ayırıp Azerbaycan’a verilmesi gibi değerlendirmek olmaz¹²⁶. Tüm açıklığı ile belirtmek gerekir ki, Dağlık Karabağ, Azerbaycan toprakları ile çevrili olduğuna göre “Muhtariyet” almış Ermeni toprağı değil, aksine burada yaşayan Ermeniler’e muhtariyet verilmiş kadim Azerbaycan toprağıdır¹²⁷.

1921 yılının Temmuz ayının 5’inde Komünist Partisi Kafkasya Bürosu’nun Genel Kurul Toplantısında Azerbaycan’ın tabiiyetindeki Dağlık Karabağ’a Muhtariyet hakkı tanındı.

Kararda: “Ermeniler ve Müslümanlar arasında milli barışın gerekliliği, yukarı ve aşağı Karabağ’ın Azerbaycan’la olan iktisadi bağlantısı da dikkate alınarak, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan hudutları içinde kalmasına ve ona geniş ölçüde muhtariyet verilmesine karar verilmiştir” denilmektedir¹²⁸.

Bu karar gereğince Dağlık Karabağ, evveller olduğu gibi yine Azerbaycan sınırları içerisinde ve ona bağlı muhtar bir bölge olarak kalacaktır. Bu kararın alınmasında Gürcülerden Orchonikidze ve Maharadze, Ruslardan Kirov, Azeri Türklerinden Nerimanov ve Hüseyinov, Yahudilerden Fikatner, Ermenilerden ise Nazeretyan ve Myasnikyan doğrudan doğruya iştirak etmişlerdir. Bu karar Dağlık Karabağ’a dahili muhtariyet verilmesi şartı ile onun Azerbaycan’a tarihi ve kanuni bağlılığını bir daha tasdik etmiş oldu.

Bu toplantıda alınan karara uygun olarak Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi’ne (AK(b)P MK) Dağlık Karabağ’ın muhtariyet koşullarını ve sınırlarını belirleyerek onaylanmak üzere Rusya Komünist Partisi Merkezi

---

¹²⁶ T. Köçerli, *Neobhodimoye utoçneniye/Konflikt v Nagornom Karabakhe. Sbornik Statey*, Baku, 1990. ss. 30 – 42.

¹²⁷ M. İsmail, *Pravda ob Armyanskoy Agressii*, Baku, 1996. s. 23.

¹²⁸ Galoyan, Hüdaverdiyan, a.g.e., 31.

Komitesi'nin (RK(b)P MK) Kafkas Bürosuna teslim etmesi yönünde talimat verildi¹²⁹.

1923 yılının Haziran ayının 27 – 28'inde Merkez Komünist Partisi Azerbaycan Komünist Partisi'ne talimat vermiş ve bir aylık süre içinde Dağlık Karabağ'a Özerklik verilmesini talep etmişti. Bu amaçla da Azerbaycan'da yönetim değişikliği gerçekleştirilmişti. Kirov Bakü'ye Azerbaycan Komünist Partisi başkanı olarak atandı. Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı Neriman Nerimanov'un Dağlık Karabağ'a özerklik verme talebine sıcak bakmaması yönetim değişikliğine neden olmuştur. Sovyet Rusya'sı böylece tartışmalı sorunları kendi yöntemiyle ve kendi çıkarları doğrultusunda çözüme yolunu seçmiştir. Dağlık Karabağ'a SSCB döneminde özerk statü verilmesi tamamen Azerbaycan'ın ve Azerbaycanlı yöneticilerin iradesi dışında gelişmiştir¹³⁰.

Aynı yıllarda Azerbaycan Merkezi Komitesi Dağlık Karabağ'ın özerk vilayet olmasını karara bağlamıştır. Verilen karara uygun olarak Azerbaycan Hükümeti 7 Temmuz 1923'te merkez Şuşa Şehri olmak üzere, Dağlık Karabağ'ın muhtar vilayet olması kararını verdi. Böylece, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin kurulduğu resmen ilan edildi. Sonralar vilayetin başkenti Şuşa'dan Hankendi'ne alınmıştır. Bundan sonra ise Hankendi'nin ismi Stepanakert olarak değiştirilmiştir. Azerbaycan SSC'nin Merkezi Komitesi 1923'de Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin statüsünü SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin talimatı doğrultusunda belirlemiştir¹³¹.

Karabağ sorununun çözümüne ilişkin olarak, S. M. Kirov 1924 yılının mayıs ayında geçirilen Azerbaycan KP'nin VI. Kurultayında Merkezi Komite'nin görmüş olduğu işler hakkında sunduğu faaliyet raporunda “Biz bu sorunu nihayet çözdük. Hiç kuşku yok ki doğru bir iş yaptık. Bu sorunun çözümü için tekrar geri dönmeye gerek kalmadığı kuşkusuzdur” demektedir¹³².

---

¹²⁹ D. Guliyev, **S Poziçsii İnternaçionalizma /Konflikt v Nagornom Karabakhe. Sbornik Statey**” Baku, 1990. s. 26 – 27.

¹³⁰ Adalet İbadov, **Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler**, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007. s. 86.

¹³¹ Mahmud İsmayıl, a.g.e., s. 87.

¹³² M. İsmayilov, E. Tokarjevskiy, a.g.e., s. 27.

Fakat “İkinci Bölüm”de incelediğimiz zaman sorunun çözülmediği, aksine huzursuzluklar ve sorunların daha sonra ortaya çıktığını göreceğiz.

1.4. KARABAĞ’IN ETNİK YAPISI

Yukarıda Karabağ’ın tarihini incelediğimiz zaman bu bölgenin bilinen en eski tarihlerden bu yana genelde Türk soylu kavimlerin yönetimi altında olduğunu, sadece 5 köyünde Hıristiyanlar’ın yoğunlukta olduğunu araştırmacı ve tarihçilerin ortaya çıkardığı belge ve bilgilerin ışığında belirtmiştik. Bu bölgede yaşayan Hıristiyanların ise Ermeni mi yoksa Alban mı olduğu ise tam olarak tespit edilmemektedir. Çünkü bu Hıristiyanlar Çar’a yazdıkları mektupta kendilerinin Ermeni olmadıkları, Alban olduklarını belirtmişler.

Dağlık Karabağ’ın Ermenice konuşan ahalisinin (XIX. Yüzyılda göçürülenler hariç) Ermenileştirilmiş yerli Alban halkı olan Utiler’in, Tsodlar’ın nesillerinden olduğu öne sürülmekte, Alban kiliselerinin X. ve XII. Yüzyıllarda Ermeni kilisesine bağlanmasından sonra Alban nüfusunun da Grigoryanlaştırıldığı, kilisede yazışmaların Ermenice yapılmasından dolayı da zaman içinde Ermenice konuşmaya başlandığı ve yöre halkının bir kısmının Ermeni olarak anılmaya başlandığı belirtilmektedir¹³³.

XIX. yüzyılda Kafkasya’ya seyahat eden Fransız bilim adamı De Bay, Eçmiadzin Kilisesi’ni ziyaret ederken, Ermeniler ona bazı eşyaları göstererek, burada Ermeni tarihi ve kültürünün kadimliğini göstermek istemiştir. Ancak Bay, eşyaların en çok 100-150 yıllık olduğunu tespit etmiş ve bu konuda görüş bildirdikten sonra Ermeni gazeteleri ona karşı hakarete varacak ifadeler kullanmaktan çekinmemiştir¹³⁴.

Peki, nasıl oldu da Ruslar’ın Azerbaycan’ı ve Kafkaslar’ı işgal ettikleri XVIII. Yüzyıla kadar Karabağ’da Ermeniler’in yok denilecek kadar az iken, aradan geçen iki yüzyıl sonunda bu kez aynı durum bu toprakların kadim sahibi Türkler için geçerli oluyordu. Daha önce, Rusların bu bölgeleri işgal ettiği sırada Rus Generali Sisianov’un Çar’a göndermiş olduğu rapordan bahsetmiştik. Raporda Karabağ’ın

¹³³ Cemalettin Taşkiran, a.g.e., s. 53 – 54.

¹³⁴ Vasili Lvoviç Veliçko, **Russkoe Deloi Mejduplemennıye Voprosı**, Arteli Peçatnogo Dela Yayınevi, Sankt Petersburg, 1904. s. 71.

stratejik konumundan bahsedilmiş bu yörenin kontrol altında alınması için daha çok çaba sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun dışında, 1967 yılında Ermenistan'ın başkenti Erivan'da basılan "18. Yy. Ermeni – Rus İlişkileri" isimli kitapta (s. 204 – 205'de) şöyle denilmektedir: Daha 19 Mayıs 1783'te Knyaz G.A. Potyomkin II. Yekaterina'ya yazdığı mektupta 'fırsat bulunca Karabağ'ı hemen Ermenilerin kontrolüne vermek ve böylece Asya'da bir Hıristiyan devleti ortaya çıkarmak için gerekenleri yapacağız' denilmektedir¹³⁵. Rusya stratejik öneme sahip bu bölgede bir Ermeni devletinin kurulmasının planlarını uzun yıllardan beri yapmaktaydı.

Bu planlarını uygulamaya 1813 yılından itibaren başladılar. I. İran – Rus savaşının ardından Kaçar'ların yenilgisinden sonra imzalanan Gülistan Anlaşması'ndan sonra bölgedeki hakimiyeti "tescillenen" Rusya, bölgeyi istediği gibi yönetebilmek için ilk önce İran'daki Ermeniler'i göç ettirerek tampon bölge oluşturmaya başladı.

1822'de Karabağ Hanlığı lağvedilip, yerine aynı adlı eyalet yaratıldı. Yine bu seneye ait nüfus belgesince Karabağ'da durum şöyle oluşmuştur:

Ailelerin toplam nüfusu 20 bin olup, bunlardan 16 bini Türkler, 4 bini ise Ermeniler'dir. Bu Ermenilerin çoğu 1805'ten sonra başka yerlerden getirilmişlerdir¹³⁶.

1825-1826 yılları Kaçar yönetimi ile Çarlık Rusya'sı arasındaki savaş sırasında, Güneyden 18.000 Ermeni getirilerek Dağlık Karabağ'a yerleştirdiler. Azerbaycan'ı, Kuzey ve Güney Azerbaycan diye ikiye bölen 1828 Türkmençay Anlaşması'ndan sonra ise, 8249 Ermeni ailesi tekrar Karabağ'a getirilmiştir. Ayrıca bu tür uygulamaların hızının giderek artması üzerine, Osmanlı idaresinde bulunan bölgelerden getirilen Ermeniler, Karabağ'ın yanı sıra Kafkasya'nın değişik yerlerine de gönderilerek, bugünkü "huzursuzluk" için ortam yaratılmıştır. Rusların yaklaşık iki yüz yıl önce uygulamaya koyduğu "Ermenileri yerleştirme ve yayma" politikası pratiğe dönüşmüştür¹³⁷.

¹³⁵ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", s. 394.

¹³⁶ Zelinscty, S. P., *Yelizavetpol Vilayetinin Yaşam Tarzı*, Cilt:5, Tiflis, 1886. s. 10.

¹³⁷ Arslan Karabağlı, "Azerbaycan ve Karabağ Sorunu", *Yeni Türkiye*, Yıl:3, Sayı:16, s. 1199.

Şah Kaçar'ın büyük oğlu Abbas Mirza Ermeni göçünü önlemek amacıyla; "Rusya'ya giderlerse askere alınacaklarını, köle olarak kullanılacaklarını" ileri sürüyordu. Ermeniler de; "Biz Hıristiyan ülkesinde ot yemeyi, İran'da ekmek yemeye tercih ederiz" diyorlardı¹³⁸.

Rusya – İran ve Rusya – Türkiye savaşları sırasında ve özellikle de bu savaşlardan sonra, İran ve Türkiye'den Kafkasya'ya çok sayıda Ermeni ailesi göç edip yerleşmeye başladı. Ermeniler'in İran'dan Kafkasya'ya göçürülmesi Türkmençay Antlaşması'nda da göz önünde tutulmuştu. Sadece 1828-1830 yıllarında Kafkasya'ya 130.000 Ermeni göçürüldü. Onların birçoğu da Karabağ'ın dağlık bölgesine yerleştirildi. Ermeniler'in bu topraklara göçü daha sonraları da devam etti¹³⁹.

Daha önce Karabağ'da çok az sayıda bulunan Ermeniler'in bu bölgedeki varlığı, 1828'den sonra izlenen Rus politikasıyla hızla artmıştır. Zaten, Ermeniler de 1978'de Karabağ'daki varlıklarının 150'nci yıldönümünü kutlamışlardır. Dağlık Karabağ'da, 1919 yılında, İngiliz verilerine göre, Azeri - Ermeni nüfus oranı üçe iki Azerilerin lehineydi. Ermeni nüfusun Dağlık Karabağ'da bugünkü gibi çoğunluk durumuna gelmesi, Sovyetler Birliği yönetimi altında olmuştur¹⁴⁰.

İran'dan göç işini Rus Albay Lazarev yürütüyordu. İran'dan ne kadar Ermeni göçtürüldüğünü bizzat Albay Lazarev raporunda şöyle açıklıyordu: "... üç buçuk ay gibi kısa bir zaman içinde tam 8249 hane, yani 41.245 kişi, 1500 göçürülmüş aile ise yerlerinde kalmak zorunda kalmıştır..."¹⁴¹. İşte gerek Anadolu'dan gerekse İran'dan yapılan bu Ermeni göçleri neticesinde, özellikle Karabağ'a 130.000 civarında Ermeni göç ettirilmiştir. Karabağ Ermeniler'i son gelişmelere gelinceye kadar bu durumu kendileri de kabul etmekteydiler. Nitekim Ermeniler'in buraya sonradan geldiğinin Ermeniler tarafından kabul edilmesinin bir başka ifadesi de 1978 yılında Dağlık

---

¹³⁸ Esat Uras, a.g.e., s. 623.

¹³⁹ A.N.Guliyev, T.A. Azizov, **Azerbaycan Tarihi**, (8-9'cu sınıflar için derslik), Bakü, 1990. s. 100.

¹⁴⁰ Şükrü S. Güreli, "Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not", http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/47/1/16_sukru_s_gurel.pdf (11.06.2008), s. 182.

¹⁴¹ Cemalettin Taşkiran. a.g.e., s. 76.

Karabağ Özerk Bölgesi'ne bağlı Ağdere (Mardakert) İli'nde 'Bölgeye Gelişimizin 150. Yılı' adlı anıtını yaptırmaları olmuştur¹⁴².

Karabağ'a Ermeniler'in yerleştirilmesinin yanında buradaki Müslümanların da (Türkler) önemli bir miktarı Kaçarlar yönetimi altındaki topraklara göç ettirilmiştir. Bu kadar geniş kapsamlı bir göçe rağmen 1832 yılındaki Çarlık Rusya'sı resmi nüfus sayımında Karabağ bölgesi nüfusunun % 64,8'i Müslüman (Azerbaycan Türkü), %34,8'i Ermeni olarak kayda girdi¹⁴³.

İran'dan on binlerce Ermeni'nin büyük çoğunluğunu Karabağ'a yerleştiren Rusya, Edirne Anlaşması'ndan sonra Türkiye'den kaçan, göçen Ermenileri de başta İrevan olmak üzere Nahçıvan ve Karabağ gibi Türk bölgelerine yerleştirdi. Bu sırada Erzurum Marhasası Episkopos Karabet; Erzurum, Kars, Doğu Beyazıt'tan 90.000 Ermeni'yi alarak Rusya'ya geçti. Bu göçmenler Gümrü, Ahılkekek, Ahıska ve Karabağ bölgelerine yerleştirildi¹⁴⁴.

1877-78 Türk-Rus savaşı yıllarında Kafkasya'ya 85.000 Ermeni getirilmiştir. Özellikle bu savaştan sonra Türkiye'den Ermeni göçlerinin arkası kesilmemiştir. Ancak en büyük göç 1893-1894 yıllarında olmuştur. 1894 yılında Türkiye'den bu bölgeye 90.000, 1897 yılında ise 10.000 Ermeni geldiği tahmin edilmektedir¹⁴⁵. 1896 yılına gelindiğinde ise bölgeye gelen Ermeni'lerin sayısı 900.000'i bulmuştur. 1908 yılında gelenlerle beraber bu sayı 1.300.000'e ulaşmıştır ki, bu sayının 1.000.000'u Çarlık Rusya harici ülkelerden getirilmiştir¹⁴⁶.

Bu göçler sonucunda Rus Çarı I. Nikolay, İrevan ve Nahçıvan Hanlıkları'nın topraklarını içeren bölgede bir Ermeni bölgesi kurdu¹⁴⁷.

Karabağ' da 1810 yılında 2500 olarak bildirilen Ermeni ailesi sayısı, göçler sonucunda 1897'de 18.616'ya ulaşmıştır. 1897 yılında yapılan nüfus sayımında Karabağ'da yaşayan 54.841 aileden 29.350'sinin Azerbaycanlı, 6.051'inin Kürt,

---

¹⁴² İğrar Aliyev, a.g.e., ss. 76 – 77.

¹⁴³ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, s. 87.

¹⁴⁴ Esat Uras, a.g.e., s. 623.

¹⁴⁵ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, s. 57.

¹⁴⁶ Yasin Aslan, Can Azerbaycan, s. 52.

¹⁴⁷ Tadeusz Swietochowski, a.g.e., s. 26.

18.616'sının Ermeni ve 193'ünün Rus ailesi, kalanların ise muhtelif halklara mensup olduğu gösterilmiştir.

1917 yılında gelen göçmenlerle Karabağ'da Ermeni nüfusu artmış ve aşağıdaki cetvelde gösterildiği gibi olmuştur¹⁴⁸:

Kazalar	Genel Nüfus	Azerbaycan Türkü	Ermeni
Şuşa	144.876	66.501	75.413
Cevanşir	69.467	46.947	22.208
Cabrayıl (Karyagin)	89.584	65.587	21.755
Zengezur	220.197	119.480	94.331
Şehirler			
Şuşa	43.469	19.121	22.393
Gorus	2.210	225	1.724
Karabağ'ın Genel Nüfusu	574.194	317.861	243.627
Dağlık Karabağ'ın Genel Nüfusu	188.745	85.811	98.809
Şuşa Kazası Şehirlerle Birlikte	69.167	46.917	22.008
Cevanşir Kazası	258.213	132.894	120.817
Oran	100%	51%	46%

Tablo'dan da görüleceği üzere Karabağ'ın toplam nüfusunda yapılan göçlere rağmen Azeri Türkleri üstünlük sağlamaktadır. Fakat Karabağ'ın dağlık kısmında Ermeniler üstünlük teşkil etmektedir (Tablo'da %3'lük kısmı oluşturan diğer azınlıklar gösterilmemiştir).

Ermeni tarihçi G. A. Koçaryan 1921 yılında Dağlık Karabağ'da yaşayan ahalinin %94,4'ünün Ermeni, % 5,6'sının da Azerbaycan Türkü olduğu yazmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki 1921 de "Dağlık Karabağ" adında bir yer mevcut değildi. 1921 yılında Karabağ' da nüfus sayımı da yapılmamıştır. Yukarıdaki tabloda Karabağ'ın Dağlık kısmındaki nüfus oranına bakıldığında Azerbaycan Türkleri %45,5, Ermeniler ise %52'ye yakın olduğu görülmektedir. Aradan sadece 4 sene geçtikten sonra oranın %94,4 Ermeni, %5,6 Azeri olarak değişebilmesi için Ermenilerin bu 4 senede %40 artması, Azeri Türklerinin de %40 oranında azalması gerekmektedir. Ne yazık ki bunu fantezi olarak bile kabul etmek mümkün değildir¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Azer Aliyev, a.g.e., s. 30.

¹⁴⁹ H. Halilov, Karabağ'ın Elat Dünyası, s. 10.

Karabağ'da yerli Ermeni ahali ile sonradan göç eden Ermeni ahalisinin kültürü bütün yönleriyle birbirinden farklıdır. Yerli Ermeniler sonradan gelenlerin dilini çok zor anlamışlardır ve kıyafetleri de onlardan farklı olmuştur¹⁵⁰.

Çarlık Rusyasının sistematik olarak Ermeni göçünü teşvik etmesine rağmen 1. Dünya Savaşı'nın sonunda dahi Karabağ'ın nüfusunun % 60'ını Türkler oluşturuyordu. Nitekim Karabağ bölgesi bu özelliğinden dolayı 1. Dünya Savaşı sonunda kurulan Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yer almıştır. Günümüzde, işgalden önce dahi bölgenin, Hankendi ve Noraşin dışındaki Terter, Ağdam, Laçın, Kelbecer, Füzuli, Cebrayıl, Zengilan, Bedre, Askeran, Şuşa gibi yerleşim merkezlerinde neredeyse tamamına yakını Türklerden oluşmaktaydı. Bölgede Türkler, çoğunluğa sahip oldukları için, Azerbaycan, Kızılordu tarafından işgal edildikten sonra Sovyet yönetimine karşı Karabağ'da isyan etmeyi başarmışlardır¹⁵¹.

1887 yılında Fransa'da yayınlanan Nouveau Dictionnaire de Geographie Universelle (Yeni Evrensel Coğrafya Sözlüğü) isimli kitabın “Karabağ” maddesinde 250.000 olarak gösterilen nüfusun en az yarısının Azerbaycan Türkleri, geri kalanının ise Ermeniler ve bazı İranlı ve Ruslardan oluştuğu kaydedilmektedir¹⁵².

Hatta Ermenistan kaynakları bile Karabağ sorununa ilişkin göreceli sessizliğin yaşandığı dönemlerde XIX. Yüzyıl'ın başlarında Karabağ Bölgesi'nde Ermeni nüfusunun azınlıkta kaldığını ifade etmektedir. Nitekim 1972 yılında Erivan'da yayınlanan “Batı Ermenistan'ın Rusya'ya Birleştirilmesi” isimli diğer bir kitapta (s. 562) , söz konusu yıllarda Karabağ bölgesinde 12.000 ailenin bulunduğu ve bunların sadece 2.500'ünün Ermeni ailesi olduğu belirtiliyor¹⁵³. Bunların dışında Rus tarihçi Şavrov da, 1831'e kadar Karabağ'daki 600 köyden 450'sinin Türk, yalnız 150'sinin Ermeni, Şuşa Şehri'nde 1522 aileden 1048'inin Türk, yalnızca 474'ünün Ermeni ailesi olduğunu belirtmektedir¹⁵⁴.

---

¹⁵⁰ Yasin Aslan, Can Azerbaycan, s. 53.

¹⁵¹ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, s. 25.

¹⁵² Cemalettin Taşkiran, a.g.e., s. 240.

¹⁵³ İğrar Aliyev, a.g.e., s. 75.

¹⁵⁴ Nikolay N. Şavrov, **Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazye**, Sankt Petersburg, 1911. s. 59

Dönemin İran'daki Rus Büyükelçisi A.S. Griboedov anılarında şöyle belirtmekteydi: “Ermeniler ilk kez geldikleri topraklara sonsuza dek sahipleneceklerinden, Müslümanlarda (Türkler) yaranmış korkuyu bertaraf etmek ve maruz kaldıkları bu ağır durumun uzun sürmeyeceğini belirterek, onları sakinleştirmenin yollarını biz..... binlerce kez düşünüp taşınmışık”¹⁵⁵.

Yine Meşhur Rus tarihçisi Nikolay N. Şavrov şöyle demektedir. “ Biz müstemlekecilik faaliyetlerine Kafkasya'ya Rusları değil, bize yad olan halkları yerleştirerek başladık. Savaşın sonraki ilk iki yıl içinde, 1828'den 1830'a kadar biz Kafkasya'ya İran'dan 40.000'den, Osmanlı'dan ise 84.000'den fazla Ermeni göçürerek onları Ermeniler'in azlık teşkil ettiği, Yelizavetpol (Gence) ve İrevan (Erivan) Guberniyası'nın en verimli topraklarına yerleştirdik. Yelizavetpol'un Dağlık hissesi ve Gökçe (Sevan) Gölü'nün kıyılarına Ermeniler hemen yerleştiler. Gayri resmi göçlerle birlikte göçenlerin sayısı 200.000'i geçti. Bu göçler sonucunda XX. Yüzyılın başlarında Kafkaslar'daki sayıları 1.300.000'i bulan Ermeniler bu toprakların köklü ve yerli sakinleri olmayıp bizim tarafımızdan o bölgeye yerleştirilmişlerdir”¹⁵⁶.

Sovyetler Birliği döneminde Dağlık Karabağ'ın nüfusu aşağıdaki Tablo'daki gibi gösterilebilir:¹⁵⁷

Yıllar	1959		1970		1979		1989	
	Sayı (Bin)	Oran %	Sayı (Bin)	Oran %	Sayı (Bin)	Oran %	Sayı (Bin)	Oran %
Azeri Türkleri	18,0	13,8	27,2	18,1	37,2	23,0	40,6	21,2
Ermeniler	110,0	84,4	121,1	80,5	123,1	75,9	145,4	77,0
Diğer Halklar	2,4	1,8	2,0	1,4	1,8	1,1	3,0	1,6
Toplam	130,4	100	150,3	100	162,2	100	189	100

¹⁵⁵ A.S.Griboedov, **Zapiski o Pereselenii Armyan iz Persii v Naşi Oblasti**, Moskova, 1971. s. 314.

¹⁵⁶ Nikolay N. Şavrov, a.g.e., s. 61; Ayrıca bkz: Fezail İbrahimli, “Karabağ Büyük Siyasetin Mengenesinde”, Teziler “**Qarabağ dünən bugün və sabah**”, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 69.

¹⁵⁷ Letife Hesenova, “Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin Ahalisi (XX. Yüzyıllığın İkinci Yarısı)”, Teziler “**Qarabağ dünən bugün və sabah**”, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 114 – 115; Tapdıq Hesenov, a.g.e., s. 33.

Dağlık Karabağ'da yapılan en son nüfus sayımlarına göre 189.000 olan toplam nüfusun 145.400'ünü veya %77'sini Ermeniler, 40.600'ünü ya da %21,2'ni Azerbaycan Türkleri, 3.000'i veya %1,6'sını da diğer halklar (Ruslar, Kürtler vs.) teşkil etmekteydi.

Azeri tarihçi Muharrem Zülfikarlı özellikle 1989 sayımının sonuçlarının gerçeği yansıtmadığını iddia etmektedir. Zülfikarlı'ya göre 1989 yılında artık Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu baş göstermişti. Ermeniler bilinçli olarak Ermenistan'a ve SSCB'nin diğer yerlerine çalışmak için giden ve orada yaşayan Ermenileri de sayımda göstermişler. Bu oran %15 – 20'lere tekabül etmekteydi. Ayrıca 1989 yılının başlarında Hankendi ve civarından göçe zorlanan yaklaşık 15.000 Azerbaycan Türkü'nün de bu sayımlarda dikkate alınmamıştır¹⁵⁸.

Karabağ'ın tamamen Ermeni kontrolü altına geçmesinden sonra ise Ermenistan ve diğer yerlerden Karabağ'a Ermeni göçü başlatılmıştır. ABD'nin Göçmenler Komitesi'nin 2002 yılı raporunda 1000'e yakın ailenin Ermenistan'dan Dağlık Karabağ ve Laçın'a göç ettirildiği belirtilmiştir. Kızıl Haç Örgütü Güney Kafkasya Temsilciliği'nin 25 Ekim 2004 yılında yaptığı araştırmalara göre ise Dağlık Karabağ arazisine her ay ortalama 15'e yakın aile yerleştirilmektedir. 2004 yılında bu ailelerin sayısı 200'ü bulmuştur. Bu göçler bugün bile devam etmektedir¹⁵⁹.

Dağlık Karabağ'ın etnik yapısı ve nüfus durumu ile ilgili kısa bir değerlendirme yapacak olursak XIX. Yüzyılın başlarına kadar bölgede sayıları yok denilecek kadar az olan Ermeniler XXI. Yüzyılın başlarında olduğumuz bu yıllarda Karabağ'da bir tane olsa bile Azerbaycan Türkü bırakmamışlar. Nüfusun bu kadar değiştirilmesini önceleri, yani XIX. Yüzyılın başlarında Rusya'nın Kafkasları işgalinden başlayarak, 1826-1829, 1853-1856, 1877-1878 yıllarında savaşların

---

¹⁵⁸ Meherrem Zülfügarlı, "Dağlıq Qarabağ Probleminin Tarihşünaslığına Dair (1988 – 1991'ci iller)", Tezislər "Qarabağ dünən bugün və sabah", I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 131 – 132.

¹⁵⁹ Azerbaycan Milli Tehlükesizlik Nazirliğı Raporu: Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ Münaqişesi, Azerbaycan'ın İşgal Olunmuş Erazilerinde Ermenistan'ın Qanunsuz Faaliyeti, V. Bölüm, "İşgal Altındaki Erazilerde Ermenilerin Qanunsuz Meskunlaşdırılması" http://www.mns.gov.az/ermenistaninfealiyyeti_az.html, (09.06.2008).

sonucu olarak 100 binlerce Ermeni'nin İran'dan ve Osmanlı topraklarından Kafkasya'ya özellikle bugünkü Dağlık Karabağ'a yerleştirilmesiyle, sonraları ise yani XX. Yüzyılın sonlarına doğru da savaşıla, silah zoruyla başarabilmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

KARABAĞ SORUNUN ORTAYA ÇIKIŞI, SORUNUN SAVAŞA DÖNÜŞMESİ VE BARIŞ İÇİN YAPILAN GİRİŞİMLER

Birinci bölümde Karabağ'ın tarihini incelediğimiz zaman bu bölgenin hiçbir zaman Ermeniler'in kontrolü altında olmadığı, bu bölgede hiçbir zaman Ermeniler'e ait bir idari yapı ve yönetimin de olmadığı tarihi belge ve bilgilerin ışığında ortaya çıktı. Ayrıca, yine Karabağ'ın etnik yapısını incelerken de Karabağ'ın Rusya tarafından işgal edildiği zaman zarfına kadar bu bölgede Ermeniler'in yok denilecek kadar az olduğunu, 1800'lü yıllardan itibaren Ruslar tarafından bilinçli olarak bu bölgelere göç ettirildiklerini yakın tarih belgeleri ile ortaya koyduk. Durum böyle iken Azerbaycan ve Ermenistan'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra Azerbaycan'ın bir parçası olan Karabağ'ın yukarı hissesine, Rusların baskısıyla "Muhtariyet" verildi ve resmen 1923 yılından itibaren Karabağ'ın yukarı kısmında bir "Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti" ortaya çıkarıldı. Ama bu, bölgede yaşayan Ermeniler için yeterli olmadı. Bu topraklara gelişleri daha 100 yıl bile olmayan Ermeniler, Azerbaycan'ın ortasındaki Karabağ'ın, hiçbir sınır ilişkisi bile bulunmayan Ermenistan'a bağlanmasını talep etmeye başladılar. Ermeniler'in toprak konusundaki isteklerinin ardı arkası kesilmeyince ortaya çözülmesi zor bir sorun çıktı.

Aslında "Karabağ" Ermeniler'in Azerbaycan'dan talep ettikleri ilk toprak değildi. Daha önce de Azerbaycan'dan toprak talep etmiş ve bu istekleri karşılıksız kalmamıştı. 1920'lerde Azerbaycan'daki Sovyet yönetimi Ruslar'ın baskısından mı yoksa koltuk sevdasından mı yoksa "içinden geldiği" için mi belli değil, "halkların kardeşliği", "toprak parçası için kan dökülmesin" bahaneleri ile stratejik öneme sahip yerleri Ermeniler'e hediye etmişlerdi. Bu yerlerden en önemlisi, Azerbaycan ile Nahçıvan'ı, dolayısıyla da Türkiye'yi birleştiren Zengezur Kazası idi. Hediye edilen bölgelerden bir diğeri de Gökçe Gölü ve çevresiydi. Ermeniler daha önce talep ettikleri bu topraklara kolayca sahip olmanın rahatlığı ve güveniyle Karabağ'a da "talip" oldular. Fakat bu kez isteklerini kağıt üzerinde gerçekleştiremediler. Ama arkalarına aldıkları Rus ve Batılı yandaşlarının yardımıyla Karabağ'ı işgal ettiler.

2.1. ERMENİLERİN XX. YÜZYILIN İKİNCİ ÇEYREĞİNDEN İTİBAREN BAŞLAYAN TOPRAK TALEPLERİ

2.1.1. Ermenilerin Toprak (Karabağ) Talepleri ve Ermenistan'dan Azerbaycanlıların Göçe Zorlanması

Ermeniler Karabağ'ın Yukarı hissesinde Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti yaratılmasına ve bu vilayetin Azerbaycan'a bağlı kalması kararına karşı gelmekteydiler. Onlar Karabağ'ın tarih boyunca Ermeniler'in olduğunu, bu sebeple de bölgenin Azerbaycan'a bağlı bir özerk bölge değil de direk olarak Ermenistan'a bağlanması gerektiğini söylemekteydiler. Bu "hata"dan ise Ermeniler Stalin'i sorumlu tutmakta ve bu bölgeyi Azerbaycan'a Stalin'in "hediye ettiğini" iddia etmektedirler. Ermeniler Stalin'in Azerbaycan yanlısı olduğunu ve Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı kalması kararında mühim rol oynamasının da bunun bir göstergisi olduğunu iddia etmekte.

Çalışmamızın birinci bölümünde Karabağ'ın tarihine ve Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin oluşturulmasına ilişkin ayrıntılı bilgiler verdiğimizden, burada tekrar o konulara değinmemekle birlikte Stalin'in Azerbaycan yanlısı olduğuna ilişkin şunları söyleyebiliriz:

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti devrinde (1918-1920) Azerbaycan'ın toplam yüzölçümü 114.000 KM² idi. Stalin'in hakimiyetinin sonlarına doğru Azerbaycan'ın toplam arazisi 86.600 KM²'ye indi. Zengezur Düzlüğü, Gökçe Gölü (Şimdiki Sevan), Ağbaba – Dilican Deresi mahalleri Ermenistan'a, Borçalı – Başkeçit bölgesi Gürcistan'a, Derbent Bölgesi ise Rusya Federasyonu'na bağlandı. Azerbaycan'ın bu toprak kayıplarının tamamının Stalin'in hakimiyeti yıllarında olduğu bir gerçektir. Ermeniler'le ilgisi olmayan Azerbaycan topraklarını Ermenilere peşkeş çeken Stalin ve yandaşları Karabağ ile Ermenistan arasında azacık bir ilişki kurabilseydiler Karabağ'ı da kolayca Ermenistan'a bağlayabilirlerdi. Stalin devrinde Azerbaycan'a değen zararlar Birliğe üye diğer 14 devletten daha fazla olmuştur. Bu zarar hem siyasi alanda, hem de ekonomik alanda görülmüştür. Dolayısıyla Stalin'in Azerbaycan yanlısı olduğunu ileri sürmek çok asılsızdır.

Kirov her ne kadar Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin yaratılmasını çok iyi bir iş olarak gösterse de Ermeniler çok da memnun kalmamışlardı. Karabağ'da sürekli Türkler'e saldırıyorlardı.

Ermeniler 1926 yılında da Karabağ'da idari işlerde görev alan Türkler'e karşı gösterilere başladılar. 1927 ve 1929 yıllarında da aynı amaçlı gösteriler oldu. 1936 yılında Trans – Kafkasya Sovyet Federasyonu dağıldı ve 3 Sovyet Cumhuriyeti – Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan – sınır değişikliği yapmadan birer Cumhuriyet oldular. Ermeniler, Karabağ'ın Azerbaycan'da değil Ermenistan'da kalması gerektiğini ileri sürerek yine gösterilere başladılar. Ancak Stalin buna izin vermedi¹⁶⁰.

1927 Yılında 7 Ermeni Karabağ'dan kaçarak İran'a sığındılar. İçlerinden biri Paris'te yayınlanan bir Ermeni gazetesine Karabağ'da Türkler'in ve Bolşevikler'in Ermeniler'e zulüm yaptığını ve bölgedeki Ermenilerin çok zor şartlar altında yaşamak zorunda kaldıklarını içeren bir yazı yazarak yayınlattı. Amaç Karabağ'ı dünya gündeminde tutmaktı¹⁶¹.

23 Mart 1929'da Erivan'ın desteklediği büyük bir ayaklanma baş gösterdi. Bu ayaklanma, Erivan yönetiminin yanı sıra, bölgede Emperyalist İngiltere'den sonra bir güç olarak kendini hissettirmeye başlayan Sovyet Rusyası'nın artan baskısından da destek almıştır¹⁶².

1948 Yılına gelindiğinde olaylar farklı bir şekilde cereyan etmeye başladı. Ermenistan topraklarında yaşayan Azerbaycan Türkleri göçe zorlandı.

1943 Tahran Konferansı sırasında Sovyetler Birliği-İran ilişkileri müzakere edilirken, "savaşta zararlı çıkan İran'a yardım etmek" adına, Ermeni diasporası, Sovyet Dışişleri Bakanı V. Molotov'dan İran'da yaşayan Ermeniler'in Sovyetler Birliğine göç ettirilmesini istedi. Molotov, bu meseleyi Tahran'dan Sovyetler Birliği Başkanı L. Stalin'e ileterek Ermeniler'in göçüne ilişkin onayı aldı. Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Kâtibi K. Arutyunov bu durumdan istifade

---

¹⁶⁰ Hayati Aktaş, a.g.e., s. 50.

¹⁶¹ J. C. Walker, a.g.e., s. 117.

¹⁶² Tadeusz Swietochowski, a.g.e., s. 211.

ederek, diaspora Ermenileri'nin Ermenistan'a göç ettirilmesiyle birlikte Azerilerin de ülkeden zorla göç ettirilmesi yönündeki kararın çıkarılmasında başarılı oldu¹⁶³.

23 Aralık 1947'de, SSCB Bakanlar Kurulu, "Ermenistan SSC'den kolhozcuların (Kolhoz – köylülerin kolektif şekilde hizmet verdikleri ve aldıkları bir kurum, bir nevi kooperatif gibi) ve diğer Azerbaycanlı ahalinin Azerbaycan SSC'nin Kür-Araz ovalığına göç ettirilmesi hakkında" 4083 sayılı karar aldı. Karar Stalin tarafından onaylandı. SSCB Bakanlar Kurulu 10 Mart 1948 tarihinde bu karara ek olarak ikinci bir karar daha aldı. Alınan bu kararlarda 1948 – 1950 yılları arasında Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlılar'dan 100.000 kolhozcu ve diğer Azerbaycanlılar'ı "Gönüllülük" prensibi doğrultusunda; 1948'de 10.000, 1949'da 40.000, 1950'de ise 50.000 kişinin göçürülmesi öngörülmekteydi¹⁶⁴. Fakat bu rakamın çok üstünde bir göç gerçekleştirildi. Sürgün işlemi 1950'de sona erdirilmeyerek 1953 yılına kadar sürdü. Ayrıca kararda belirtildiği gibi "Gönüllük" söz konusu bile olmadı.

1948–1953 yılları arasında Azerbaycanlılar göç ettirildiği zaman, Ermeniler'in özellikle dikkat ettikleri husus, Azerbaycan'ın ekonomik, sosyal ve manevi yönden güçlü, stratejik yönden önemli bölgelerinin boşaltılmasıydı. Dolayısıyla ilk aşamada Erivan şehri yakınlarındaki yerleşim bölgeleri Azerbaycanlılar'dan temizlendi. Daha sonra ise eyalet merkezleri, etraf köyler ve kasabaların ahalisi göçe zorlandı¹⁶⁵.

İşin diğer bir boyutu da şöyleydi ki, dönemin Azeri yetkilileri Ermenistan'dan göçe zorlanan insanları en azından iklim benzerliği göz önünde bulundurarak bir kısmını Karabağ'a yerleştirilmesini teklif etseler de buna izin verilmemiş, hatta "dahili göçürme" adı altında 132 Azerbaycanlı aile de (549 kişi) Azerbaycan'ın diğer bir iline, Hanlar iline göç ettirilmiştir¹⁶⁶.

Konumuzun dışında olması nedeniyle fazla girmediğimiz bu olay aslında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri için çok ağır bir durum ortaya çıkarmıştır. Bir

¹⁶³ Naciye Saraç, a.g.m., <http://www.globalyorum.com/inc/newsread.asp?readid=1321> (09.06.2008)

¹⁶⁴ A. Paşayev, **Köçürülme**, Bakü, 1995. ss. 8 – 9.

¹⁶⁵ Naciye Saraç, a.g.m., <http://www.globalyorum.com/inc/newsread.asp?readid=1321> (09.06.2008)

¹⁶⁶ Vefaeddin İbayev, a.g.e., s. 28.

taraftan çok kısa bir sürede 100.000'i aşkın insanı bir yerlere yerleştirmek, onların asgari ihtiyaçlarını karşılamak bir külfet oluşturmaktaydı. Ama en önemlisi tarih boyunca yaşadıkları öz topraklarından bir anda, ne olduğunu bilmeden 100.000'den fazla insanın alışık olmadığı bir coğrafyaya gönderilmesi, mal mülk her türlü varlıklarına Ermenistan Devleti tarafından el konularak yurtdışından gelen Ermeniler'e bağışlanması ve sözde "Gönüllülük" prensibine dayanan bu deportasyadan muafiyet isteyen, toprağını bırakmak istemeyen Azerbaycan Türkler'ine karşı Ermenistan Devleti'nin uyguladığı insanlık dışı muameleler, aslında yapılmış en ağır insan hakları ihlallerinden idi. Ayrıca göçe zorlanan bu insanlar serin bir iklimden çok sıcak bir iklime geldiklerinden çoğu hastalıktan yaşamını yitirmiş, bir çoğu ise ülke dahilinde tekrar göç etmek zorunda kalmıştır.

2.1.2. II. Dünya Savaşından Sonraki Gelişmeler

1945 yılının sonbaharında Ermenistan KP MK'nin I. Katibi Arutunov Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan alınarak Ermenistan'a bağlanması için Moskova'daki Komünist Partisi (KP) Merkez Komitesi'ne müracaatta bulundu. Stalin bu konuyu araştırması için Parti MK'nin katibi Malenkov'u görevlendirdi. Malenkov bu talebi 28 Kasım 1945 tarihinde Azerbaycan KP MK'nin I. Katibi Mircafer Bağirov'a yazılı olarak ilettiler¹⁶⁷. Mircafer Bağirov 10 Aralık 1945 Tarih ve 330 No'lu cevap yazısında Ermeni iddialarının asılsız olduğunu belirterek bunu ret etti. Buna karşın bir teklif de kendisi sundu: "Şuan da Ermenistan sınırları içinde olan 3 Azeri şehrinin tekrar Azerbaycan'a iade edilmesi karşılığında Şuşa şehri istisna olmakla Karabağ Ermeniler'e verilebilir". Bu tekliften sonra Ermeniler bir süre durdular¹⁶⁸.

1950'li yılların sonlarına doğru gelince Ermeniler, A. Mikoyan'ın yardımıyla "Dağlık Karabağ Meselesini" tekrar gündeme getirdiler. Bu duruma tepki gösteren N. S. Huruşov: "Dağlık Karabağ Ermenilerinin Karabağ'dan Ermenistan'a göçürülmesi için 12 bin askeri araç tahsis edilmesi hususunda hemen talimat

¹⁶⁷ Eldar İsmayılov, "Qarabağ Düyünü: Retrospektiv Perspektiv Prizmada", **Tezisler "Qarabağ dünən bugün və sabah"**, I. Ümumrespublika elmi-emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 44.

¹⁶⁸ Musa Kasımov, "İkinci Dünya Muharibesinden Sonrakı İlk İllerde Ermenistan'ın Azerbaycan'a Erazi İddiaları", **Tezisler "Qarabağ dünən bugün və sabah"**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 133.

verebilirim” demiştir¹⁶⁹. Huruşov’un bu tepkisi onları geri adım atmak zorunda bıraktı.

1965 yılında ise, sözde Ermeni Soykırımının 50. yılında Erivan’ da hem Azerbaycan hem de Türkiye aleyhinde büyük çapta gösteriler yapıldı. Artık Ermeniler hem Türkiye’ den hem de Azerbaycan’dan toprak istiyorlar ve “Topraklarımız” diye bağırıyorlardı. Ruslar ise bu olanlara “Anti-Türk” politikaları gereği müsamaha gösteriyor ve sözde soykırım için Türkler aleyhine anıt dikmelerine izin veriyordu¹⁷⁰.

1967 yılına gelindiğinde ise Ermeni aydınları Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması meselesini tekrar KP MK’nin önüne getirdiler. Hankendi’nde olaylar çıkması üzerine Sovyet Yönetimi hemen acil önlemler alarak sorunun büyümesini önlediler¹⁷¹.

Bu isteklerinin süreleri ret görmesi üzerine Ermeniler görünürde bu isteklerinden vazgeçtiler. 1978 yılına gelindiğinde ise Karabağ’da “Ermenilerin Karabağ’a Gelişlerinin 150 Yıllığı” anısına bir anıt yaptırıldılar. Gerçi Ermeniler 1980’lerde olayların tekrar baş göstermesiyle bu anıtı yıksalar bile bu anıtın önceleri var olduğunu ispatlayan birçok görüntü ve belgeler mevcuttur¹⁷².

Bu olaylar üzerine, Karabağ’daki Azeriler de Ermenilere karşı koymaya başladılar. Karabağ’da Ermeni – Azeri çatışması tekrar görülmeye başladı. 1975 yılında Ermeniler tekrar Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması için müracaat ettiler. Fakat Komünist Partisi (KP) Bölge Komitesi Ermeniler’in Karabağ’ı Ermenistan’a bağlama çabalarını reddetti. Ermeniler her fırsatı değerlendirmelerine rağmen isteklerine ulaşamadılar. Brejnev zamanında olumlu bir sonuç alamayan Ermeniler 1985 yılında Gorbaçov’ un iktidara gelmesiyle iyice hızlandılar ve özellikle onun ilan ettiği “Glasnost” ve “Perestroyka” prensipleri ile daha büyük bir heves ve gözü

---

¹⁶⁹ Yurii Pompeev, **Krovavıy Omut Karabakha**, Azerbaycan Yayınevi, Bakü, 1992. s. 31.

¹⁷⁰ J. C. Walker, a.g.e., s. 119.

¹⁷¹ Eldar İsmayılov, a.g.m., s. 44.

¹⁷² Araz Aslanlı, **“Karabağ Sorunu ve Çözüm İlkeleri”**, s. 187.

dönmüşlkle tekrar Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması meselesini gündeme getirdiler¹⁷³.

2.2. 1987 YILINDAN İTİBAREN SORUNUN ORTAYA ÇIKMASI

2.2.1. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan SSC'ye Bağlanma İstemleri

Azerbaycan ile Ermenistan arasında günümüzde de devam eden anlaşmazlığın tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte, son olayların başlaması 1980'lere dayanmaktadır. Bunda Mihail Gorbaçov yönetimindeki yeni Sovyet rejiminin siyasal hoşgörüsünün payı vardır. Gorbaçov'un "Glasnost" ve "Perestroyka" politikaları Ermeniler tarafından Dağlık Karabağ sorununun kendi lehlerine çözümünün anahtarı olarak görülmüştür. Hatta Dağlık Karabağ, Sovyetler Birliği'nin büyüyen muhalefet hareketi tarafından "Perestroyka" için bir "sınama alanı" olarak değerlendirilmiştir¹⁷⁴.

Ermeniler'in Azerbaycan'dan toprak koparma iddiaları çok eski olsa da bu iddiaları, istekleri yeniden alevlendiren ve günümüze kadar taşıyanlar halen bulunmaktadır. Tarih'in eski dönemlerinden beri "Büyük Ermenistan" ideali Ermeniler'in beyinlerine büyük ustalıkla sokulmuştur. İlginç olanı şu ki, Ermeniler'in arazi iddiaları uğrunda başlatmış oldukları isyanlar, ister geçmişte olsun isterse de günümüzde olsun, hiçbir Ermeni halkı içerisinde yeşermemiştir. Bu oyunlar dışarıda, özellikle de Fransa, İngiltere, Rusya gibi ülkelerde hazırlanmış ve Ermeniler'in rahat ve güven içerisinde oturdukları araziler üzerinde uygulanmaya konulmuştur. Bu tür planlar ve bunların uygulanması Ermeni halkına bir fayda sağlamamıştır. Bu bölgedeki çıkarlarını korumak adına Ermeniler'i kullanan Rusya, Fransa, İngiltere gibi devletler bölgede her dönem uzun süren huzursuzluklara neden olmuştur. Ermeniler de bu planların uygulayıcısı ve huzursuzlukların kaynağı olmaya bugün de devam ediyorlar¹⁷⁵.

Kasım 1987 de Gorbaçov' un ekonomi danışmanlarından biri olan Ermeni kökenli Abel Agenbekyan, bir Avrupa seyahati sırasında, Dağlık Karabağ'ın

---

¹⁷³ Cemalettin Taşkiran, a.g.e., s. 145 - 146

¹⁷⁴ Hayati Aktaş, a.g.e., s. 56.

¹⁷⁵ Adalet İbadov, "Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler", s. 88.

Ermenistan' a katılmasının "ekonomik bir anlamı" olacağını açıklamıştır. Bu açıklama, Ermeniler tarafından yeni hükümetin bölgeye yönelik taleplerine bir destek olarak değerlendirildi. Aganbekyan'ı ve Ermeniler'in toprak talebini eleştiren Bakü'den doğal olarak karşıt bir yanıt geldi¹⁷⁶. Aganbekyan Fransa'nın "Le Humanite" gazetesine, Karabağ ve Nahçıvan hakkında sorulan sorular üzerine verdiği cevabında "Ben, 'ülkenin kuzey doğusunda yerleşen Karabağ Ermenilerin oldu' haberini duyduğum zaman çok mutlu olacağım. Bir ekonomist olarak Karabağ'ın Azerbaycan'a oranla Ermenistan'a daha fazla bağlı olduğu kanısındayım. Bu konu ile ilgili Merkezi Komite'ye bir teklif sunmuşum. Ümit ediyorum ki Glasnost" ve "Perestroyka" düzeninde bu sorun çözüm bulacaktır" demektedir¹⁷⁷.

Bundan sonra yine 1987 yılının kasım ayında dış güçlerin de desteğini alan din adamlarının Moskova'daki Ermeni mezarlığında yapmış oldukları dini ayinden sonra, Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia etmekle, kampanyayı bizzat başlatmışlardır. I. Vasken, Erivan televizyonundan dünya Ermenileri'ne ve Hıristiyan dünyasına çağrıda bulunarak yardım istiyor ve Gorbaçov'un kendilerini üzmeyecek şekilde meseleyi çözeceğine inandığını ilan ediyordu. 75.000 Ermeni'nin imzasını taşıyan ilhak dilekçesi Gorbaçov'a veriliyordu. İki Amerikalı senatör, Gorbaçov ve Regan'a telgraf çekerek Karabağ'ın, bu toprakların "asıl sahibi" olan Ermeniler'e verilmesini talep ediyorlardı. Avrupa Parlamenteleri Acilciler Gurubu Alt Komitesi, Ermeni isteklerini sempati ile karşıladıklarını içeren telgraflarla Sovyet liderine başvuruyordu. Kısacası, bir anda basını, radyosu, televizyonu, politikacısı, din adamı ve Hıristiyan dünyası Ermeniler'in yanında yer almıştır¹⁷⁸.

Ermeniler daha sonra Azerbaycan SSC ve Sovyetler Birliği'ne başvurarak Ermenistan'a birleşmek isteklerini belirttiler¹⁷⁹. Ermenilerin bu talebine Moskova'dan olumsuz yanıt gelmiştir. Bakü'de de 14.06.1988 Tarihinde Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti, 17.06.1988 Tarihinde ise Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet'i, bu talebin hem SSCB Anayasasına, hem Azerbaycan SSC

---

¹⁷⁶ Fahrettin Çiloğlu, **Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, Sinatle Yayınları, İstanbul, 1988. ss. 142 -143.

¹⁷⁷ **Sobitiya Vokrug NKAO v Krivom Zerkale Falsifikatorov (Sbornik Materialov)**, Azerbaycan SSC İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Elm, Bakü, 1989. s. 7.

¹⁷⁸ Mehmet Kengerli, a.g.m., s. 13.

¹⁷⁹ Fahrettin Çiloğlu, a.g.e., s. 143.

Anayasasına, hem de “Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti Hakkında Kanuna” aykırı olduğunu, ayrıca bu gibi tutum ve davranışların halklarımızın “birlik”, “beraberlik” ve “kardeşliğine” zarar vereceği vurgulandıktan sonra, “1988 – 1995 Yıllarında Azerbaycan SSC Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin Sosyal – Ekonomik Kalkınmasının Hızlandırılması Hakkında” Sovyet İKP MK’nin 24.03.1988 Tarihli kararının uygulanmaya başlanacağı ve sıkıntıların giderileceği belirtilerek Karabağ Ermenileri’nin talebi ret edildi¹⁸⁰.

20 Şubat 1988 yılında Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti’nin Ermeni milletvekilleri toplanarak “Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan SSC’den ayrılarak Ermenistan SSC’ye geçtiği” yönünde karar aldılar¹⁸¹. Bunun üzerine Moskova bölgeye hemen Sovyet İKP MK’nin katibi G. P. Razumovski’yi gönderdi. Şubat’ın 22’sinde Hankendi’nde olağanüstü toplantı yaparak partilileri çağırdı. Razumovski böyle bir talebin olumlu karşılanmasının mümkün olmadığını, bunun Lenin politikalarına ters düştüğünü, halklarımızın milli birliklerine darbe vurduğunu belirtmiş ve “DKMV hızlı bir şekilde gelişmektedir. Demiryolları, Elektrik Gerilim hatları, Doğal gaz boru hatları vb. – bunların hepsi DKMV’yi Azerbaycan SSC ile en sık biçimde bağlamaktadır”¹⁸² diyerek Karabağ’ın Azerbaycan’ın bir parçası olduğunu ve ayrılmasının imkansız olduğunu bir daha tasdik etmiştir. Bundan sonra 26.02.1988 tarihinde M. S. Gorbaçov Azerbaycan ve Ermenistan halklarına bir müracaatta (sesleniş) bulundu. Gorbaçov, durumdan çok rahatsız olduğunu, gelişmelerin endişe verici olduğunu, bu gibi arzu edilmez olayların halklarımızın milli birliğini bozduğunu, her iki halkın milli menfaatlerine, Lenin’in milli siyasetine, sosyalist prensiplere, halkların maneviyatına, Sovyet insanının dostluk ve kardeşlik ananelerine zıt olduğunu belirtmiş, Sovyet halklarının herhangi bir talebini çözüme kavuşturmaktan kaçmadıklarını sadece bunun ülkenin her yerinde

---

¹⁸⁰ İlgili talep ve cevaplar için bkz: **Dağlık Karabağ: Zeka Galip Gelecek, Senedler ve Materiallar**, Azerbaycan KP MK Partiya Tarihi Enstitüsü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1989. ss. 82-83, 98-99

¹⁸¹ İsmayıl Veliyev, **Dünya Susur Tarih Susmur**, Gençlik Neşriyatı, Bakü, 1994. s. 228; **Sobitiya Vokrug NKAO v Krivom Zerkale Falsifikatorov (Sbornik Materialov)**, s.8; “**Sovetskih Karabak**” Gazetesi, 21 Şubat 1988,

¹⁸² **Dağlık Karabağ: Zeka Galip Gelecek, Senedler ve Materiallar**, s. 4-8 ; “**Kommunist**” Gazetesi 23 Şubat 1988.

uygulamaya koydukları “Yeniden kurma” ve “Şeffaflık” prensibi içerisinde çözüme kavuşmasını istediğini belirtti¹⁸³.

Ermeniler’in bu talebi SSCB 1977 Anayasası’nın 78. maddesine aykırılık teşkil ediyordu. Bu maddeye göre, birliğe üye devletin sınırları, o devletin rızası olmadıkça değiştirilemezdi¹⁸⁴.

Daha sonra Sovyetler Birliğine üye diğer devletlerin Yüksek Sovyetlerinde olağanüstü toplantılar düzenlenmiş ve diğer 13 ülke Azerbaycan ve Ermenistan’ı sağduyulu olmaya çağırılmış, olayların sona erdirilmesi için kesin adımlar atılmasının gerekliliğini belirtmişler¹⁸⁵.

15.06.1988 tarihinde Ermenistan SSC Yüksek Sovyeti “Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti’nin Ermenistan SSC’nin Terkibine Geçmesi Hakkında” Kararı kabul etti¹⁸⁶.

Hem Azerbaycan SSC, hem de SSCB yönetimi Ermeniler’i refaha kavuşturmak adına hangi adımları attıysalar da mümkün olmadı. Karabağ Ermenileri artık Ermenistan’a bağlanmayı kesin olarak istiyorlardı. Onlara göre Ermeniler’in ekonomik, dinsel ve ulusal-kültürel haklarına Azerbaycanlılar tarafından tecavüz edilmektedir. Bu sebepten Dağlık Karabağ’daki Ermeni nüfusunun güvenliğini ve gelişimini yalnızca Ermeni Cumhuriyeti temin edebilirdi.

Zamanında gerekli müdahaleler yapılmadığından Ermeniler iyice cesaretlenmiş, sürekli mitingler, gösteriler düzenleyerek Ermenistan’a birleşmek için SSSC yönetiminin kararlarını protesto ediyor taşkınlıklar yapıyorlardı. Olaylar artık kontrolden çıkmıştı. Ermeniler’in çoğu silahlanmıştı. Sovyetler Birliği gibi büyük bir devlet bir avuç Ermeni bölücülerini susturmakta ve sorunu çözmekte aciz kalıyordu. Aslında SSCB Yönetiminin bu kadar etkisiz kalması bu olayların daha önceden

---

¹⁸³ Sovyet İKP MK’nin Baş Katibi M. S. Gorbaçov’un Azerbaycan ve Ermenistan Emekçilerine, Halklarına Müracaatı (Seslenişi), **Dağlık Karabağ: Zeka Galip Gelecek, Senedler ve Materiallar**, s. 12-14; “**Kommunist**” Gazetesi 27 Şubat 1988.

¹⁸⁴ The Legal Aspect Of The Conflict, <http://www.azerigenocide.org/facts/fact09.htm> (30.05.2008).

¹⁸⁵ Müttefik Respublikların Ali Sovetleri Reyaset Heyetlerinin İclasları, **Dağlık Karabağ: Zeka Galip Gelecek, Senedler ve Materiallar**, s. 24 – 41.

¹⁸⁶ Vefaeddin İbayev, a.g.e., s. 35.

planladığını, sadece uygulamaya konulması için müsait bir zaman ve ortamın oluşmasının beklendiğini göstermektedir.

2.2.2. Dağlık Karabağ'da Çatışmaların Başlaması ve Ermenistan'da Yaşayan Azerbaycanlıların İkinci Kez Göçe Zorlanması

SSCB ve Azerbaycan SSC yönetimlerinin Ermenilerin taleplerini olumsuz karşılaması üzerine Ermeniler istediklerini silah zoruyla gerçekleştirmek için çalışmalara başladılar.

Olayların bu aşamasında bütün batılı haber kaynaklarının yoğun bir Ermeni propagandası içine alındığı gözlemlenmektedir. İncelenen bütün haber ajanslarının bültenlerinde, gazete yazıları ve yorumlarında, Karabağ'ın nüfus çoğunluğu Ermeni olan bir Ermeni toprağı olduğu Ermeniler'in daima Türk ve Müslümanlar'dan baskı ve eziyet gördüğü, 1915'te de Türkler'in Ermeniler'e uyguladığı soykırımı unutmadıkları, şimdi Azeri bölgesi içinde kalan Karabağ'daki Ermeniler'e, etraflarındaki Azeri Türkleri'nin baskı yaptıkları bu nedenle Ermenistan'a bağlanmayı arzuladıkları belirtilmiştir¹⁸⁷.

1988 yılının şubat ayının 28-29'unda Sumgayıt¹⁸⁸ olayları patlak verdi. Bunun üzerine olaylara müdahale eden Sovyet Yönetimi mayıs ayında Ermenistan ve Azerbaycan'da yönetim değiştirdi. Olayların Sumgayıt'a nasıl sızdığı konusu, dünyanın diğer uzman araştırmacıları için bir merak konusu oldu. Olaylar Sumgayıt'a nasıl sızramıştı?

Bunun nedeni şöyle açıklanabilir: Sumgayıt çeşitli milletlere mensup insanların yaşadığı kozmopolit bir şehirdir. Bunun böyle olmasına sebep Sumgayıt'ın bir sanayi şehri olmasıdır. Burada yaşayanların birçoğu köylerden gelen ve gecekondualarda oturan insanlardır. Bundan başka çeşitli hapisanelerden serbest bırakılan sabıkalı insanların çoğunluğu Sumgayıt'ta yaşamaktadır. Bunların çoğunun yapacak işleri bile yoktur. Bu şehirde böylesine sosyal bir çevre içerisinde yaşayan insanlardan bazıları, zaten Karabağ'da baş veren hadiseleri bahane ederek karışıklık

¹⁸⁷ Ömer Yılmaz, "Ermenistan ve Azerbaycan'da Çatışan Milletler", **Yeni Forum Dergisi**, Cilt:9, Sayı: 205, 16 – 31 Mart 1988, s. 10.

¹⁸⁸ Sumgayıt Şehri Bakü yakınlarında kozmopolit bir sanayi şehridir.

yaratmaya ve intikam hırsı ile çeşitli yerlere ve insanların yaşadığı toplu konutlara saldırmaya hazırды. Ermeniler seslerini dünyaya duyurmak adına, böyle bir yerde olay çıkarmalarının kendilerini çok şey kazandıracaklarının bilincinde idiler. Olayların başlamasına sebep olan Ermeni tahriklerini gözden kaçırmamak gerekir. Sumgayıt'ta hadiseler başlayıp çeşitli yerlerde insanlar yaralandıktan veya öldükten sonra yapılan araştırma ve tahkikatta, Eduard Grigorian adlı bin Ermeni'nin daha önce aralarında kan davası olan yedi Ermeni'yi kendi elleri ile öldürmüş olduğu tespit edilmiştir. Olaylar başladığı zaman dünyanın çeşitli ülkelerinden foto muhabirleri ve gazetecilerin Sumgayıt'ta hazır bulunması, zaten böyle bir hareketin Ermeniler tarafından önceden planlandığını ve Ermeniler tarafından başlatıldığını gösteriyor¹⁸⁹. Ermeni kışkırtmaları ile başlayan Sumgayıt olaylarında 6'sı Azerbaycanlı, 26'sı Ermeni olmak üzere 32 kişi öldü, 197 kişi de yaralandı¹⁹⁰.

Ermeniler Sovyet yönetiminin kararlarına tepki olarak haziran ve temmuz aylarında Erivan ve diğer Ermenistan şehirlerinde ve Karabağ'da grevlere başladılar. Daha sonra olaylar çatışmaya dönüştü. Ermeniler, Ermenistan'da ve Karabağ'da Ermeniler'in yoğun olduğu illerde yaşayan Azerbaycanlılar'a saldırmaya, evlerini basmaya başladılar. Ermeni çeteleri ateşli silahlar kullanarak çeşitli bölgelerde Azerbaycanlılar'a baskı yapıyorlardı. Bunun sonucunda Ermeniler Ermenistan'da yaşayan 230.000 Azeri'yi göçe zorlanmış ve bunların her türlü menkul ve gayrimenkullerine el koymuşlardır. Bu baskınlar ve zorunlu göçte 214 Azerbaycanlı öldürülmüş, 1154 kişi yaralanmış, işkencelere maruz kalmış birçok kişi kaybolmuştu¹⁹¹. Bu faaliyetlerin sonuçlarını gösteren bir liste şu şekildedir:

- 2 kişi hastanede doktorlar tarafından öldürülmüş,
- 3 kişi tıbbi yardım gösterilmediği için ölmüş,
- 49 kişi kaçarken dağlarda donarak öldü,
- 29 kişi arabanın altına atılarak öldürüldü,

---

¹⁸⁹ Mehmet Alizade, **İstiklale Doğru**, Asya Üniversitesi Yayınları, Bakü, 1997. s. 22; Tahir Gaffarov, "The Armenian Terrorism Against the Turks", <http://www.azerigenocide.org/facts/fact06d.htm> (30.05.2008).

¹⁹⁰ Keesing's Contemporary Archives, "Records of World Events", London, 1988 – 2000. Cilt:34, s. 36034.

¹⁹¹ Tahir Gaffarov, <http://www.azerigenocide.org/facts/fact06d.htm> (30.05.2008).

- 1 kişi yapılan işkencelere dayanamayarak intihar etti,
- 10 kişi şiddetli baskılar nedeniyle ile geçirdiği kalp krizinden öldü,
- 35 kişi işkenceyle öldürülmüş,
- 41 kişi dövülerek,
- 2 kişi işkenceden sonra başı kesilerek,
- 1 kişi asılarak,
- 3 kişi suda boğularak,
- 16 kişi ateşli silahlarla öldürüldü,
- 1 kişi elektrik verilerek öldürüldü.
- 11 kişi canlı canlı yakılarak,

Ayrıca,

- 4 kişi önce öldürülmüş sonra yakılmış,
- 8 kişi kaçırılmış ve kaybolmuştur.

Toplam 216 kişi (57'si kadın, 8'i çocuk ve 5'i bebek) öldürülmüştür. 172 Azeri köyü ise yağmalanmış, yakılıp yıkılmıştır¹⁹². Bu göç ve göç sırasında yaşananlar aslında uluslararası hukukun temel ilkelerinin çiğnenmesiydi. Azerbaycan tarafı yıllardır bu konuda uluslararası örgütlere girişimde bulunmakta, fakat bir sonuç elde edememektedir.

Karabağ Ermenileri, 12 Temmuz 1988'de "özerk bölge" olarak resmen Ermenistan'a ilhak ettiklerini, bağılandıklarını ilan ettiler¹⁹³. Ancak Ermenistan'daki Azerilere zulüm ve işkence yapıldığı haberleri üzerine bu defa gösteriler Azerbaycan'da başladı¹⁹⁴. Kasım ayının 17'sinden başlayarak Bakü'de 100.000'lerce kişinin katıldığı mitingler başladı.

Moskova karışıklıkları ve çatışmaları önlemek, Ermeni vahşetini ve tahriklerin durdurmak için 12 Ocak 1989'da Karabağ'ın yönetimini Ermeniler'den

---

¹⁹² B. Gaibov, A. Sharifov, **Undeclared War**, Communist Publishing House, Baku, 1991. s. 22.

¹⁹³ Fahri Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt:2 (1980 - 1990), Ankara, 1991. s. 206

¹⁹⁴ Cemalettin Taşkiran, a.g.e., s.149.

olarak özel bir komisyona verdi. Karabağ'a bir "özel yönetim" uygulanacaktı. Azerbaycan özel yönetimi olumlu karşıladı; çünkü Ermeniler'in yönetimine son verilmesiyle Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu Moskova tarafından da doğrulandı şeklinde yorumlandı¹⁹⁵. Özel yönetimin başına Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nden Arkady Volsky'i getirildi.

Moskova'nın aldığı bu sert önlemler bir süre için göreceli bir sükunet sağlamıştır. Ancak birkaç ay sonra, tevkif edilmiş bulunan üyelerinin serbest bırakılması için, Ermenistan'da gösteriler başlamıştır. Artık doğrudan Moskova tarafından idare edilen Karabağ'da ise Mayıs ayında Ermeniler ve Azeriler arasında çıkan çatışmalar Sovyet birliklerince önlenmiştir. Bu arada, 16 Ağustos 1989 tarihinde Karabağ'da sadece Ermeniler'in katıldığı bir Milli Konsey kurulmuştur¹⁹⁶.

Olayların çatışmaya dönüşmesinden 1 yıl geçtiğinde, yani Şubat 1989'a gelindiğinde arada geçen bir senelik süre zarfında çıkan çatışmalarda 4 asker, 87 sivil ölmüş, 32'si polis, 117'si asker, geri kalanları da sivil olmak üzere 1500 kişi de yaralanmıştı. Aralık 1988 yılında Ermenistan'da yaşanan depremin ardından Batı'dan ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen yardımlar arasında çok sayıda silah ve mühimmat da vardı¹⁹⁷.

Haziran ve temmuz aylarında Ermeniler Azerbaycan'da birçok terör faaliyetlerine giriştiler. Tiflis – Bakü otobüsüne saat ayarlı bomba koyarak otobüsü patlattılar. Bunun dışında Rusya'da Azerbaycan trenine saldırılar düzenlendi. Tüm bunların üzerine bir de Karabağ'a uygulanan özel yönetimin yanlı olması, Ermeniler'in etkisi altında kalması ve olaylara müdahale edememesi, Karabağ'da yaşayan Azerbaycanlılar'ın zor durumda kalması üzerine Azerbaycan'da halk sokaklara döküldü.

1989 yaz aylarında ve daha sonra eylül başlarında Azerbaycan, Ermenistan'dan gelen tüm yollarda seyahate ve gıda sevkiyatına engel olmak için tam bir abluka uyguladı. Ermenistan'ın Rusya'nın diğer cumhuriyetlerinden yaptığı ithalatın %87'si Azerbaycan'dan geçmekteydi. 25 Eylül'de yapılan bir Sovyetler

¹⁹⁵ Fahri Armaoğlu, a.g.e., s. 207

¹⁹⁶ Ömer E. Lütem, "Karabağ Sorunu", <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008)

¹⁹⁷ Fahri Armaoğlu, a.g.e., s. 208.

Birliği Yüksek Sovyet’i toplantısında Mihail Gorbaçov, Azerbaycan’ın Ermenistan’a uyguladığı ablukayı hemen kaldırmasını ve sorunların çözümü için görüşmeleri kabul etmesini istedi. Bölgeye yeni İçişleri Bakanlığı birlikleri sevk edildi. Ancak abluka kaldırılmadığı gibi, daha da yoğunlaştırıldı¹⁹⁸.

Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet’i 28 Kasım 1989’da Karabağ’ın doğrudan Moskova tarafından yönetilmesi sistemine son vermiştir. Karabağ’ın idaresi için Özel Komite de lağvedilmiştir. Ancak 5000 kişilik Sovyet askeri Karabağ’da kalmaya devam etmişlerdir. Böylece Karabağ, kuramsal olarak Azerbaycan idaresine geri dönmüştür. Ancak Yüksek Sovyet, Azerbaycan’dan iki ay içinde Karabağ’a tam ve gerçek özerklik veren kanunları çıkarmasını istemiştir¹⁹⁹.

Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti’nin bu kararı Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirirken, Moskova ile Bakü’yü de çatışma durumuna soktu. Bu karardan sonra ortam iyice gerildi. Karabağ’da gösteriler düzenlendi ve güvenlik güçleriyle çatışmalar oldu. Bu çatışmalarda 2 kişi öldü. Ermenistan Yüksek Sovyeti bu kararı tanımadığını belirterek, 1 Aralık’ta Karabağ’ı Ermenistan’a ilhak ettiğini ilan etti²⁰⁰.

Uluslararası hukuk normlarına aykırı olarak 1 Aralık 1989 tarihinde alınan bu, “Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a Birleştirilmesi Hakkında” karar halen iptal edilmemiş ve yürürlüktedir²⁰¹.

2.2.3. 1990 Yılındaki Olaylar

Ocak başlarında Karabağ’da yine hareketlilik vardı. Ermeniler Hankendi’nde Azerbaycanlılar’ı taşıyan otobüse silahlı saldırı düzenlediler. Güvenlik kuvvetleri saldırganlara ateş açması sonucu 1 saldırgan öldü, 3 kişi de yaralandı. Bundan sonra çatışmalar daha da büyüdü. Karabağ’da kontrol tamamen kaybolmuştu.

¹⁹⁸ Fahrettin Çiloğlu, a.g.e., s. 143.

¹⁹⁹ Ömer E. Lütem, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008)

²⁰⁰ Şükrü S. Güreli, “Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not”, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/47/1/16_sukru_s_gurel.pdf, (11.06.2008), s. 183; Cemalettin Taşkırın, a.g.e., s. 151 – 152.

²⁰¹ Vefaeddin İbavev, (Ermenistan – Azerbaycan) s. 60.

9 Ocak 1990'da Ermenistan Yüksek Sovyet'i, 1990 bütçe görüşmelerinde, Azerbaycan toprağı olan ve ona bağılı bulunan Dağılık Karabağ'ı "Sosyal ve İktisadi Yönden Gelişmesi" için kendi programına ilave ediyor yani fiilen Ermenistan'a bağılı bir bölge gibi gösterme çabası içine giriyordu. Sovyetler Birliğı Yüksek Sovyeti bu kararın geçersiz olduğunu belirtti. Bunun üzerine Ermenistan SSC yönetimi Ermenistan'da önce Ermenistan kanunların geçerli olduğunu cevabını verdi.

11 Ocak 1990'da Azerbaycan Parlamentosu Yüksek Sovyet'i, 9 Ocak 1990 tarihli Ermenistan Parlamentosu'nun "Dağılık Karabağ'a ilişkin kararını milletler arası teamüllere aykırı kaba bir müdahale" olarak değerlendirerek protesto etti²⁰².

12 Ocak'ta Ermeniler'in Karabağ'daki iki Türk yerleşim birimine saldırımları sonucu, 12 kişi öldü, 24 kişi rehin alındı²⁰³.

13-14 Ocak 1990'da bir Ermeni'nin baltalı saldırısı sonucu bir Azeri Türkü'nün öldürülmesi üzerine, Ermeni aleyhtarı gösteriler Bakü'de daha da şiddetli hale geldi. Azeri gençleri şehrin Ermeni mahallelerine saldırdılar. Bu saldırılarda büyük çoğunluğu Ermeni olmak üzere toplam 34 kişi hayatını kaybetti. Bakü'de Ermeni karşıtı gösteriler daha da şiddetli hale geldi. Sovyet yönetimi bu durumdan rahatsız olarak Azerbaycan'da olağanüstü hal ilan etti. Sokağa çıkma yasağı getirildi²⁰⁴. Ama halk özellikle Bakü'de bu yasağa aldırış etmeden sokaklara dökülüyordu.

Bakü çatışmalarından sonra her iki tarafta kendi milislerini oluşturmaya ve savunma örgütlerini kurmaya başladılar. Sovyet Rusya için, Kafkaslar'da tam bir iç savaş başlamıştı artık²⁰⁵.

Azerbaycan'da tüm bu olaylara tepki çığı gibi büyüdü. Bakü sokakları 100.000'lerce insanın "Azatlık", "Karabağ" sesleri ile inliyordu. Kontrolü tamamen kaybettiğinin farkına varan Sovyetler Birliğı Başkanı M. S. Gorbaçov Kızıl Ordu'yu Bakü'ye sokarak halkı susturması gerektiğine karar verdi. 19 Ocak 1990 tarihinde 24.000 Rus ve Ermeni askeri Bakü'ye girdi. Silahsız insanların üzerine yürüyerek

²⁰² Hayati Aktaş, a.g.e., s.81.

²⁰³ Mehmet Kengerli, a.g.m., s.14.

²⁰⁴ Fahrettin Çiloğılu, a.g.e., ss. 147 – 148.

²⁰⁵ Cemalettin Taşkıran, a.g.e., 83.

ateş açan Sovyet ordusu Bakü sokaklarını kan gölüne çeviriyordu. Resmi açıklamalarda ölü sayısını 83 olarak belirtilse de, bu sayının 600'ü geçtiği tespit edilmişti. Bakü'nün Kızıl Ordu tarafından işgalinden sonra Bakü'de olağanüstü hal ilan edildi, sokağa çıkma yasağı getirildi. 28 Şubat Sumgayıt olaylarında Azerbaycan'ı "barbar", "vahşi" olarak nitelendiren Dünya medyası özellikle Batılı medya, Bakü'de yaşanan bu vahşeti ve Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerine karşı yapılan insanlık dışı muameleleri, katliamları, işkenceleri görmezden geliyor, başka bir deyimle "saflarını" belli ediyorlardı.

Sovyet ordusunun katliamının ardından Azerbaycan halkı daha da kenetlenmiş Rus ve Ermeniler'e karşı olan kin ve nefreti daha da artmıştı. Halk sokaklarda yatıyor sokaklarda uyanıyordu. Herkes bağımsızlık istiyordu, her kes Karabağ'ı istiyordu, herkes elinde 1918 – 1920 yıllarında var olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 3 renkli ay yıldızlı bayrağını dalgalandırıyor. Rusların bu saldırısı Azerbaycan için milli kimlik bilincini daha da pekiştirdi.

24 Ocak 1990 tarihli Paris'te yayınlanan "Le Journal du dimanche" isimli bir Fransız gazetesinde yazılan haberde Erivan'a Lübnan'dan otomatik ve ağır silahlar taşıyan uçakların geldiği bildirilmektedir. Yine bu yazıya göre; "Yüklerin boşaltılması işi ise Ermeni gümrükçülerin gözetiminde yapılmaktadır ve gümrüklerde bir tane dahi Rus görevli bulmak imkansızdır. Şu andan itibaren Karabağ'da iç savaş başlamıştır. Erivan'da ve sınır köylerinde silahlı adamların sayısı gittikçe artmaktadır. Bu çetelerin başında Beyrut ve Şam Ermenileri'ni görebiliriz. Sokak çatışmalarının taktiklerine alışık yüzlerce Lübnanlı Ermeni, buraya vizesiz girmişlerdir. Bazıları Erivan'dadır, fakat çoğu Azerbaycan bölgesine doğru yola çıkmışlardır. Karabağ Ermeni Komitesi Azerbaycan'a saldırıyı organize etmektedir"²⁰⁶ denilmekteydi.

Mart ayına gelindiğinde ise Ermeniler Karabağ'la alakası olmayan, Gürcistan ve Ermenistan sınırda bulunan Gazah ilinin sınır köylerine saldırdılar. Saldırılarda 9 kişiyi öldürdüler. Bir Azeri aileyi ise gece vakti evlerini ateşe vererek diri diri yaktılar.

---

²⁰⁶ B. Gaibov, A. Sherifov, a.g.e., s.12.

Daha sonraki aylarda Karabağ ve diğer illerde çatışmalar oldu. Bu arada Sovyet yönetimi her iki tarafta olan silahların toplanması için karar aldı. Bu durumun canlı şahidi olarak, Azerbaycan tarafında özellikle de sınır bölgelerindeki yerlerde halkın elindeki av tüfeklerinin, dededen babadan kalma, hatıra için saklanılan silahların bile güvenlik güçlerince zorla da olsa toplandıklarını söyleyebilirim. Diğer taraftan Ermeniler silahlarını teslim etmemiş, hatta Ermeni güçleri Sovyet güçlerinin silahları toplamasına engel olmuştur.

23 Ağustos 1990'da Ter-Petrosyan liderliğindeki Ermenistan Yüksek Sovyeti, amacı Sovyetler Birliği'nden hemen ayrılmaktan çok, "egemenlik sürecinin başlangıcı" olarak bağımsızlık bildirgesi yayınladılar. Bildirgede uluslararası hukuk kuralları çiğnenerek Karabağ ve Türkiye'nin doğu illeri Ermenistan toprağı olarak kabul ediliyordu²⁰⁷.

1990 yılının sonlarına kadar çatışmalar aralıklarla devam etti. Körfez Savaşının başlaması ile birlikte gözler o tarafa çevrilmişti.

2.2.4. 1991 Yılındaki Gelişmeler

Mart 1991 ayı içerisinde Gorbaçov, Azeri halkına çok önemli bir mesajı TASS Ajansı aracılığı ile bildirdi:

"Karabağ toprağında dört yıldır barış yok. Ateş var. Can kaybı var. Bundan sonra ne olacak?"

Kırgınlığın, karşılıklı hıncın önünü almak kolay değil, ama gerekli. Bunun için de, gerçekleri kavramak gerek. Yukarı Karabağ, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıdır. Bölgede, SSCB Anayasası ile birlikte Azerbaycan Anayasası yürürlüktedir. Karabağ'da Azeriler'le Ermeniler'in birlikte yaşayıp birlikte üretmeleri tarihin yarattığı bir gerçektir ve bu gerçekten kaçınılmaz.

---

²⁰⁷ **Le Monde**, 24 Ağustos 1990.

İşte bu yüzden yaşam normale döndürülmeli, küskünlük, kin ve kırgınlık unutulmalı. Birbirinizi anlamaya, çıkmazı aşmaya çalışın. Bunu, ancak sizler gerçekleştirebilirsiniz. Hepinize barış ve mutluluk diliyorum”²⁰⁸.

Haziran ve Temmuz 1991 dönemi yine Ermeniler’in Karabağ köylerine hücumları ve birçok Azeri Türkü’nü öldürmeleriyle devam etti.

Bu günlerde Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler, Karabağ’da bağımsızlık ilan ederek adını “Arstaklı Ermenistan Halk Cumhuriyeti” olarak değiştirdiler. Bu karar Azerbaycan Anayasası’na aykırı olduğu için Azerbaycan Parlamentosu protesto etti. Diğer taraftan bir önceki yıl Bakü tarafından yasaklanan “Karabağ Bölge Konseyi”de başkent Hankendi’ndeki toplantısında Azerbaycan’ın bağımsızlık ilanını tanıma kararı aldı. Bu konseyi, Karabağ’daki Ermeniler kurmuştu. Konsey ayrıca Karabağ’da bundan sonra yalnız SSCB Anayasası’nın geçerli olduğunu kararlaştırdı²⁰⁹.

Rusya lideri Boris Yeltsin henüz iktidar olalı bir ay olmamıştı ki yanına Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’i de alarak 20 Eylül 1991 gecesi Bakü’ye geldi. Amaçları Azerbaycan – Ermenistan ihtilafını çözümlenmekti. Karabağ’ın başkenti Hankendi’ne gideceklerdi. Ancak önce Gence’ye giderek, güvenlik önlemlerini aldıktan sonra 22 Eylül’de Hankendi’ne gittiler. Burada 40.000 Ermeni Yeltsin’i karşılamak için toplandı. Liderler Erivan’a geçtiler. Ermenistan iki gün önce 21 Eylül 1991’de bir halk oylamasına gitmiş ve halkın çoğunluğu “bağımsızlık” için oy kullanmıştı. Bu Ermenistan için SSCB’den ayrılma anlamına gelmekteydi²¹⁰.

Boris Yeltsin ve Nursultan Nazarbayev, Azeri ve Ermeni liderleri bir araya getirerek, bir diyalog başlatmışlardı. Bir anlaşma imzalanması için tarafsız bölge olan Rusya Federasyonu topraklarında Stavrapol Bölgesi’ndeki Jeleznovadosk Kenti seçilmiş ve hemen görüşmelere başlanmıştı. 20 Eylül 1991 günü başlayan barış görüşmeleri Jeleznovadosk’te 24 Eylül günü iki ülke liderinin imza törenleriyle

²⁰⁸ **Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1992. s. 58’den aktaran: Cemalettin Taşkiran, a.g.e., s.156 – 157.

²⁰⁹ Cemalettin Taşkiran, a.g.e., s.158.

²¹⁰ Aydın Balayev, **Azerbaydjanskoye Natsionalnoye Dvijenye: Ot Musavata Do Narodnogo Fronta**, Elm, Bakü, 1992. s. 49.

sonuçlandı. Bu uzlaşma anlaşmasına göre: “Karabağ’daki karşıt gruplar silahsızlandırılacak, Karabağ’daki yasal hükümet organları aşamalı olarak yeniden oluşturulacak, iki ülke arasındaki temaslar en üst düzeyde sürdürülecek, Karabağ’a derhal ateşkes uygulanacak, iki hafta içinde de yasa dışı silahlı gruplar ve İçişleri Bakanlığı ve Kızıl Ordu birlikleri çatışma bölgelerinden çekileceklerdi.” İmzalanan protokole göre; Ermenistan Parlamentosu, Dağlık Karabağ’ın “Ermeni toprağı” olduğunu ilan eden kararını geri alırken, SSCB Yüksek Sovyet’inin de bugüne dek Karabağ’a ilişkin olarak aldığı kararları geçersiz ilan edilecek; her iki taraf ellerindeki rehaneleri aşamalı olarak iade edeceklerdi²¹¹.

Levon Ter- Petrosyan, imza töreninden sonra protokolün, “çözüm değil, bu yolda atılmış ilk adım olduğunu” bildirmişti. Boris Yeltsin ise; “tarihi bir adım” diyerek, Rusya ve Kazakistan’ın protokolün uygulanmasını “gözlemci” olarak denetleyeceklerini belirtmişti. Azerbaycan tarafı ise, bu protokolü kuşkuyla karşılamıştı. Çünkü Karabağ’da, yine Ermeniler’in çoğunlukta olduğu ve Moskova’nın 1989 yılından beri askıya almış olduğu yerel Sovyet yeniden kurulacaktı. Bu bir Ermeni manevrasıydı. Anlaşmalar imzalanmıştı ama Karabağ’da Ermeni cinayetleri önlenememiş ve saldırılar devam etmişti²¹².

Bu arada Ekim ayının 9’un’da Azerbaycan Milli Ordusu kuruldu. 18 Ekim’de ise Azerbaycan Bağımsızlığını ilan etti.

Ekim başlarında Karabağ’da yine insanlar öldürülmüştü. Ekim sonunda “Jeleznovodosk Protokolü’ne ait ikinci görüşme, iki taraf yetkilileriyle, Ermenistan – Azerbaycan sınırında, İcevan bölgesindeki bir köyde yapılmış ve yayınlanan bildiride; “Cinayet ve intikama dayalı kısır döngünün durdurulmasının zorunlu olduğu” belirtilmişti. Aslında bu bir yumuşamaydı. 15 Kasım’da görüşmelere devam edileceği bildirilmişti.

20 Kasım 1991 tarihinde, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki görüşmelere katılan ve bu görüşmeleri yürüten heyeti taşıyan helikopter Ermeniler tarafından düşürüldü. Bu olay ortamın iyice gerilmesine neden oldu. Bu olaydan birkaç gün

---

²¹¹ **Hürriyet Gazetesi**, 24 Eylül 1991

²¹² Cemalettin Taşkiran, a.g.e., 160.

sonra Azerbaycan Yüksek Sovyeti olağanüstü toplantı yaparak Ermenistan'a uygulanacak önlemleri görüşürken Moskova son derece telaşlı idi. Gorbaçov iki ülkenin başkanını Moskova'ya çağırdı.

Azerbaycan Parlamentosu, 26 Kasım 1991 tarihinde aldığı bir kararla, Karabağ bölgesinin özerk statüsünü kaldırdı ²¹³. Azerbaycan Milli Meclisi son kararıyla Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin Özerklik Statüsünü kaldırmış ve bölgeyi direk olarak kendisine bağlanmıştır. Ermenistan bu kararı “savaş ilanı” sayıyordu. Ancak Sovyetler Birliği ertesi gün, yani 27 Kasım 1991’de bir bildiri yayımlayarak Ermenistan ve Azerbaycan’dan Karabağ’ın hukuki statüsünde değişiklik yapacak her hareketten kaçınmalarını istedi. İki ülke de bu kararı kabul ettiler. Bu karar, Karabağ hukuken kendisine bağlı olduğu için, Azerbaycan’ın lehineydi²¹⁴.

Kasım ayında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Yüksek Sovyet’i; “Aralık ayında halk oylaması yapılmasını” kararlaştırdı. Karabağ Ermenileri, 10 Aralık 1991 tarihinde bölgenin hakim oldukları kısımlarında düzenlenen ve Azerilerin katılmadığı bir referandumla bağımsızlıklarını ilân ettiler²¹⁵. 28 Aralıkta Karabağ Ermenileri aralarında parlamento seçimleri yaptılar. Yeni Meclisteki 81 sandalyenin 11’i Azeri milletvekillerine ayrıldı. Ancak Azeriler seçimlere katılmadıklarından ve esasen bu seçimleri meşru da görmediklerinden bu sandalyeler boş kaldı²¹⁶.

8 Aralık 1991’de üç Slav ülkesi; Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya devlet başkanları Minsk’te “Bağımsız Devletler Topluluğu” anlaşmasını imzaladılar. 25 Aralık’ta Gorbaçov tüm görevlerinden istifa etti. Böylece SSCB artık son bulmuş oluyordu.

29 Aralık 1991’de, Azerbaycan’da bir halk oylaması yapıldı. “Azerbaycan’ın tamamen bağımsız bir cumhuriyet olduğu” halkın %87’sinin katılımı ile onaylandı.

---

²¹³ Keesing’s Contemporary Archives, “**Records of World Events**”, London, 1988 – 2000. Cilt:37, s. 38582.

²¹⁴ Ömer E. Lütem, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

²¹⁵ Keesing’s Contemporary Archives, “**Records of World Events**”, London, 1988 – 2000. Cilt:38, s. 38733.

²¹⁶ Ömer E. Lütem, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

2.3. ÇATIŞMALARIN SAVAŞA DÖNÜŞMESİ

2.3.1. 1992 Yılındaki Gelişmeler: Azerbaycan'ın AGİK'e Üye Olması, Katliamlar ve İşgaller

1992 yılı Ocak ayında çatışmalar şiddetle devam ediyordu. Artık Karabağ'daki çarpışmalara Azerbaycan ve Ermenistan milli ordularının yanı sıra Rus ordusunun 81'inci tümeni de katılarak Ermeniler'e askeri destek sağladığı söylenmekteydi.

Azerbaycan, Karabağ'ın bağımsızlığını ilân etmesine karşılık olmak üzere bu bölgeyi 2 Ocak 1992 tarihinde doğrudan Azerbaycan Başkanlığı makamının idaresine aldı. Karabağ idaresinin başına Salam Mehmetov getirildi. Ancak Azerbaycan Karabağ'ın büyük kısmına hakim olmadığından bu tayin bir yarar sağlamadı²¹⁷.

30 Ocak'ta Prag'da AGİK dışişleri bakanları düzeyinde toplanarak aralarında Azerbaycan ve Ermenistan'ın da bulunduğu Bağımsız Devletler Topluluğu'nun 10 bağımsız Cumhuriyetini AGİK'e kabul ettiler²¹⁸. Bu tarihten sonra yani Azerbaycan ve Ermenistan'ın AGİK'e üye olmasıyla Karabağ meselesi uluslararası boyut kazanmış oluyordu. Bu sıralarda Ermeniler, Azerbaycanlı mültecileri taşıyan helikopteri düşürdüler. Olayda en az 40 kişi hayatını kaybetti²¹⁹. Avrupa Parlamentosu Şubat ayı ortasında Strasbourg'da toplanarak Karabağ'a bir gözlemci heyeti gönderilmesini kararlaştırdı. Azerbaycan'a yapılan saldırıları da kınadı.

Bu arada Azerbaycan BDT'ye üye olmak için anlaşmayı imzalamıştı. Ancak Azerbaycan Milli Meclisi 7 Ekim 1992 tarihinde bu antlaşmayı onaylamadı. Azerbaycan BDT'ye Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra üye oldu.

Şubat ayı ortasında çatışmalar iyice şiddetlenmişti. Ermeniler Şuşa yakınlarına kadar saldırmaktaydılar. Diğer taraftan Azerbaycan – Ermenistan sınır boyunca da çatışmalar ağır bir biçimde devam etmekteydi.

²¹⁷ Ömer E. Lütem, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

²¹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 14 Mart 1993.

²¹⁹ Fahrettin Çiloğlu, a.g.e., s. 154.

2.3.1.1. Hocalı Katliamı

25 Şubatı 26'sına bağlayan gece Karabağ'da bir vahşet yaşandı. İnsanlık adına bir utanç sayfası açıldı tarih sayfalarında. XX. Yüzyılın sonlarına doğru tüm dünyanın gözü önünde Karabağ'da bir katliam yaşandı – Hocalı Katliamı. Savaşın ilk patlak verdiği günden bu yana Ermenileri destekleyen Batılı medya ilk kez bu insanlık ayıbını gördü ve yaşananları dünya gündemine taşıdı.

Araştırmacı Kamil Ağacan bir yazısında şöyle belirtmektedir: “Ermeniler tarafından son yüzyılda gerçekleştirilen katliamlar içinde Hocalı katliamı vahşetin boyutu itibariyle diğerlerinden çok farklıdır. Bu sebeple de bu katliamın üzerinde durulması, bunu gerçekleştiren saikin anlaşılması hem insanlık, hem bölge halkları, hem de bu bağlamda Türkiye için çok önemlidir. Hocalı Karabağ'ın mütevazı kasabalarından birisiydi. 26 Şubat 1992'de bölgede bulunan 366. Rus Motorize Alayı'nın yoğun desteği altında Ermeniler, kuşatma altında bulunan bu kasabaya birkaç yönden taarruza geçmiş ve kasabayı işgal etmişlerdir. Fakat sorun bu kadar basit değildir. Saldırıdan geriye kalanlar insanlık adına utanç vericiydi. Sivil, silahsız insanlar çocuk, kadın, ihtiyar demeden Ermeniler tarafından katledilmiştir. Hocalı'yı insanlık adına utanç vesilesi yapan, ölü, yaralı sayısına ilişkin rakamlar değildir. Hocalı ile kıyaslandığında daha fazla insanın katledildiği vakalar hem Azerbaycan, hem de dünya tarihinde ortaya konabilir. Hocalı'yı bunlardan ayıran vahşetin boyutudur. Öldürülenler gözleri oyularak, kafataslarının derisi soyularak ve vücutlarının farklı organları kesilerek ve daha nice insanlık ayıbı yöntemler kullanılarak öldürülmüştü. Bu vahşet sahnelerini anlatacak değilim. Zaten bunları normal kelimelerle anlatmak da imkansızdır. Belki çeşitli sanat dalları yaşanmış olayları yoğun duygu yükü ile ifade edebilir. Akademik açıdan konu giderek çeşitli boyutlarıyla inceleme nesnesi haline gelmektedir. Bunlardan birisi de bunun soykırım olup olmadığıdır. Konunun boyutunun genişliği ve spesifikliği itibariyle bu tartışmalar üzerinde durmayacağım. Ben burada kısaca bu eylemin saiki üzerinde durup karşı karşıya olduğumuz Ermeni sorununu değerlendirmeye çalışacağım. Öncelikle saldırıdan geride kalanlar amacın Hocalı'yı işgal etmek gibi bir askeri hedeften çok bir katliam yapmaya yönelik planlı bir girişim olduğunu ortaya koymaktadır. Telaşa kapılmadan sanat eseri ortaya koyar gibi zevkle oturup

insanların gözlerini oymak, anasının gözü önünde çocuğunun başını kesmek, insanların kafatası derisini soyarak başka türlü açıklanamaz” diyerek amacın bir kasabanın işgali değil, bir katliam yapmak olduğuna dikkat çekmektedir²²⁰.

Fransız gazeteci Jean – Yves Junet'nin gördükleri karşısında söyledikleri, katliamın boyutunu da anlatıyordu: “Pek çok savaş hikâyesi dinledim. Faşistlerin zulmünü işittim, ama Hocalı'daki gibi bir vahşete umarım kimse tanık olmaz. Ermeniler çocukları, yaşlıları, kadınları, sivil ve savunmasız insanları öldürmekle faşistleri geride bırakmışlar”²²¹ demektedir.

Sürgünler ve savaş sürecinde hile, baskı ve Rus desteğinden yararlanarak Karabağ'da yaşayan Türk halkını soykırıma tabi tutan Ermeniler, planlarını gerçekleştirme, emellerine varma adına bölgede birçok katliam yapmıştır. Savaşta Ermeniler tarafından bölgede işlenen en acımasız uluslararası suçlardan biri, Hocalı şehrinde gerçekleştirilen katliamdır. Hocalı katliamında Ermenistan silahlı güçleri, Rus birliklerinin yardımıyla Hocalı'ya saldırarak şehri terk edememiş suçsuz ve silahsız masum insanları acımasız şekilde katletmiştir. O gece esir alınan sivil halkın çeşitli işkencelerle öldürüldüğü, bölgede daha sonra yapılan tetkikatlardan anlaşılmıştır. Canlı şahitlerin ifadeleri ve basın organlarında yayımlanan film ve resimlerde görünen insanlık dışı cinayetler, Ermeniler'in soykırım amacıyla bu operasyonu gerçekleştirdiğini göstermektedir²²².

Hocalı'da yaşayan Azerbaycanlı nüfusun Türk olduğu için yok edildiği gerçeği çoğu kez söylendi. Hocalı'da soykırım yapanların nefret duygularını açığa vuran konuşma ise Ermenistan'ın cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan tarafından yapılmıştır. İngiliz gazeteci Thomas de Vaal, dönemin Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan'a Hocalı Soykırımı'nın nedenlerini sorduğu zaman Sarkisyan aynen şu yanıtı vermiştir: "Biz bu konuda yüksek sesle konuşmak istemiyoruz. Hocalı'ya kadar Azerbaycan bizim sivillere saldıramayacağımızı düşünüyordu fakat Hocalı'da biz bu klişeyi kırdık. Ayrıca Hocalı'ya saldıran birliklerimizin Bakü ve Sumgayıt'tan kaçan Ermeniler'den oluştuğu gerçeğini de kabul etmemiz gerekiyor." Polis şefi

²²⁰ Kamil Ağacan, “Ermeni Sorunu”, <http://www.tebrizinsesi.com/05032005-01.html> (11.06.2008).

²²¹ Vefaeddin İbayedev, (Ermenistan – Azerbaycan) s. 97.

²²² Osman Nuri Aras, “Hocalı Katliamının 16. Yılında Dağlık Karabağ Sorunu”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=3012>, (29.05.2008).

Valeri Babayan da, "Hocalı'ya saldıran birlik Azerbaycan'ın Sumgayıt ve diğer bölgelerinden gelenlerdi" derken Sarkisyan'ın dedikleri tasdiklenmiş oluyordu²²³. 1988 yılında Ermenistan kendi topraklarında yaşayan Azerbaycan Türklerini trenlere doldurup Azerbaycan'a gönderince, Azerbaycan'ın Sumgayıt ve Bakü şehirlerinde de Ermeniler Ermenistan'a gönderildi. Fakat daha sonra özellikle Sumgayıt olaylarının Rusya istihbaratının kışkırtmasıyla meydana gelen bir provokasyon olduğu ortaya çıktı. Sonuçta olaylar sırasında Azerbaycan'ı terk eden Ermeniler de Azerbaycan Türkleri'ne karşı bir nefret ve intikam duygusu vardı ve Hocalı'da bunu dışa vurmak için fırsat buldular²²⁴.

Sarkisyan'ın sözleri de Ermeniler'in Hocalılar'a karşı Azerbaycan'dan göç eden Ermeniler'den oluşan özel bir "İntikam Tugayı" oluşturduğunun ifadesidir. Hocalı saldırısı uzun zamandır planlanmasına rağmen Sumgayıt olaylarının 4. yıl dönümüne denk gelmesi tesadüf olarak görülemez²²⁵.

Rusya'nın önemli gazetelerinden birisi olan "İzvestiya" gazetesinin muhabiri V. Belikh, Hocalı katliamından sonra yaptığı inceleme sırasında, gözleri çıkarılmış, kulakları kesilmiş, kafatası parçalanmış, kafa kemikleri kafası koparılmış cesetleri kendi gözleriyle gördüğünü belirtmiştir²²⁶.

Azerbaycan Savunma Bakanlığı Tıbbi Hizmetler Dairesi Başkanı Hanlar Hacıyev, mesleki hayatında çok vakalarla karşılaştığını, fakat Hocalı'da yapılanları gördüğü zaman psikolojinin bozulduğunu belirtmiştir. Hacıyev, küçük yaştaki kızın yüzünün bıçakla kesilmesi ve derisinin soyulması, bir askerın karının bıçakla açılarak bağırsaklarının karıştırılması halleri ile karşılaştığını söylemiştir²²⁷.

---

²²³ Cavid Veliyev, "Hocalı Katliamının İtirafı", <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2965>, (30.05.2008).

²²⁴ Tatul Hakobyan, "Khojaly: The Moment of Truth", <http://www.hetq.am/eng/karabakh/594/>, (30.05.2008).

²²⁵ Cavid Veliyev, "Hocalı Katliamının İtirafı", <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2965>, (30.05.2008).

²²⁶ Vefaeddin İbayer, (Ermanistan – Azarbeycan) s. 97.

²²⁷ **Khodjali its Last Day**, Baku, Publishing House Azerbaijan, 1992.

Rus Yüzbaşı Leonid Kroveç ise kendisi 200 ceset incelediğini, yanında bulunan Polisin cesetlerin arasından 4 yaşındaki çocuğun cesedini bulup kafasının ezildiğini görünce sinir krizi geçirdiğinin şahidi olduğunu söylemektedir²²⁸.

Ermenilerin bu vahşetini birçok ülke medyası flaş haber olarak geçerken gazete ve dergiler de bu katliama yer verdiler. Bu gazete ve dergiler bu zamana kadar görmezden geldikleri Ermeni saldırganlığını, ya da Ermeniler'i davalarında haklı bulmaları konusunda haksız olduklarını görmüş oldular ve Azerbaycan – Ermenistan savaşında Ermeni vahşetine yer vermek zorunda kaldılar²²⁹. Yabancı basından bazı satır başlıkları: **Krua l'Eveneman** dergisi (Paris), 26 Şubat 1992 tarihi: Ermeniler Hocalı'ya saldırmışlar. Bütün dünya vahşice öldürülmüş cesetlere şahit oldu. Azeriler binlerin öldüğünden bahsediyor²³⁰.

Sunday Times gazetesi (Londra) 1 Mart 1992 tarihi: Ermeni askerleri binlerce aileyi yok etmiştir²³¹.

Financial Times gazetesi (Londra) 9 Mart 1992 tarihi: Ermeniler Ağdam'a doğru giden orduyu kurşun yağmuruna tutmuşlar. Azeriler 1200 kadar ceset saymışlar. Lübnan'lı kameraman, ülkesinin zengin Ermeni Taşnak lobisinin Karabağ'a silah ve asker gönderdiğini onaylamıştır²³².

Times gazetesi (Londra) 4 Mart 1992 tarihi: Birçok insan çirkin hale getirilmiş, masum kızın sadece kafası kalmış²³³.

İzvestiya (Moskova) 4 Mart 1992 tarihi: Kamera kulakları kesilmiş çocukları gösterdi. Bir kadının yüzünün yarısı kesilmişti. Erkeklerin skalpları (Tıp dilinde alın derisi) kesilmişti²³⁴.

---

²²⁸ **Khodjali its Last Day**, Baku, Publishing House Azerbaijan, 1992.

²²⁹ “Nowhere To Hide For Azeri Refugees”, **The Guardian**, 2 Eylül 1993; “The Face of a Massacre”, **Newweek**, 16 Mart 1992; “Massacre By Armenians”, **The New York Times**, 3 Mart 1992; Thomas Goltz, “Armenian Soldiers Massacre Hundreds of Fleeing Families”, **The Sunday Times**, 1 Mart 1992; “Corpses Litter Hills in Karabakh”, **The Times**, 2 Mart 1992; Jill Smolowe, “Massacre in Khodjali”, **Time**, 16 Mart 1992; “Nagorno Karabakh Victims Buried in Azerbaijani Town”, **The Washington Post**, 28 Şubat 1992.

²³⁰ **Krua l'Eveneman** Dergisi Paris, 26 Şubat 1992.

²³¹ **Sunday Times** Gazetesi, Londra, 1 Mart 1992.

²³² **Financial Times** Gazetesi, Londra, 9 Mart 1992.

²³³ **Times** Gazetesi, Londra, 4 Mart 1992.

Financial Times gazetesi (Londra) 14 Mart 1992 tarihi: General Polyakov belirtmiştir ki, 366. alayın 103 Ermeni askeri Dağlık Karabağ'da kalmıştır²³⁵.

Le Monde gazetesi (Paris) 14 Mart 1992 tarihi: Ağdam'da bulunan basın mensupları, Hocalı'da öldürülmüş kadın ve çocuklar arasında skalpları alınmış (Tıp dilinde alın derisi), tırnakları çıkarılmış üç kişi görmüşler. Bu, Azerilerin propagandası değil bir gerçektir²³⁶.

İzvestiya gazetesi (Moskova) 13 Mart 1992 tarihi: Binbaşı Leonid Kravets: "Ben kendim tepede yüze yakın ceset gördüm. Bir erkek çocuğunun kafası yoktu. Her tarafta işkenceyle öldürülmüş bayan, çocuk ve yaşlılar vardı."²³⁷.

Valer Actuel dergisi (Paris) 14 Mart 1992 tarihi: Bu 'özerk bölgede' Ermeni silahlı birlikleri yakın doğuda üretilmiş yeni teknolojiye, ayrıca helikoptere sahiptiler. ASALA'nın Suriye ve Lübnan'da askeri kamp ve silah depoları vardır. Ermeniler yüzden fazla Müslüman köylerine saldırı düzenlemiş ve Karabağ'daki Azerbaycanlıları öldürmüşler²³⁸.

R. Patrik, İngiltere'nin "**Fant men news**" kanalının muhabiri (olay yerinde bulunmuş): "Hocalı'daki vahşiliklere dünya kamuoyunda hiçbir şekilde hak kazandırılmaz !!!" demektedir.

Hocalı'nın işgali sonucu sivil, eli silahsız, Azerbaycan Türkleri çocuk, kadın, ihtiyar ve genç ayrımı yapılmadan Ermeniler tarafından katledilmiştir. Resmi verilere göre, o gece 613 kişi hunharca katledilmiş; bunlardan 83 çocuk, 106 bayan, 70 yaşlı, acımasız yöntemlerle işkence yapılarak öldürülmüştür. 8 aile de yine aynı yöntemlerle tamamen yok edilmiştir. Ayrıca, 76'sı çocuk 487 kişi ağır yaralanmış ve 1275 kişi ise rehin alınmış, 150 kişi kaybolmuş, geri kalan nüfus da bin bir zorlukla canını kurtarmıştır. 26 çocuk tamamen ve 130 çocuk ise kısmen çksüz kalmıştır. Ermeniler masum insanların acımasızlıkla gözlerini oyarak, kafataslarının derisini soyarak ve vücutlarının farklı organlarını keserek öldürmüştür. Küçük çocukların

---

²³⁴ **İzvestiya** Gazetesi, Moskova, 4 Mart 1992.

²³⁵ **Financial Times** Gazetesi, Londra, 14 Mart 1992.

²³⁶ **Le Monde** Gazetesi, Paris, 14 Mart 1992.

²³⁷ **İzvestiya** Gazetesi, Moskova, 13 Mart 1992.

²³⁸ **Valer Actuel** Dergisi, Paris, 14 Mart 1992.

gözleri oyulmuş, hamile kadınların karınları yırtılmış ve insanlar diri diri toprağa gömülmüştür. Hatta ölenlerin birçoğunun cesetleri yakılmıştır.

Azerbaycan resmi olarak, bu saldırıya Hankendi’nde Rus 366. Moto Alay’ının katıldığını açıkladı²³⁹. Çünkü saldırıda kullanılan silahlar, Dağlık Karabağ Ermenileri bir yana, Azerbaycan ve Ermenistan ordularında da bulunmamaktaydı.

Hocalı katliamı hakkında çok şey yazılabilir. Mevcut görüntüler ve resimler gösterildiğinde veya internette yayınlanan görüntüleri izlediğinde vahşetin boyutu kolayca görünüyor. Dünyaya “Soykırım” a uğradıklarını haykırınlar ve destekçileri XX. Yüzyılın sonlarında dünyanın gözü önünde işlenen bu gerçek soykırıma göz yummaları ya da görmezden gelmeleri çifte standarda çok güzel bir örnektir.

Bu olayların ardından Azerbaycan yasta idi. Halk bu yaşanan vahşet karşısında şaşırılmış durumda idi. Televizyon kanalında görgü tanıklarının anlattıkları karşısında herkes hayretler içinde kalmış olup biteni anlamaya çalışıyordu. Ertesi gün Azerbaycanlı televizyon muhabiri Cengiz Mustafayev helikopterle Hocalı’ya ulaşır yaşanan katliamı görüntüledi. Görüntülerin devlet televizyonunda yayınlanmasının ardından halkın öfkesi daha arttı. Fakat yapılabilecek fazla bir şey yoktu. Bir tarafta arkasına başta Rusya, Fransa olmak üzere birçok güçlü devleti alarak en son model silahlara sahip bir Ermenistan, diğer tarafta tek destekçisi Türkiye olan ve kendisini savunacak silahı olmayan bir Azerbaycan vardı. Azerbaycan’ın kendisini toparlaması için zaman gerekiyordu.

Bu olaylardan sonra Türkiye kamuoyu, Karabağ’da Ermeniler’in çoluk çocuk, yaşlı demeden işledikleri cinayetlere karşı gösteriler yapmaya başlamış, Türkiye Hükümeti de “hareketsiz kalamayacağını” dünyaya duyurmuştu. 27 – 28 Şubat’ta Prag’da AGİK, “Karabağ’ın Azerbaycan’a ait olduğunu vurgulamış ve bunu Türkiye Dışişleri Bakanı TBMM’den dünyaya ilan etmişti²⁴⁰.

3 Mart 1992 tarihinde, 20 Şubat’ta 366. Sovyet Alayı’ndan firar eden dört er, bir basın toplantısı yaparak; “beyinlerinin yıkandığını ve Hıristiyan Ruslar olarak Hıristiyan Ermeniler’in safında Müslüman Azeriler’e karşı savaşmaya

²³⁹ <http://president.gov.az/azerbaijan/khojali/bge.htm>.

²⁴⁰ Milliyet Gazetesi, 29 Şubat 1992.

çağrıldıklarını” itiraf etmişlerdi²⁴¹.

2.3.1.2. Ateşkes Girişimleri

20 Şubat 1992’de Rusya’nın girişimi ile Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanları Moskova’da bir araya gelerek “Karabağ’da derhal ateşkes sağlanması ve yerleşim bölgeleri üzerindeki ablukanın kaldırılması konusunda” anlaşmaya varmışlardı. Taraflar AGİK ilkelerine bağlı kalma sorumluluğunu üstleniyor ve BM ile diğer uluslararası kuruluşların barış çabalarını destekleyeceklerini belirtiyorlardı²⁴². Fakat Ermenistan tarafı bu ateşkesi hemen bozmuş ve Hocalı Katliamı’nı gerçekleştirmişlerdi.

Türkiye’nin çabaları ile 13 Mart’ta geçici bir ateşkes sağlandı. 14 Mart’ta Türkiye’nin birçok yerinde Ermeniler’i protesto amacıyla mitingler yapıldı. Türkiye’nin girişimleri ile AGİK üyesi devletler Temmuz ayında Minsk’te yapılmak üzere “Dağlık Karabağ bölgesinde barış için uluslararası bir konferans” düzenlenmesini kabul ettiler. Konferansa katılımcı olarak da Azerbaycan, ABD, Almanya, Türkiye, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Rusya, Ermenistan, Çek ve Slovakya Federal Cumhuriyetleri belirlendi. Koordinatörlük görevi de İtalya’ya verildi²⁴³.

Nisan ayında İran’ın girişimiyle Azerbaycan, Ermenistan, Rusya ve İran yetkilileri Azerbaycan Ermenistan sınırında dörtlü bir toplantı yaptılar.

2.3.1.3. Şuşa ve Laçın’ın İşgali

8 Mayıs 1992 yılında ise Karabağ’ın son kalesi Şuşa da Ermeniler’in kontrolü altına geçiyordu²⁴⁴. Ermeniler Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti’nin, Azerbaycanlılar’ın kontrolünde olan son yerleşim birimini de işgal ederek bu bölgede esir ve girovlar hariç bir tane bile Azerbaycanlı bırakmıyorlardı.

²⁴¹ **Hürriyet Gazetesi**, 4 Mart 1992.

²⁴² Cemalettin Taşkiran, a.g.e., 165.

²⁴³ <http://www.osce.org/docs/russian/1990-1999/mcs/adhels92r.htm>.

²⁴⁴ <http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm>.

Şuşa'nın ardından Ermeniler DKMV içinde yer almayan ve Azerbaycan'a direk bağlı olan Laçın ilini de 18 Mayıs 1992 tarihinde işgal ettiler.

20 Mayıs 1992 yılında Amerika Birleşik Devletleri yönetimi, Karabağ ve Nahçıvan'da tek yanlı statü değişikliğini kabul etmeyeceklerini resmen açıkladı.

21 Mayıs'ta Helsinki'de yapılan AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi Toplantısında Ermenistan dışındaki 51 ülkenin temsilcileri, "Azerbaycan toprağının bütünlüğünü onaylayarak, bütün yabancı kuvvetlerin çekilmesi" yönünde bir karar aldı²⁴⁵.

22 Mayıs 1992'de Rusya Dış İşleri Bakanlığı: "Hiçbir koşul, bir ülkeye başkasının topraklarını ilhak etme hakkı tanımaz" diyerek Nahçıvan ve Karabağ'ın Azerbaycan toprakları olduğunu bir kez daha vurgulamış oldu. NATO Rusya'nın bu açıklamasına katıldığını belirtti²⁴⁶.

27 Mayıs'ta NATO Savunma Bakanları toplantısında NATO ikinci kez Ermenistan'ın tecavüzlerini kınadı.

2.3.1.4. Azerbaycan'daki Gelişmeler

Haziran ayında Azerbaycan'da iktidar değişti. Azerbaycan Halk Cephesi iktidara geldi. Bundan sonra Azerbaycan birliklerinde belirli bir toparlanma görüldü. Kaybedilen toprakların bir kısmı geri alındı. 12 Haziran'da Azeriler Karabağ'ı Ermenistan'dan geri almak için ciddi bir saldırıya geçtiler. Bu taarruzda Azerbaycan güçleri Karabağ bölgesinin kuzey doğusundaki Mardakert ve civarındaki 15 köyü Ermenilerden kurtardılar. Her defasında ateşkesi bozan Ermeniler bu defa ateşkes istemeye başladılar. Oysa 4 yıldır süren ve 2000 kişinin ölümüne sebep olan bu savaşta ateşkesi hep Ermeniler bozmuştu. Ayrıca günlerden beri Roma'da yapılan AGİK toplantılarında Ermeni temsilciler barışa yanaşmamışlar ve ay sonunda Minsk'te yapılacak barış konferansını sabote etmek için çaba harcamışlardı. Bu sefer AGİK toplantısında Ermeni delege; "Azerbaycan'ın son saldırılarının durdurulması amacıyla ABD ve Rusya'nın Bakü'ye etkili bir baskı yapmadıklarından" yakınmış ve

²⁴⁵ **Hürriyet Gazetesi**, 22 Mayıs 1992.

²⁴⁶ Cemalettin Taşkiran, a.g.e., 172.

öte yandan Ermenistan'daki 35 yaşın altındaki erkekleri "3 aylık askeri eğitim" için silah altına almıştı. Ermenistan'ın barış yapma niyetinde olmadığı açıkça görülmüştü. Bu günlerde Fransa'da bulunan Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan da Fransa Cumhurbaşkanı'ndan "Karabağ sorununu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne götürmesini" istemiş, Fransa da bu öneriyi kabul etmişti²⁴⁷.

Azeri güçlerinin Karabağ'daki başarıları Ermenistan'ı Karabağ konusundaki ilkesel tutumunu gözden geçirmeye sevk etti. Ermenistan Parlamentosu 8 Temmuz'da aldığı bir kararla, Karabağ'a ve halkına verdiği devamlı desteği belirttikten sonra Karabağ Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın bir parçası olarak gösteren herhangi bir belgenin kabul edilmeyeceğini vurguladı²⁴⁸.

Böylece Ermenistan, Karabağ sorununa Azerbaycan'a sınırları içinde kalması koşuluyla çözüm bulunmasını peşinen reddetmiş oldu. Çarpışmalar daha sonra Laçın bölgesinde Ermenistan ile Karabağ arasında kurulmuş olan koridor etrafında cereyan etti. 28 Ağustos'ta Kazakistan'ın aracılığı ile sağlanan bir ateşkes kısa sürede bozuldu²⁴⁹. 25 Eylül'de Rusya tarafından sağlanan diğer bir ateşkes de ihlâl edildi. Azerbaycan güçlerinin Laçın Koridoru'nu ele geçirmek için 4 Ekimde başlattıkları saldırı püskürtüldü. Ermeni güçleri Aralık ayında başlattıkları bir saldırıyla kaybettikleri yerlerin çoğunu geri aldılar²⁵⁰.

2.3.2. 1993 Yılı: Azerbaycan Topraklarının İşgali ve BM Güvenlik Konseyi'nin Uygulanmayan Kararları

1993 yılı, Karabağ olaylarının başladığı tarihten bu güne kadar Azerbaycan için en ağır en çetin bir yıl oldu. Bu yılda yaşanan olaylar telafisi zor sonuçlar doğurdu. Bu yılda Azerbaycan, 1992 yılında kaybettiği Karabağ ve Laçın'dan sonra birbirinin ardından tam 6 ilini de Ermenilere bırakmak zorunda kaldı.

13 Ocak 1993 yılında Kremlin'de bir araya gelen ABD Başkanı George Bush ile Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Dağlık Karabağ'a ilişkin imzaladıkları

²⁴⁷ Cemalettin Taşkiran, a.g.e., 173.

²⁴⁸ Keesing's, Cilt:38, s. 39018.

²⁴⁹ Musa Kasımov, **Azerbaycan Beynelhalk Münasibetler Sisteminde**, Bakü, 1998. s. 101. (Azerbaycan Beynelhalk Münasibetler Sisteminde).

²⁵⁰ Ömer E. Lütem, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

beyannamede Dağlık Karabağ'da ve Azerbaycan – Ermenistan sınırındaki çatışmalardan rahatsızlıklarını ifade ediyor ve sorunun AGİK'in temel ilkeleri çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini vurguluyorlardı. Buna karşılık çatışmanın her iki tarafı yine sorunun çözümlenmemesinin nedeni olarak diğerini gösteriyordu²⁵¹.

20 Şubat 1993'te Azerbaycan, ABD, Rusya, Ermenistan Temsilcileri ve Minsk Konferansı'nın İtalyan Başkanı Rafaelli'nin katıldığı Roma görüşmelerine başlandı. Görüşmeler sonucunda taraflar ateşkes konusunda tam anlaşmaya varmasalar da, en azından ateşkesin sağlanması için bölgeye gözlemcilerin gelmesi konusunda uzlaşmaya varıldı. Kısa bir sonra 27 Mart 1993'te Ermeniler Azerbaycan'ın Kelbecer İli'ne saldırılara başladılar. 3 Nisan'dan itibaren Kelbecer tamamen Ermenilerin kontrolüne geçti²⁵².

6 Nisan 1993'te ABD Ermeni saldırısını kınadı. Azerbaycan tarafı AGİK barış görüşmelerinden çekildiğini açıkladı.

8 Nisan 1993'te Avrupa Topluluğu'na üye devletler “Azerbaycan topraklarından çekilmesi” ve çatışmaların durdurulması konusunda ‘Dağlık Karabağ'da nüfuzunu kullanması’ için Ermenistan Hükümeti'ne müracaat kabul ettiler. Ermenistan, Kelbecer'in işgaline Ermenistan ordusunun katılmadığını, işgali Karabağ Ermenileri'nin gerçekleştirdiği yanıtını verdi²⁵³.

Azerbaycan tarafı bu işgalin kınanması ve Ermeniler'in işgal ettikleri toprakları hemen boşaltmaları için uluslararası kuruluş ve örgütlere başvurdu.

30 Nisan 1993'te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Azerbaycan – Ermenistan çatışmasını ve Kelbecer'in işgali konusunu görüştü ve 15 üyenin oybirliğiyle 822 Sayılı Kararı kabul etti. Kararın giriş bölümünde bölgedeki tüm devletlerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gereğinden, uluslararası sınırların dokunulmazlığından ve toprak kazanmak için kuvvete başvurulmasının kabul edilemeyeceğinden bahsedildikten sonra 5 maddeden oluşan

---

²⁵¹ Azerbaycan Gazetesi, 8 Ocak 1993.

²⁵² Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, s. 407.

²⁵³ Fahrettin Çiloğlu, a.g.e., ss. 163 – 164.

bu kararda: “1 – ateşkesin kesin olarak sağlanması, işgalci güçlerin Kelbecer ve yakın zamanda işgal edilen diğer bölgelerden çıkması ve düşmanca eylemlere son verilmesini talep eder; 2 – ilgili tarafların Minsk Grubu görüşmelere hemen ve tekrar başlaması, sorunun barışçı yollarla çözümünü engelleyici ve zorlaştırıcı tutumlardan kaçınılmasını ısrarla vurgular; 3 – sivil halkın zorluklarını azaltmak için özellikle çatışmaların yaşandığı yerlerde insani yardımların yapılabilmesi için tüm engellerin kaldırılması, tarafların insani konularda uluslararası hukukun ilke ve normlarına uymak zorunda olduklarını belirtir; 4 – Genel Sekreterden AGİK ve Minsk Grubu ile görüşmeler yaparak, bölgedeki durumu özellikle de Kelbecer’deki durumu değerlendirerek Konseye Rapor vermesini rica eder; 5 – Bu konuyla aktif olarak ilgilenmeyi sürdüreceği kararını alır” denilmekteydi²⁵⁴.

Bu kararda Azerbaycan açısından beğenilen noktalar olsa da genel olarak iki ülke arasında denge korunmaya çalışılmıştı. Şöyle ki, bir yandan “Ermeniler’in işgalinden”, “Kelbecer ve diğer işgal edilen bölgelerin terk edilmesi gerektiğinden” bahsedilirken, Azerbaycan’ın yoğun taleplerine rağmen işgalci devlet olarak Ermenistan’ın adı açıkça belirtilmedi²⁵⁵.

3 Mayıs 1993’te Yeltsin’in girişimiyle Rusya, Türkiye ve ABD AGİK süreci çerçevesinde bir barış girişimi başlattıklarını açıkladılar. 14 Mayıs’a kadar Ermeni güçlerinin Kelbecer’i boşaltmasını, 17 Mayıs tarihinden itibaren ise AGİK çerçevesinde görüşmelere devam edilmesini öngören teklif Azerbaycan tarafından kabul edilse de Ermenistan tarafından reddedildi. 27 Mayıs’ta Yeltsin ile Ter-Petrosyan’ın görüşmesinden sonra Ermenistan tutumunu değiştirdi ve arabulucuların teklifini kabul ettiğini açıkladı. Fakat çok geçmeden bu defa da Karabağ Ermenilerin şartları kabul etmediklerini ileri sürerek görüşme sürecini tıkadı²⁵⁶.

Bu süreçte Azerbaycan’da iç karışıklık had safhaya ulaşmıştı. Karabağ’da savaşı Azerbaycan birliklerinin başındaki Suret Hüseyinov ile iktidarın arası bozulmuştu. İktidar bir beyanat ile Suret Hüseyinov’u kınayınca, Hüseyinov orduyu geri çekti.

²⁵⁴ <http://www.un.org/Docs/scres/1993/822e.pdf>; **Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakişesi, Tarihi Aspekt**, http://www.mns.gov.az/historicalaspects_az.html, (09.06.2008).

²⁵⁵ Araz Aslanlı, “**Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu**”, s. 409.

²⁵⁶ Fahrettin Çiloğlu, a.g.e., s. 167.

4 Haziran'a gelindiğinde ise Gence Şehri'nde konuşlanan Hüseyinov'a ait birlikler hükümete karşı ayaklandılar. Birlikler Bakü'ye doğru ilerlerken Başbakan istifa etti. Dönemin cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey (Aliyev) 17 Haziran'da Bakü'den ayrılarak doğum yeri olan Nahçıvan'ın Keleki Köyü'ne gitti. Zor durumda kalan hükümet Nahçıvan Ali Meclisinin başındaki ismi – Haydar Aliyev'i durumu kontrol altına alabilmesi için acilen Bakü'ye davet ettiler. Parlamento cumhurbaşkanının yetkilerini Haydar Aliyev'e verdi. Suret Hüseyinov ise Başbakan tayin edildi.

Azerbaycan küçük beyliklere bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Etnik ihtilaflar devamlı olarak körüklenmekteydi. Bazı çevreler Azerbaycan'a müdahale konusunda Karabağ probleminden başka Lezgi, Kürt ve Talış problemlerinden yararlanmaktaydılar. Artık Lezgiler, Talışlar ve Kürtler kendi siyasal partilerini kurmuşlardı. Ocak ayı sonlarına doğru "Lezgi Demokrat Partisinin" kurultayı yapılmış, parti başkanı Fahrettin Aydayev Azerbaycan'ın kuzey sınırında gidiş gelişin serbest olmasını, çifte vatandaşlık kanununun çıkarılmasını ve bölgenin serbest ekonomik bölge ilan edilmesini talep etmişti. Haziran 1993'te Gence isyanından sonra Azerbaycan'ın İran sınırındaki Lenkeran'da "Talış Muğan Cumhuriyeti" kurma girişimleri ortaya çıkmıştır. "Talış Muğan Cumhuriyeti"nin başkanı General Elikram Hümmetov 26.07.1993'te Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Cumhuriyetlerine başvurarak tek yanlı olarak ilan ettiği cumhuriyetin BDT'ye üye kabul edilmesini talep etmiştir²⁵⁷.

Azerbaycan'ın dahilinde baş veren bu olayları iyi değerlendiren Ermeniler Kelbecer'den sonra Azerbaycan'ın diğer illerine de saldırmaya başladılar. Azerbaycan tarafı ise iç sorunlarla uğraşmaktan, kaybedilen toprakları geri almak bir tarafa her gün birbirinin ardınca bir yerleri işgal eden Ermeniler'e dur diyemiyordu.

Azerbaycan'ın bu karışık durumu Ermeniler'in yeniden saldırıya geçmesine neden oldu. Karabağ bölgesinde Azerilerin elindeki tek yer olan Mardakert (Ağdere) 26 – 27 Haziran'da alındı ve Rusya'nın aracılığıyla ateşkes ilân edildi.

---

²⁵⁷ Cemalettin Taşkiran, a.g.e., s. 128.

23 -24 Temmuz'da, Ağdere'nin işgalinden yaklaşık bir ay kadar sonra Ermeni kuvvetleri yeniden saldırıya geçerek, Karabağ'ın doğusundaki Ağdam Kenti'nin ve civarındaki yerleşim yerlerinin çoğunluğunu ele geçirdi.

Türkiye tarafından ivedi olarak toplantıya çağrılan Güvenlik Konseyi 29 Temmuz 1993 tarihinde toplanarak 14 Maddelik 853 sayılı kararı kabul etti²⁵⁸. Bu karar yukarıda değindiğimiz 822 sayılı Kararın öğelerini tekrarlamaktadır. Yenilik, Ağdam Bölgesi'nin ve Azerbaycan'ın diğer bazı bölgelerinin işgal edilmesinin, sivillere karşı saldırılar ile meskûn yerlerin bombardıman edilmesini ve bölgedeki tüm düşmanca hareketlerin kınanmasıdır. Ancak bu Kararda saldırıları kimin yaptığı ve kimin kınandığı belli değildir. Kararda, ayrıca, 822 sayılı karar uygulamaları ve Minsk Grubu'nun önerilerini kabul etmeleri için Ermenistan'ın, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Karabağ Bölgesi" Ermenileri üzerinde nüfuzunu kullanması istenmektedir. Bu ifadelerden dolayı olarak saldırganların Karabağ Ermenileri olduğu sonucuna varılabilir. Kararın tek olumlu yönü, dolaylı da olsa Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu teyit etmesidir. Bu haliyle söz konusu kararın, 822 sayılı Karar gibi, Ermeniler üzerinde bir etkisi olmayacağı belliydi²⁵⁹.

Ermeniler BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararlarına aldırmaz etmeden Azerbaycan topraklarına saldırmaya ve işgallere devam ettiler. 853 Sayılı Karar'ın alınmasından 2 hafta bile geçmeden Ermeniler Füzuli ve Cebrayıl illerine saldırılar düzenledi. Güvenlik Konseyi Dönem Başkanı ABD temsilcisi Madlen Albright 18 Ağustos 1993'te bir açıklama yaparak, son gelişmelerin endişe verici olduğu, işgal hareketlerinin ve saldırıların hemen durdurulmasını, 822 ve 853 Sayılı kararlara uyulması konusunda somut adımlar atılmasını, daha önce işgal edilen yerlerin hemen boşaltılması gerektiğini belirtti²⁶⁰.

Albright'ın yaptığı bu açıklamanın üstünden 1 hafta bile geçmeden 23 Ağustos 1993'te Ermenistan güçleri Füzuli İli'ni de işgal ettiler. Füzuli'nin ardından

---

²⁵⁸ <http://www.un.org/Docs/scres/1993/853e.pdf>; Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakişesi, Tarihi Aspekt, http://www.mns.gov.az/historicalaspects_az.html, (09.06.2008).

²⁵⁹ Ömer E. Lütem, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

²⁶⁰ Musa Kasımov, *Azerbaycan Beynelhalk Münasibetler Sisteminde*, ss. 119 – 122.

saldırılarına devam eden Ermeniler 26 Ağustos'a kadar da Cebrayıl'ı, 31 Ağustos'a geldiğinde ise Kubatlı (Gubadlı) ilini de işgal etmişlerdi²⁶¹.

Bu sırada Azerbaycan'da önemli iç gelişmeler yaşanıyor. 29 Ağustos 1993 tarihinde yapılan ve Elçibey'e güvenilip güvenilmediğini soran bir referandumda oy verenlerin % 97,5'i güvenmediklerini belirttiler. Bunun ardından cumhurbaşkanlığı seçimi için çalışmalara başlandı. Haydar Aliyev 3 Ekim 1993'de yapılan başkanlık seçimini oyların %98,8'ini alarak kazandı²⁶².

Karabağ'daki durumun daha da gerginleşmesi üzerine Minsk Grubu 21 Eylül'de Paris'te, durum değerlendirmesi ve çözüm bulmak üzere toplandı.

Bu arada Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 14 Ekim 1993 tarihinde Karabağ anlaşmazlığı konusunda, uygulanmayan kararlar serisine bir yenisini ekledi ve 13 Maddelik 874 sayılı bir diğer karar kabul etti²⁶³. Bu karar, yukarıda özetlediğimiz 822 ve 853 sayılı kararların esaslarını tekrar etmekte ve ateşkesin etkili ve kalıcı olması için ilgili tüm taraflara çağrıda bulunmaktadır. Kararda ayrıca, son olarak işgal edilen yerlerden kuvvetlerin çekilmesi ve haberleşme ve nakliyeye ilişkin tüm engellerin kaldırılması için Minsk Grubu tarafından hazırlanan takvime uyulması istenmektedir. Kararda her hangi bir kınama yoktu.

Yaptırımı olmayan ve uygulanmayan bu kararlar Ermeniler için bir önem arz etmemekteydi. Ermeniler Güvenlik Konseyi'nin her kararından sonra Azerbaycan'ın bir veya iki ilini işgal ediyorlardı. Dünya ise bu olayı izlemek ve ara sıra beyanat vermekle yetiniyor, Ermenistan'ı bu savaşta taraf olarak göstermekten bile kaçınıyorlardı. Oysa bu devletler Irak, Küveyt'i işgal etti diye son model silahlarla Irak'a saldırmış Küveyt'i işgalden kurtarmışlardı. Kaarabağ'ın durumu ile Küveyt'in durumu arasında bir fark olmamasına rağmen, aynı hassasiyeti Karabağ işgalinde göstermemektedirler.

²⁶¹ İşgal edilen illerin işgal tarihleri, yüzölçümleri ve nüfus sayıları için bkz: Rövsen Ağahüseynli, **Azerbaycan, Tarihi Faktlar, Hakikatlar**, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2006. s. 13.

²⁶² Keesing's, Cilt:39, s. 39694.

²⁶³ <http://www.un.org/Docs/scres/1993/874e.pdf>; **Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakişesi, Tarihi Aspekt**, http://www.mns.gov.az/historicalaspects_az.html, (09.06.2008).

BM Güvenlik Konseyi'nin 874 Sayılı Kararının üstünden 10 gün geçmeden, yani 23 Ekim'de Ermeniler Füzuli İli'nin Horadiz Kasabası'na saldırarak işgal ettiler.

28 Ekim'de tekrar saldırılara başlayan Ermenistan güçleri Zengilan İli'ne saldırdılar. 3 gün süren çatışmaların ardından bu il de tamamen Ermenilerin kontrolüne geçiyordu. Bu işgal sırasında yaklaşık 50.000 Azeri, Aras Nehri'ni bin bir zorluklarla geçerek İran'a sığındı.

Güvenlik Konseyi 11 Kasım 1993 tarihinde, sonuçsuz kalan kararlar serisine bir yenisini daha ekliyordu. Güvenlik Konseyi kabul ettiği 11 maddeden oluşan 884 Sayılı Kararı'nda²⁶⁴, artık adet olduğu gibi, daha önceki kararlarının esaslarını tekrar etti. Ayrıca Karabağ anlaşmazlığının ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki gerilimin bölgedeki barış ve güvenliği tehlikeye atacağı belirtildi. Ateşkes ihlalleri ile Zengilan Bölgesi ile Horadiz Şehirleri'nin işgal edilmesi, sivillere saldırılması ve Azerbaycan topraklarının bombalanması kınandı. Silahlı çatışmaların derhal durdurulması, işgal güçlerinin Zengilan Bölgesi'nden, Horadiz Kasabası'ndan ve Azerbaycan'ın son zamanlarda işgal edilmiş diğer bölgelerinden derhal çekilmesi, ilgili tüm tarafların ateşkesi etkin ve devamlı hale getirmeleri ve Minsk süreci çerçevesinde anlaşmazlığın müzakereler yoluyla çözülmesini araştırmaya devam etmeleri istendi²⁶⁵.

Yılsonuna doğru çatışmalar azalarak devam etti. 1993 yılından geriye kalan Azerbaycan'ın işgal edilen toprakları, BM Güvenlik Konseyi'nin uygulanmayan ve sorunun çözümünde etkisiz kalan kararları, AGİK Minsk Grubu'nun sonuçsuz kalan çabaları oldu²⁶⁶. 1993 yılında Karabağ sorunu ile ilgili olarak bunlar yaşanırken, Azerbaycan, dahilinde yaşadığı sıkıntılarla da çok ağır bir yılı geride bırakmış oluyordu.

2.3.3. 1994 Yılı: Ateşkesin Sağlanması

21 Aralık 1993 tarihinde Azerbaycan güçleri karşı taarruza geçtiler. 1994 Yılı'nın Ocak ayının başlarında Horadiz Kasabası'nı ve Ağdam'ın bir kısmını geri

²⁶⁴ <http://www.un.org/Docs/scres/1993/884e.pdf>; Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakişesi, Tarihi Aspekt, http://www.mns.gov.az/historicalaspects_az.html, (09.06.2008).

²⁶⁵ Ömer E. Lütem, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

²⁶⁶ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", s. 412.

aldılar. Kelbecer bölgesinde de bazı ilerlemeler kaydettiler. Rusya'nın girişimleriyle 1 Mart 1994 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere bir ateşkes imzalandıysa da çarpışmalar düşük düzeyde devam etti. Ermeni kuvvetleri ise 22 Martta saldırıya geçtiler ve Nisan ayı içinde söz konusu yerlerin bir kısmını geri aldılar. Bu son çatışmalar Azeri güçlerinin işgal altındaki toprakları kurtaramadığını buna karşın Ermeni güçlerinin de daha fazla ilerleyemediklerini gösterdi. İki taraf da olanaklarının sonuna gelmişti. Bu olgu devamlı bir ateşkesi mümkün kıldı²⁶⁷.

Mayıs 1994 yılına kadar süren çatışmalar sonucunda Azerbaycan topraklarının %17'si Ermenistan silahlı birlikleri ve Dağlık Karabağ'daki Ermeni çeteleri tarafından işgal edilmişti. Mayıs 1994'te bir ateşkes anlaşması Bişkek'te BDT toplantısında imzalanmıştı. Bu anlaşma sağlanıncaya kadar Dağlık Karabağ'da Ermeniler lehine fiili durum oluşmuştu. Bir anlamda çatışma süresince Ermeniler'den yana tavır sergileyen devletler Ermeniler'in lehine yeterince avantajlı durumun oluşması için ateşkes sağlanması konusunda hızlı davranmamışlardı²⁶⁸.

4 – 5 Mayıs tarihlerinde Bişkek'te BDT Parlamentolararası Kurulu çerçevesinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri Ermenistan ve Azerbaycan Parlamento Başkanlarını ve Karabağ'ın Türk ve Ermeni nüfusunun temsilcilerini bir araya getirdiler. Bu görüşme sırasında barışa yönelik bir adım olarak 5 Mayıs'ta "Bişkek Protokolü" imzalandı. Daha sonra imzalanacak olan ateşkes anlaşmasına temel oluşturan bu Protokolü, Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ın sadece Ermeni temsilcilerinin imzalaması, Azerbaycan açısından verilen çok ciddi bir tavizdi. Çünkü o güne kadar Azerbaycan "Taraf" olarak sadece Ermenistan'ı kabul ediyordu²⁶⁹.

Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Resul Guliyev Kırgızistan başkenti Bişkek'te 9 Mayıs 1994 tarihinde, Ermenistan, Karabağ Ermeni Temsilcisi ile ateşkes protokolünü imzaladı. Protokol, özetle, Karabağ ve çevresinde ateş kesilmesini ve uluslararası güçlerin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmelerini, savaş sırasında topraklarından olan sivil halkın yerlerine dönmesini öngörüyordu. Bu

²⁶⁷ Ömer E. Lütem, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

²⁶⁸ Adalet İbadov, "Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler", s. 120.

²⁶⁹ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", s. 414.

protokolün Azerbaycan Meclisi'nce tasdiki güç oldu. Bir grup muhalefet milletvekili protokolün Karabağ'ı bağımsız bir birim olarak tanıdığını, diğer yandan Rus güçlerinin bu bölgeye barış gücü adı altında girmesine imkan verdiğini belirterek, protokole karşı çıktılar. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Rus birliklerinin bölgeye girmesine müsaade edilmeyeceğine dair güvence verilmesinden sonra protokol Azerbaycan Meclisi'nde onaylandı²⁷⁰.

1987 yılından başlayan, 1988 yılında çatışmaya dönüşen ve 1992 yılından itibaren de ağır bir savaşın yaşandığı Karabağ'da aradan 7 yıl geçtikten sonra kalıcı bir ateşkes imzalanabilmişti. Fakat ateşkes imzalanırsa bile aradan geçen 14 yılı aşkın bir sürede sorunun tarafı konumundaki Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir barış sağlanamamıştır. Ateşkesin imzalanmasında dış dünyanın ve uluslararası kuruluş ve örgütlerin baskısı etkili olsa da, kanımızca asıl etken, Ermenistan ekonomik sıkıntı içinde olması ve savaşı daha fazla devam ettirecek kadar ekonomik gücünün olmamasıydı. Çünkü Ermenistan, o süre zarfında yurtdışından aldığı krediler ve yardımlarla ayakta durmaktaydı. Ayrıca Ermenistan bu tarihten önceleri uluslararası kuruluş ve örgütlerin, dünya devletlerinin karar ve çağrılarını dikkate almıyor, taraf olduğu sözleşmeleri hiçe sayıyor, taraf olduğu uluslararası örgütlerin kararlarını uygulamaktan kaçınıyor, birçoğunu da kabul etmiyordu. Ermenistan'ın ateşkesi kabul etmesindeki ve uymasındaki diğer bir etken de Azerbaycan'ın ekonomik açıdan hızla büyümesi ve askeri harcamalarının neredeyse Ermenistan bütçesine yakın bir rakam olması gerçeğini görmelerinden, bu hızla gelişen Azerbaycan'ın ordusunun da daha güçlü bir konumda olacağı, dolayısıyla da savaş devam ederse işgal ettikleri toprakları kaybedeceklerinin bilincinde olmalarıydı. Burada ayrıca şu hususu da belirtmemiz gerekmektedir. Ermeniler ateşkes sağlanıncaya kadar yaklaşık Azerbaycan topraklarının %20'ni işgal etmişler ve bu topraklarda yaşayan yaklaşık 1.000.000 kişiyi de bu toprakları terk etmeye zorlamayı başarmışlardı. Bu yüzden artık şimdilik kendilerine yetecek kadar bir toprak elde ettikleri için de rahatça ateşkes anlaşmasını imzalamışlardır. Çünkü bu anlaşmayı imzalamakla kayb ettikleri hiçbir şey yoktu.

---

²⁷⁰ Keesing's Contemporary Archives, "Records of World Events", London, 1988 – 2000. Cilt:40, s. 40019 – 40020.

2.4. BARIŞ İÇİN YAPILAN GİRİŞİMLER VE SORUNA ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN YAKLAŞIMLARI

Öncelikle belirtmek gerekir ki Azerbaycan ve Ermenistan AGİK'e üye olduktan sonra Karabağ sorununun çözümünde diğer uluslararası kuruluşlar da AGİK'in aktif rol almasını ve sorunu çözüme kavuşturması için AGİK'e destek verilmesini kararlaştırmışlardı. Karabağ sorunu ile bizzat ilgilenmesi için de Minsk Grubu oluşturuldu. AGİK Karabağ sorununun çözümünde en etkin rol alan kuruluş oldu. Bunun dışında Karabağ sorunun çözüme kavuşması ve kalıcı barışın sağlanması için diğer uluslararası kuruluşlar da girişimde bulunmakta, özellikle Ermenistan tarafından gerçekleştirilen ihlallerden sonra konuya ilişkin açıklamalar yaparak uyarıda bulunmakta, bazen de kararlar almaktaydılar.

Daha önce bazı uluslararası kuruluş ve örgütlerin, özellikle de BM'nin soruna ilişkin tutumunu ve Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu kararlar üzerinde ayrıntılı olarak durmuştuk. Şimdi kısa kısa bu örgütlerin girişimlerine değineceğiz.

2.4.1. AGİK'in Girişimleri

Daha önce Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olarak kurulan bu örgüt, yapmış olduğu bazı başarılı çalışmaların ardından; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) adını aldı.

Azerbaycan ve Ermenistan 30 Ocak 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üye oldular. Üyelikten hemen sonra bölgeye AGİT temsilcileri gönderildi. Durum değerlendirmesi yapılmış ve 27-28 Şubat 1992'de Prag'da yapılan toplantıda Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu kabul edilmiştir²⁷¹.

AGİK'e üye ülke Dışişleri Bakanları'nın 23-24 Mart 1992'de Helsinki'de yapmış oldukları toplantıda Karabağ konusu müzakere edilmiş Minsk'te barış konferansının toplanmasına karar verilmiş ancak barış gerçekleşmemiştir. 9-11 Eylül 1993'teki AGİK Minsk Grubu'nun Moskova'daki toplantısından her hangi bir sonuç

²⁷¹ Hatem Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan – Rusya İlişkileri", http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_iliskileri.doc, (28.05.2008),

çıkamamıştır. Söz konusu toplantıda Azerbaycan, Dağlık Karabağ Ermenileri'ni taraf olarak kabul etmeye zorlanmıştır²⁷².

1994 yılında baskılar sonuç vermiş ve Mayıs ayından itibaren ateşkes imzalanmıştı. Fakat kalıcı barış ne yazık ki sağlanamadı.

1995 yılında AGİT'in Minsk Grubu çerçevesinde yapılan görüşmelerde Ermeni tarafının uzlaşmaz tutumu sonucunda çözüm konusunda bir ilerleme elde edilememişti. AGİT'in Minsk Grubu ve üye devletlerin sergiledikleri tutum sorunun çözümü yolunda hiçbir gelişme sağlamamış ve sorunun çözümü bir anlamda zamana bırakılmıştı.

Ekim 1996 yılı sonunda ise Moskova'da Minsk Grubu çerçevesinde görüşmelerin yeni aşaması gerçekleşmişti. Daha sonra ise görüşmeler Helsinki'de devam etmişti. Fakat tüm görüşmelere rağmen hiçbir mesafe kaydedilememişti. Bunun nedenini ise Ermenistan tarafı Azerbaycan'ın güya sert tutum sergilemiş olmasıyla açıklamaya çalışmıştı²⁷³.

02-03 Aralık 1996 tarihli AGİT Lizbon Zirvesi sonunda benimsenen Lizbon Belgesi'nin 20. maddesinde, "Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı" konusu, "başkanlık açıklaması" olarak yayınlanmıştır. Bu bölüm, Ermenistan haricindeki 53 ülke tarafından kabul edilmiştir²⁷⁴.

1997 yılının Ocak ayından itibaren ise sorunun çözümünü hızlandırmak ve daha verimli çalışmak için Minsk Grubuna 3'lü eş başkanlık getirildi. ABD, Fransa ve Rusya eş başkan oldular.

Minsk grubu çalışmalarına yeni yapısıyla 1997 yılında da devam etmiştir. AGİT Minsk Grubu üç ayrı öneri ve teklif hazırlamıştır: 1997 Haziranında "paket çözüm" teklifi, 1997 Ekiminde "aşamalı çözüm" ve nihayet 1998 Kasımında "ortak

---

²⁷² Hatem Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan – Rusya İlişkileri", http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_iliskileri.doc, (28.05.2008),

²⁷³ Adalet İbadov, "Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler", s. 121.

²⁷⁴ Atif Dağdelen, "Ermenistan Uluslararası Hukuk Kurallarını Hiç Sayıyor" <http://www.turkatak.gen.tr/media/makale/makale2.pdf>, (30.05.2008).

devlet” projeleri hazırlamıştır. Bu tekliflerden ilk ikisi Ermenistan tarafından, sonuncusu ise Azerbaycan tarafından reddedilmişti. Ermenistan Bakü’nün yönetimi altında olmayan, uluslararası güvenlik altında bulunan ve Ermenistan’a ulaşım koridoruyla bağlı bir Karabağ talep ediyordu. Azerbaycan ise Karabağ dışında işgal olunmuş 7 bölgenin Ermeniler tarafından boşaltılmasını ve 1 milyona yakın mültecinin kendi topraklarına geri dönmesinin sağlanmasını istemektedir. Bu gerçekleşikten sonra Azerbaycan, Karabağ’a Bakü’nün yönetimi altında yüksek statüde özerklik verilmesini kabul edebileceğini ifade etmiştir. Her iki tarafın yukarıdaki talepleri arasında ortak yönleri bulmanın oldukça zor olacağı söylenebilir²⁷⁵. Her 3 planda da kesin bir barış antlaşmasının imzalanması, Ermenistan birliklerinin Azerbaycan sınırları dışına çıkması Laçın hariç eski DKÖB birliklerinin Azerbaycan topraklarının tamamen terk edilmesi ve Azerbaycanlı mültecilerin geri dönüşlerinin temin edilmesi ve Azerbaycan bünyesinde eski DKÖB sınırları dışındaki Azerbaycan topraklarının tamamen terk edilmesi, Azerbaycan mültecilerinin geri dönüşlerinin temin edilmesi ve Azerbaycan bünyesinde eski DKÖB benzeri bir yapı kurulması öngörülmüştür. Planlar arasındaki farklılıklar sadece bu sürecin hangi aşamalarda gerçekleştirileceğine ve kurulacak yapının statüsünün ne şekilde düzenleneceğine ilişkin olmuştur²⁷⁶.

1997 yılında, AGİT Minsk Grubu’nun almış olduğu Ermeniler’in işgal etmiş oldukları toprakların sadece bir kısmından çekilmesini içeren kararı, dönemin Ermenistan Başkanı Levon Ter Petrosyan sıcak karşılamışsa da 1998 yılında Robert Koçaryan’ın devlet başkanlığına seçilmesiyle birlikte barış süreci de durmuştur²⁷⁷.

Ter-Petrosyan, Karabağ konusunda görüşleri Ermenistan Parlamentosu tarafından desteklenmeyince, 3 Şubat 1998 tarihinde istifa etti. Başkanlık seçimlerini 30 Mart 1998 tarihinde yapılan ikinci tur sonucunda Başbakan Koçaryan kazandı.

1999’da AGİT Minsk Grubu kontrolünde Rusya’nın önerdiği Azerbaycan ve Karabağ arasında ortak devlet kurulması önerisi 1996 Lizbon Kararları’nın hiçe sayılması anlamını taşıması yüzünden haklı olarak Azerbaycan yönetimi tarafından

²⁷⁵ T. Mirzebeyli, “Lissabon Summit”, **Halk Gazetesi**, 25 Aralık 1997.

²⁷⁶ Araz Aslanlı, “**Karabağ Sorunu ve Çözüm İlkeleri**”, s. 189.

²⁷⁷ Kamer Kasım, “Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması”, http://www.eraren.org/tur/makale/ozet_kam_kasimbasbarsurdagkar.htm (30. 05. 2008).

reddedilmiştir. Yine, 1999'da Bill Clinton'un ABD Başkanlığı sırasında, Clinton yönetimi, Azerbaycan ve Ermenistan arasında arabuluculuk görevi yürütmeye çalışmış, ancak sonuç çıkmamıştır²⁷⁸.

Haydar Aliyev ve Koçaryan 1999 yılı Temmuz ayından 2000 yılı sonuna kadar 13 kez Karabağ Sorunu'nun baş başa görüşmüşler ancak çözüm konusunda bir ilerleme sağlayamamışlardı. Son dönemlerde Fransız Cumhurbaşkanı Chirac'ın Karabağ sorunuyla bizzat ilgilenmeye başlaması iyimser bir havanın doğmasına neden olmuş ve Aliyev ile Koçaryan 26 Ocak 2001'de Paris'te bir araya geldikten sonra, 4 ve 5 Mart tarihlerinde yine Paris'te buluşmaya karar vermeleri ümitleri artırmıştı. 2000 yılından günümüze kadar süre gelen tüm resmi görüşmelerde de hiç bir sonuç alınamamıştır.

Görüşmeleri tıkayan faktörler; mülteciler, toprakların statüsü, işgal edilen toprakların iadesi, Ermeni ablukası ve Karabağ'ın ambargoda tutulması ile Dağlık Karabağ için güvenlik garantisinden oluşmaktadır.

2001 yılı Nisan ayında, Florida Key West'te bu defa dönemin ABD Başkanı Bush'un arabuluculuğunda Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan bir araya gelmiş fakat AGİT Minsk Grubu'nun çalışmalarının devam etmesinin desteklenmesi konusundan başka bir uzlaşmaya gidilememiştir²⁷⁹.

2002 yılında Viyana'da toplanan AGİT Minsk Grubu'nun Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki problemlerin çözümü için liderler ve Minsk grubu üyeleri dışında iki ülkenin içişleri bakan yardımcılarının başkanlığında oluşturulacak heyetler arası görüşmelerle devam edilmesi ve Minsk Grubu Eşbaşkanları ile 2-3 ayda bir liderlerin temsilcileri ile bir araya gelerek Karabağ meselesi üzerine görüşmeler yapılması önerileri kabul edilmişse de sonraki süreçte uygulama gerçekleştirilmemiştir²⁸⁰.

---

²⁷⁸ Şenol Kantarcı, "Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart", <http://www.turksam.org/tr/yazi.aspx?ID=216>, (30.05.2008).

²⁷⁹ Kamer Kasım, "Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması", http://www.eraren.org/tur/makale/ozet_kam_kasimbarsurdagkar.htm, (30.05.2008).

²⁸⁰ <http://www.zaman.com.tr/2002/03/17/dis/h6.htm>, (30.05.2008).

2 Ekim 2002’de AGİT Minsk Grubu üyelerini Bakü’de kabul eden Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Karabağ sorunu için arabuluculuk görevi üstlenen uluslararası kuruluşların yardımıyla sorunun barışçıl yönden çözüleceğine dair inancın Azerbaycan kamuoyunda azaldığını, aracı rol üstlenen uluslararası kuruluşların sorun üzerinde pasif kaldıklarını ve sözde Karabağ cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Arkadi Gukasyan’a gönderilen tebrik mesajlarının Azerbaycan kamuoyunu çileden çıkardığını ifade etmiştir²⁸¹.

2003’te Azerbaycan ve Ermenistan’daki devlet başkanlıkları seçimleri gerekçesiyle AGİT Minsk Grubu çalışmaları askıya alınmış, 2003 yılının Aralık ayının ilk haftasında AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları Amerikalı Rudolf Perina, Fransız Henry Racoulen, Rus Yuri Merzlakov’u kabul eden Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev, BM’nin Ermenistan’ın işgali ile ilgili almış olduğu kararların uygulanmaması ve Ermenistan’dan uluslararası hukuk kurallarına uymasının istenmemesi halinde bir sonuç beklemenin anlamsız olduğunu söylemiştir²⁸².

2004 yılında, Polonya’nın Varşova kentinde düzenlenen Avrupa Ekonomik zirvesine katılan Güney Kafkas ülkelerinin liderleri 28 Nisan 2004’te ikili ve üçlü düzeyde görüşmeler gerçekleştirmiş, özellikle Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan arasındaki ikili görüşmeye AGİT Minsk Grubu ABD, Fransa ve Rusya Eşbaşkanları da katılmışlar ancak söz konusu bu görüşmelerden de herhangi olumlu bir netice elde edilememiştir²⁸³.

2004 Yılı Nisan Ayının 16’sında, Haziran ayının 21’inde, Ağustos ayının 30’unda Prag’da, Aralık ayının 5’inde ise Sofya’da Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları ile AGİT eş başkanları arasında görüşmeler oldu²⁸⁴. Fakat bu görüşmelerde olumlu bir sonuç alınamadı.

2005 yılı Ocak ayının 11’inde Prag’da, Haziran ayının 17’sinde Paris’te ve Haziran ayının 21’inde Brüksel’de yine Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri

---

²⁸¹ <http://www.turan.tc/haber/2002ekim.htm>, (31.05.2008).

²⁸² <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=guncel&haberno=5748&tarih=2004-08-02>, (31.05.2008).

²⁸³ Şenol Kantarcı, a.g.m., <http://www.turksam.org/tr/yazi.aspx?ID=216>, (30.05.2008).

²⁸⁴ Azerbaycan Milli Tehlikesizlik Nazirliyi, **Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakişesi, Tarihi Aspekt**, http://www.mns.gov.az/historicalaspects_az.html, (09.06.2008).

Bakanları ile AGİT eş başkanları arasında görüşler gerçekleştirildi.

15 Mayıs 2005 tarihinde ise Varşova'da, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanları ve AGİT eş başkanları, Rusya ve ABD Dışişleri Bakanları Karabağ sorununun çözümünün barış yoluyla gerçekleştirilmesi için bir araya geldiler. Fakat yine bir sonuç alınamadı²⁸⁵.

2006 yılında da yine dışişleri bakanlarının AGİT'in gözetiminde görüşmeleri gerçekleşti. AGİT eş başkanları 18 – 19 Ocak'ta Londra'da, 18 Mayıs'ta Strasborg'da, 13 Haziran'da Paris'te, 13 Eylül'de yine Londra'da, 5 – 6 Ekim'de Moskova'da, 24 – 25 Ekim'de tekrar Paris'te ve 14 Kasım'da Brüksel'de Azerbaycan ve Ermenistan Dış İşleri Bakanlarını soruna çözüm bulmak için bir araya getirdi²⁸⁶. Gerçekleştirilen bu kadar görüşmeden sonra herhangi bir çözüm bulunamamıştır.

Dışişleri Bakanları ile AGİT eş başkanları 2007 yılında da 14 Mart'ta Cenevre'de, 18 Nisan'da ise Belgrat'ta tekrar bir araya geldiler. Yine de bir sonuca varılamadı.

29 Kasım 2007'de İspanya'nın Başkenti Madrid'de yapılan AGİT Dışişleri Bakanları toplantısından önce Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Fransa Dışişleri Bakanı Bernar Kuşner ve ABD Dışişleri Bakanı yardımcısı Nicolas Burns tarafından Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan'a Karabağ sorununun çözümüne ilişkin yeni bir tavizler paketi sunuldu. Minsk Grubu tarafından "Çerçeve Belgesi" veya "Temel Prensipler Belgesi" olarak tanımlanan bu belgenin içeriği yetkililerin ağzından kamuoyuna sunuldu ve tartışılmaya başlandı. Çerçeve Belgesi Nisan 2004'teki Prag Zirvesi'nin yazılı metnidir. Minsk Grubu bu metin üzerinde yaklaşık 3 yıldır görüşmeler yürütmektedir. Fakat hala taraflar bazı temel prensipler üzerinde anlaşmaya yakın olsa da barış anlaşmasını uzak tutan statü ve işgal sorunu

---

²⁸⁵ Azerbaycan Milli Tehlikesizlik Nazirliyi, **Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakişesi, Tarihi Aspekt**, http://www.mns.gov.az/historicalaspects_az.html, (09.06.2008).

²⁸⁶ Azerbaycan Milli Tehlikesizlik Nazirliyi, **Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakişesi, Tarihi Aspekt**, http://www.mns.gov.az/historicalaspects_az.html, (09.06.2008).

konusunda anlaşmaya varmaları zor görülüyor. Devlet yetkililerinin ve Minsk Grubu eşbaşkanlarının ifade ettiği kadarıyla içeriği şöyledir²⁸⁷.

- * Ermeni birlikleri Dağlık Karabağ dışında işgal ettikleri diğer yedi ilin beşinden çekilecek,
- * Ermenistan daha sonra Dağlık Karabağ'la Ermenistan arasında koridor olan Laçın ve Kelbecer'den çıkacak,
- * Bölgeye uluslararası barış birlikleri yerleştirilecek,
- * Ermenistan Azerbaycan, Azerbaycan-Nahçıvan arasında iletişim hatları açılacak,
- * Bölge mayınlardan temizlenecek,
- * Kaçkınlar geri dönecek,
- * Dağlık Karabağ'ın statüsü belirlenecek.

2008 yılında da AGİT'in çabaları devam etmektedir. Fakat bugüne kadar Sorunun çözümünde her hangi bir aşama kaydedilmemiştir. AGİT'in 16 yılı aşkın bir süredir sarf ettiği çabalar sonuçsuz kalmıştır.

2.4.2. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Girişimleri

Yukarıda 1993 Yılında yaşanan gelişmeleri anlattığımız zaman BM'in bu konu ile ilgili almış olduğu kararlardan ve olaylar karşısındaki tepkisinden bahsetmiştik. BM Güvenlik Konseyi 1993 yılında 822, 853, 874 ve 884 Sayılı kararları almıştır. Bu kararlarda işgal edilen Azerbaycan topraklarının derhal ve koşulsuz boşaltılması istenmekte, Azerbaycan toprak bütünlüğüne vurgu yapılmakta, dolayısıyla Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu belirtilmekteydi. Fakat kararda işgalci taraf olarak Ermenistan gösterilmemekteydi.

BM genellikle sorunun AGİT tarafından çözümlenmesini istemekte ve ona destek vermektedir.

---

²⁸⁷ Cavit Veliyev, "Karabağ'da Sonuçsuz Yeni Öneri ", <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2855>, (30.05.2008).

2008 yılında ise BM Genel Kurulu'nda Azerbaycan'la ilgili bir karar alındı. 14 Mart 2008 tarihli “Azerbaycan’ın İşgal Edilmiş Topraklarının Durumu”na ilişkin BM kararı 7 ret oyuna karşı, 39 evet oyuyla kabul edildi. Karar’da, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün desteklenmesi, Ermeniler’in işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından şartsız olarak çıkarılması, mülteci konumuna düşen Azerbaycanlılar’ın vatanlarına dönmesi aksettirilmektedir²⁸⁸. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Azerbaycan görüşlerini yansıtan bir karar kabul etmiş bulunmaktadır. Bu karar bağlayıcı olmamakla beraber Ermenistan bundan böyle, özellikle kamuoyu önünde Karabağ hakkındaki tezleri savunmakta güçlük çekecektir.

Bu karara ret oyu kullanan 7 devletten 3’ü; ABD, Fransa ve Rusya’dır. Bu üç devlet AGİT Minsk Grubu eş başkanları sıfatıyla Ermenistan – Azerbaycan sorununda arabulucu olarak 16 yıldan fazla bir süredir çalışmalar yapmaktalar. Oylamada bu devletlerin Ermenistan lehine “Ret” oyu kullanmalarından sonra Azerbaycan kamuoyu bu 3 devlete, dolayısıyla da Minsk Grubuna karşı güvenlerini yitirmiş durumdadır.

2.4.3. NATO’nun Tutumu

NATO Karabağ olaylarında çözüm için fazla bir girişimde bulunmamıştır. Bu örgüt de AGİT’in yürüttüğü barış görüşmelerini desteklediğini belirtmiştir. Bununla birlikte Ermeni saldırılarını da kınamışlardır.

22 Mayıs 1992’de Rusya Dışişleri Bakanlığı: “Hiçbir koşul, bir ülkeye başkasının topraklarını ilhak etme hakkı tanımaz” şeklinde açıklama yaptığında NATO Rusya’nın bu açıklamasına katıldığını belirtti.

27 Mayıs’ta NATO Savunma Bakanları toplantısında NATO ikinci kez Ermenistan’ın tecavüzlerini kınadı.

2008 yılında dolaylı da olsa NATO Azerbaycan ve diğer devletlerin toprak bütünlüğünün desteklediği belirtildi. 2–4 Nisan 2008 tarihleri arasında Bükreş’te yapılan NATO Zirvesi’nde sonuç bildirgesi incelendiğinde doğrudan doğruya

---

²⁸⁸ Reha Yılmaz, “BM Kararı Üzerinden Dağlık Karabağ Problemini Okuyabilmek”, <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=286>, (30.05.2008).

Karabağ sorununa bir atıf bulunmamakla beraber bildirgenin 43. paragrafında yer alan ifadeler NATO'nun Karabağ sorununa dolaylı bakış açısını da özetliyor:

“Güney Kafkasya ve Moldova Cumhuriyeti’ndeki bölgesel çatışmaların devam etmesinden endişeliyiz. Uluslarımız Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve egemenliğini desteklemektedir. Bu bölgesel çatışmaların barışçı çözümüne yönelik çabaları, bu ilkeleri göz önüne alarak desteklemeye devam edeceğiz.” Bu ifadelerden hareketle, NATO'nun Karabağ sorununun barışçı yollarla çözümüne destek olacağı anlaşılabilir²⁸⁹.

2.4.4. Avrupa Birliği'nin Tutumu

8 Nisan 1993'te Avrupa Birliği bir beyanat yayınlarak “Azerbaycan topraklarından çekilmesi” ve çatışmaların durdurulması konusunda ‘Dağlık Karabağ’da nüfuzunu kullanması’ için Ermenistan Hükümeti’ne müracaat ettiler. Bu beyanatta AB’ye üye devletlerin çatışmanın şiddetlenmesinde duydukları rahatsızlık ve Kelbecer ve Füzuli bölgelerinde çatışmaların yoğunlaşmasından dolayı yaşadıkları üzüntüyü dile getirmişlerdi. Bu beyanatta Ermenistan’ın Azerbaycan’ın topraklarını işgal girişimlerine karşı açık bir tutum ortaya konulmamış ve Ermenistan taraf olarak gösterilmemiştir²⁹⁰.

AB daha sonra da bu tür beyanatlara yayınladı. Fakat içerik olarak 8 Nisan 1993 tarihli beyanattan farklı bir şey belirtmedi.

AB de diğer uluslararası örgütler gibi bu konu ile AGİT’in ilgilendiğini, bu sebepten bir girişimde bulunulmadığını ve AGİT’in sürecini ve girişimlerini desteklediklerini belirtmekte.

2.4.5. Avrupa Konseyi'nin Girişimleri

Avrupa Konseyi ilk başlarda Ermenilerin aktif çalışması sonucu Karabağ konusunda Azerbaycan aleyhine bir tutum içerisindeydi. Hatta Parlamenterler Meclisi’nin Üye Olmayan Avrupa Devletleri ile İlişkiler Komitesi 05 Şubat 1992

²⁸⁹ M. Serdar Palabıyık, “NATO’nun Bükreş Zirvesi’nin Ardından Karabağ Sorunu”, 08 Nisan 2008, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=3030>, (30.05.2008).

²⁹⁰ Vasif Abdullayev, *Azerbaycan Yeni Diplomatiya Mekanında*, Bakü, 2001. s. 155

tarihinde Karabağ konusunda Azerbaycan'a karşı bir bildiri kabul etmişti²⁹¹. Daha sonra Azerbaycan tarafından yapılan girişimler sonuç verdi.

12 Mart 1992 tarihinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi bir beyanat kabul ederek Karabağ'daki çatışmalardan rahatsızlık duyduklarını, durumun endişe verici olduğunu, sivil halka karşı yapılanların ve sınırların zorla değiştirilmesinin mümkün olmayacağını, çözümün uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini belirttiler.

16 Nisan 1993'te Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi yeni bir beyanat kabul ederek Ermeni birliklerinin işgal ettikleri Kelbecer Bölgesi'ni boşaltmalarını ve bu konuda BM Güvenlik Konseyi Başkanı tarafından yayınlanan bildiriye desteklediklerini belirttiler.

9 Kasım 1993'te Avrupa Konseyi Karabağ konusunda bir beyanat kabul etti. Beyanatta:

“Avrupa Konseyi, Dağlık Karabağ bölgesinde sağlanan ateşkesin, 24 Ekim'den itibaren Ermeniler tarafından bozulmasını kınıyor, bu yakınlarda işgal edilmiş topraklardan işgal kuvvetlerinin çıkmasını istiyor ve Azerbaycan Devletinin toprak bütünlüğüne önem verdiğini bir kez daha belirtiyor;

Avrupa Konseyi bu çatışmalar sırasında zor durumda kalan 10 binlerle sivil halkın durumundan endişe duyduğunu, mültecilerin sayının artması sorunun uluslararası boyuta ulaşması tehlikesini artırmakta olduğunu ve bütün bölgenin güvenliği için tehlike arz ettiğini belirtir ve bölge devletlerini insani yardım yapmaya çağırır;

Avrupa Konseyi, Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollarla çözülmesi için AGİK Minsk Grubu'nun girişimlerini destekliyor ve

---

²⁹¹ Adil Veliyev, **Azerbaycan – Avrupa Şurası: Demokratiya ve İnsan Hüquqları Sahesinde Emekdaşlık**, Elm, Bakü, 2006. s. 57.

çatışmanın taraflarını bozulan ateşkes anlaşmasına tekrar uymaya çağırır”²⁹² denilmektedir.

Daha sonralar Azerbaycan’da bulunan Avrupa Konseyi temsilcileri özellikle savaş sırasında topraklarını terk etmek zorunda kalan mültecilerin durumunun son derece kötü olduğunu ve savaşın Azerbaycan açısından çok ağır bir durum oluşturduğunu gözlemlemiştir. Bunun üzerine Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin Üye Olmayan Devletlerle İlgili Komitesi taraflarla direk olarak görüşmek istedi. Azerbaycan tarafı 24 – 28 Ocak 1994’te Strasborg’da başkan David Aktinson’un önderliğinde gerçekleşecek olan görüşmeye katılmayacağını açıkladı. Çünkü görüşmelere Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri ile birlikte Dağlık Karabağ Ermenilerinin de temsilcileri davet edilmişti. Yapılan baskılar sonucu Azerbaycan tarafı görüşmelere katılmak zorunda kaldı²⁹³.

10 Kasım 1994’te Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi 1047 Sayılı bir karar kabul etti. Kararda Mayıs ayından itibaren ateşkesin uyulmasının sevindirici olduğu ve bundan sonra taraflarca barış anlaşması sağlanmasını ümit ettikleri belirtilmiştir. Bu savaşta 20.000’i aşkın insanın öldüğü, 1 milyondan fazla kişinin mülteci durumuna düştüğü, bu mültecilerin tekrar kendi topraklarına dönebilmesi için gereken ortamın sağlanması gerektiği, sağlanan ateşkes ortamının devam ettirilmesi, ateşkes ortamını bozacak her türlü askeri hareketten kaçınılması gerektiği belirtilmiştir²⁹⁴.

22 Nisan 1997’de Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi 1119 Sayılı Karar’ı kabul etti²⁹⁵. Bu karar aslında Zakafkasya için alınan bir karardır. Kararda Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan yer almakta idi. 11 maddeden oluşan bu Karar’da tarafların Avrupa Konseyi’ne üyeliği aralarındaki sorunun tam olarak çözülmesinden sonra kabul edilebilecekleri belirtilmekteydi. 9. ve 10. Maddeler ise Dağlık Karabağ ile ilgili idi. Avrupa Konseyinin girişimiyle gerçekleştirilen

---

²⁹² Hadi Recebli, Vefaeddin İbayev, **Avropa Şurası**, Elm, Bakü, 1999. s. 58; **Qeydiyyatın Tentenesi (Senedli Xronika)**, “Seher” Gazetesinin Neşri, Bakü, 1995. s. 554 – 555.

²⁹³ Adil Veliyev, a.g.e., s. 61-62.

²⁹⁴ PACE, Texts adopted at the 1994 session – fourth part. Document Ref. RES. 1047 (1994). www.assembly.coe.int; Hadi Recebli, Vefaeddin İbayev, a.g.e., s. 60 – 61.

²⁹⁵ PACE, Texts adopted at the 1997 session – second part. Document Ref. RES. 1119 (1997). www.assembly.coe.int

görüşmeleri ve AGİT'in tekrar başlattığı girişimlerini desteklediklerini ve Dağlık Karabağ'ın statüsünün barışçıl yollarla belirlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Kararda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne dikkat çekilmektedir.

9 Kasım 2000 tarihinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 14 Sayılı Karar'ı kabul etti. Kararda Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üyelik için davet edilmesi ve diğer şartlar yer alıyordu²⁹⁶.

17 Ocak 2001 yılında Azerbaycan, Avrupa Konseyi'ne üye oldu. Resmî kabul töreni ise 25 Ocak'ta yapıldı.

Avrupa Konseyi, özellikle Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu teşkilata 2001 yılında üye olmasından sonra Karabağ sorununa daha yakından ilgi göstermiştir.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Genel Kurulu'nun 2005 yılı Ocak ayında kabul ettiği: “Üye bir ülkenin, diğer bir üye ülke toprağını işgal etmesinin, Avrupa Konseyi ile ilgili taahhütlerine ciddi bir ihlal oluşturduğu”²⁹⁷ şeklindeki kararı Karabağ konusunda her ne kadar yaptırım gücü olmasa da, Azerbaycan yönetiminin uluslararası alanda elini güçlendiren bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Genel Kurulu'nun 25 Ocak 2005 Tarih ve 1416 Sayılı Kararı “Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiğine dair” yeni bir belge niteliğindedir. Her ne kadar söz konusu karar, Azerbaycan yönetimini haklı davasında, bir uluslararası kuruluş tarafından bir kez daha teyit etmiş olsa da, bir anlamda Azerbaycan kamuoyunu teselli etmeyi amaçlayan bir karar görüntüsü içerisindedir. Çünkü kararın yaptırım gücü olmadığı gibi çözüm için herhangi bir eylem planı da sunmamaktadır²⁹⁸.

Bu kararda, Karabağ'da silahlı çatışmaların başlamasında on yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen Karabağ Sorunu'nun hala çözülmemiş bulunmasının esefle karşılandığı ifade olunmaktadır. Karar, yüz binlerce kişinin

²⁹⁶ **Halk Gazetesi**, 10 Kasım 2000.

²⁹⁷ Recommendation 1690 (2005).

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta05/EREC1690.htm>, (31.05.2008).

²⁹⁸ Şenol Kantarcı, a.g.m., <http://www.turksam.org/tr/yazi.aspx?ID=216>, (30.05.2008).

yerlerinden olduğunu ve sefil durumda yaşadığını belirttikten sonra Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmının halen Ermeni güçlerinin işgali altında bulunduğunu ve ayrıca Karabağ Bölgesi'nin ayrılıkçı Ermeni güçler tarafından kontrol edildiğini ifade etmektedir. Kararda Karabağ'daki çarpışmaların bazı etnik unsurların bölgeden çıkarılmasına ve etnik temizliğe benzer şekilde tek etnik gruptan oluşan bölgeler yaratılmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Kararda bir devlet toprağından bir bölgenin ayrılarak bağımsızlık kazanmasının ilgili bölge halkının demokratik desteğini temel alan yasal ve barışçı bir süreç içinde gerçekleşebileceği ifade edilmekte, bir silahlı çatışmayla etnik unsurların zorla göç ettirilmesi ve ilgili bölgenin fiilen diğer bir devlete ilhak edilmesi sonucunda bir bölgenin ayrılmasının ve bağımsızlık kazanmasının mümkün olmayacağı da vurgulanmaktadır²⁹⁹.

Karar, Avrupa Konseyi üyesi bir devlet tarafından yabancı bir toprak işgalinin o devletin üyesi olarak edindiği taahhütlerinin vahim bir ihlâli oluşturacağını tekrarlamakta ve Azerbaycan ve Ermenistan'ın 2001 yılında Avrupa Konseyi'ne üye olurken anlaşmazlığı sadece barışçı yollarla çözmeyi ve komşularına karşı kuvvet kullanma tehdidinde bulunmamayı taahhüt ettiklerini belirtmektedir³⁰⁰.

Kararda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına atıfta bulunulmakta ve özellikle 853 sayılı karara değinilerek tüm üye devletlerden anlaşmazlığın artmasına veya toprak işgalinin devamına neden olabilecek şekilde, taraflara silah ve mühimmat vermekten kaçınmaları istenmektedir. Karar, anlaşmazlık sonucunda yerlerinden edilmiş kişilerin güvenli bir şekilde evlerine dönme hakkı olduğunu belirtmekte ayrıca tüm üye devletlerin bu kişilere insani yardım yapmasını istemekte, herhangi bir önkoşul öne sürmeden, bölgenin gelecekteki statüsü hakkında Karabağ'daki iki toplumun siyasi temsilcileriyle temas kurmasını Azerbaycan hükümetinden istemektedir.

Görüldüğü üzere Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nin 1416 sayılı kararı Karabağ sorunu hakkında Ermenistan'ın görüşlerine uygun değildir. Bu arada özellikle iki husus Ermenistan'ın aleyhinedir: Birincisi, karara göre, Karabağ'ın bağımsız bir devlet statüsünde olamayacağıdır. Zira bağımsız olabilmek için, gerekli

²⁹⁹ Ömer E. Lütem, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

³⁰⁰ Şenol Kantarcı, a.g.m., <http://www.turksam.org/tr/yazi.aspx?ID=216> , (30.05.2008).

olan ilgili bölge halkının demokratik desteğini temel alan yasal ve barışçı bir süreç Karabağ'da yaşanmamıştır. Aksine Karabağ Azerileri evlerinden kovulmuş ve bazıları katledilmiştir. Böylelikle kararda bağımsızlığı önleyen, “etnik unsurların bölge dışına çıkartılmasına götüren bir silahlı çatışma” meydana gelmiştir. İkinci olarak karar, Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmının halen Ermeni güçlerinin işgali altında bulunduğunu ifade etmekte aynı zamanda üye bir devletin yabancı bir toprağı işgalinin o devletin Avrupa Konseyi üyesi olarak edindiğı taahhütlerinin vahim bir ihlâlî oluşturacağını belirtmektedir. Bu sözler, bir kınama olmasa da, Ermenistan'a yöneltilmiş ağır eleştirilerdir³⁰¹.

Bunun dışında yine Ermenistan'ı zor durumda bırakan başka bir gelişme de yine Avrupa Konseyi'nden geldi. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Siyasi İşler Komisyonu üyesi David Atkinson tarafından hazırlanan “AGİT Minsk Grubu tarafından izlenen Dağlık Karabağ sorunu (the conflict over Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk conference)” başlıklı raporda da “gerçekler” olduğu gibi vurgulanmıştır. Raporda özetle şöyle denilmektedir³⁰²:

1. Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümü halen Ermenistan işgali altındadır.
2. Askeri eylem ve yaygın etnik düşmanlıklar, farklı etniklerin kovulmasına ve sonuçta mono-etnik bölgeler oluşmasına neden olmaktadır. Bu durum etnik temizlik kavramına benzemektedir.
3. Yerlerinden edilmiş kişilerin güven içinde evlerine dönmeye hakları vardır.

Son olarak Dağlık Karabağ'da gerçekleştirilen “Cumhurbaşkanlığı” seçimi de Avrupa Konseyi tarafından şiddetle kınanmış ve bu tür davranışların barış girişimlerine ciddi şekilde zarar verdiği belirtilmiştir.

³⁰¹ Ömer E. Lütem, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

³⁰² Atif Dağdelen, “Ermenistan Uluslararası Hukuk Kurallarını Hiç Sayıyor”, <http://www.turkatak.gen.tr/media/makale/makale2.pdf>, (30.05.2008).

2.4.6. İslam Konferansı Örgütü'nün Tutumu

İslam Konferansı Örgütü Ermenistan'ı saldırgan bir devlet olarak Azerbaycan'ın topraklarını işgal ettiği gerçeğini kabul eden ilk uluslararası kuruluş olmuştur. Örgüt Karabağ sorununu sürekli gündemde tutmuş, tüm zirve toplantılarında bu soruna ilişkin olarak uluslararası hukuk normlarının uygulanmasını isteyen beyanatlar kabul etmiştir. Bu beyanatlarda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırıları ve işgal etmesi kınanmış, yaşanan çatışmalar ve işgaller sonucu yüzbinlerce Azerbaycanlı'nın kendi topraklarından sürülmesinin en ağır insan hakları ihlali olduğuna dikkat çekilmiştir. Ermenistan'ın bu tutum ve davranışlarının bölge barışı için tehlike arz ettiği belirtilmiş ve Ermenistan silahlı kuvvetlerinin işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından acilen çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır³⁰³.

Tahran Zirvesi'nde İKÖ Karabağ'la ilgili bir karar kabul etti. Kararda Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı şiddetle kınanmıştır. İşgal altındaki Azerbaycan topraklarında Azeri sivil halka karşı yapılan hareketler “insanlığa karşı suç” olarak görülmüştür. İşgal edilmiş Azerbaycan topraklarında arkeolojik, kültürel ve dini eserlerin yağmalanması ve tahrip edilmesi de kınanmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874, ve 884 sayılı kararlarının tam olarak uygulanması, Ermeni güçlerinin Azerbaycan'ın, Karabağ dahil, işgal edilmiş topraklarından çekilmesi ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ın egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı göstermesi istenmiştir³⁰⁴.

Kararda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Azerbaycan'a karşı saldırı yapılmış olduğunu kabul etmesi ve aldığı kararlara riayet edilmesi için Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın Anayasası'nın VII. bölümünde gösterilen önlemlerin

³⁰³ Hemid Hemidov, *Azerbaycan'ın Asya Ülkeleriyle Beynelhalk Münasibetleri*, Bakü, 2001. s. 32.

³⁰⁴ Vefaeddin İbayed, “İslam Konfransı Teşkilatının Ermenistan – Azerbaycan Münaqişesi ile Elaqeder Qebul Etdiyi Qetnameler Beynelxalq Hüquqa Esaslanan Senedlerdir”, *Qanun (Dergi) İctimai – Siyasi, Elmi – Kütleli Jurnal* (47), No:7, 1998, s. 32.(İslam Konfransı Teşkilatı).

alınması istenmiştir³⁰⁵. Kararda Azerbaycan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı yapılan saldırı kınanmıştır³⁰⁶.

14 – 16 Haziran 2004 tarihlerinde İstanbul'da yapılan İKÖ Dışişleri Bakanları toplantısında da bu konuda 10/31-P sayılı bir karar kabul edilmiştir. Bu kararda Tahran Zirvesinde değindiğimiz hususlara da yer verilmiş ve bunun dışında aşağıda belirtilenler de söylenmiştir.

Bu kararda tüm devletlerin Ermenistan'a silah ve askeri malzeme satmaktan sakınmaları ve Ermeni saldırısına ve Azerbaycan topraklarının işgaline son verebilmek üzere gerekli görünen etkili siyasi ve ekonomik önlemlere başvurmaları talep edilmektedir.

Kararda yerlerinden edilen kişilerin ve mültecilerin güvenlik içinde evlerine dönebilmeleri istenmekte, Azerbaycan'da bu durumdaki bir milyondan fazla kişi bulunmasının yarattığı insani sorunların boyutlarından endişe duyulduğu belirtilerek tüm üye ülkelerin bu kişilere insani yardım yapmaları, ayrıca üye ülkelerin, İslâm Kalkınma Bankası'nın ve diğer İslâm kuruluşlarının Azerbaycan'a acil mali ve insani yardımda bulunmaları istenmektedir. İslam Konferansı Örgütü Karabağ sorunu hakkında Azerbaycan'ın görüşlerini çekincesiz desteklemekte diğer yandan Ermenistan'ı şiddetle kınamakta ve bu ülkenin bazı hareketlerini "insanlığa karşı suç" olarak görmektedir³⁰⁷.

Dağlık Karabağ'da, 10 Aralık 2006 tarihinde yapılan Anayasa Referandumu'nun ardından, 19 Temmuz 2007 günü sözde "cumhurbaşkanlığı seçimi" düzenlenmesi tepiklere neden oldu. İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu, Ermeni işgali altındaki Dağlık Karabağ'da yapılan sözde devlet başkanlığı seçimini reddettiğini açıkladı. İhsanoğlu, yaptığı yazılı açıklamada, "sözde seçimin uluslararası hukukun bütün geçerli kurallarına ve genel ilkelerine karşı olduğunu" belirterek, bunun devam eden barış görüşmelerini olumsuz etkileyeceğini belirtti. İhsanoğlu, İKT'nin Azerbaycan'ın tam bağımsızlığını ve

³⁰⁵ Birleşmiş Milletler Antlaşmasının VII. bölümü barışın tehdidi, bozulması ve saldırma fiili halinde yapılacak hareketle ilgilidir. Bu hareket içinde silahlı kuvvet kullanmasını gerektiren ve gerektirmeyen önlemler vardır.

³⁰⁶ Vefaeddin İbavev, **İslam Konfransı Teşkilatı**, s.33.

³⁰⁷ Ömer E. Lütem, a.g.m., <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

toprak bütünlüğünü tanıdığını vurgulayarak, Pakistan’da yapılan 34. İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Toplantısı’ndan sonra açıklanan İslamabad Deklarasyonu’nda belirtildiği gibi, İKT olarak Ermenistan Cumhuriyeti’nin, Azerbaycan Cumhuriyeti’ne karşı uyguladığı saldırgan tutuma bir an önce son vermesini ve Ermenistan işgal güçlerinin Azerbaycan topraklarından ön koşulsuz, tamamen ve derhal çekilmesini istendiğini belirtti³⁰⁸.

Şuan da İslam Konferansı Örgütü dışında hiçbir uluslararası örgüt Dağlık Karabağ sorunda Ermenistan’ı taraf olarak göstermemekteler. Bu sorunun Ermenistan’ın iddia ettiği gibi, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Ermenileri arasında olduğunu izlenimini vermekte, Ermenistan’ı taraf olarak göstermekten kaçınılmaktalar.

Karabağ Sorunu ile ilgili olarak uluslararası örgütlerin girişimlerini ve tutumlarını kısaca değerlendirecek olursak;

Başta AGİT olmakla diğer uluslararası örgütler Karabağ Sorunu’nun çözüme kavuşması, çatışmaların devam ettiği 1988 – 1994 yıllarında ise ateşkes sağlanması için ciddi girişimleri olmuştur. Bu süre zarfında birbirinin ardınca “Azerbaycan topraklarına yapılan saldırıları, işgalleri, bir milyonu aşkın Azerbaycan Türkü’nün kendi topraklarından zorla çıkarılmasını kınayan, işgal güçlerinin derhal işgal edilen yerlerden çıkmasını, çatışmaların acilen durdurulmasını isteyen ve Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğini belirtilen kararlar alınmış, beyanatlar yayınlanmıştır. Bu karar ve beyanatlarda bu savaşta Ermenistan’ın taraf olarak gösterilmesinden kaçınılmıştır. Azerbaycan için sınırların zorla değiştirilmesinin mümkün olmayacağı, Karabağ’ın Azerbaycan sınırları içinde kalan ve Azerbaycan’a ait bir bölge olduğunun vurgulanması, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün tanındığı ve saygı gösterilmesi gerektiği yönündeki hususlar bu kararların olumlu yönleriydi. Sadece İslam Konferansı Örgütü, Karabağ sorunda Ermenistan’ı taraf olarak göstermekte ve işgalci olarak nitelendirmektedir.

---

³⁰⁸ Tuna Aktura, “Dağlık Karabağ’da Gayri Meşru Seçim”, **Global Yorum**, <http://www.globalyorum.com/inc/newsread.asp?readid=1431>, (09.06.2008).

Ermenistan tarafı bunca karar ve beyanata rağmen işgal ettiği topraklardan çıkmadığı gibi, açıklanan kararların ardından Azerbaycan topraklarına saldırmaya ve Karabağ dışında Azerbaycan'ın 7 ilini de işgal ederek uluslararası hukuk kurallarını ve uluslararası örgütlerin kararlarını hiçe saymıştır.

Oysa bu uluslararası örgütler Ermenistan'a yaptırım öngören bir karar alsaydılar, Karabağ sorunu çok daha önceden ve uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde çözüme kavuşmuş olurdu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARABAĞ SAVAŞI SIRASINDA İHLAL EDİLEN İNSAN HAKLARI VE BU İHLALLERİN AVRUPA İNSAN HAKALRI SÖZLEŞMESİ İŞİĞİNDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Her ne kadar halen ideal noktasına geldiği iddia edilemez ise de, içinde bulunduğumuz yüzyılda insan hakları ve ana hürriyetlerinin korunması medeni dünyanın en büyük uğraşlarından biri olmuş ve bunun sonucu olarak da yüzyılımız bu alanda geçen yüzyıllara göre en başarılı sonuçların alındığı asırlardan birisi olmuştur. İnsan haklarının özellikle bu yüzyılda daha önceki yüzyılların teorik duygularından arınarak ciddi biçimde gündeme geldiğini görmekteyiz. Bu konuda insanlığın günümüze kadar verdiği mücadele her zaman övülmeye değerdir³⁰⁹.

XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyada İnsan Haklarının gelişimi konusunda çok hızlı bir ilerleme görülmektedir. Birbirinin ardınca kurulan uluslararası örgütler ve bu örgütlerin insan hakları ihlallerini önleyebilmek, insan haklarının sadece ulusal alanda değil uluslararası alanda da korunmasını sağlayabilmek için gösterdikleri çabalar ve bu hakların teminat altına alınması için ortaya çıkardıkları “İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi”, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” vb. gibi belgeler bu yönde atılan ciddi adımlara örnek olarak gösterilebilir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra insan hakları alanında atılan adımlar kendi meyvelerini vermiş ve bu alanda çok ilerleme kaydedilmiştir. Önceleri İnsan hakları sorunu bir iç hukuk meselesi olarak görülmekteyken İkinci Dünya Savaşı’ndan önce ve sonra yaşananlar karşısında bunun bir iç hukuk sorunu olmadığına kanaat getirilmiş ve böylece insan haklarına uluslararası boyut kazandırılmış oldu.

Dünya devletleri ve bu devletlerin bir araya gelerek oluşturdukları uluslararası örgütler, insan haklarının korunması için bu kadar çaba sarf ederken bazı

---

³⁰⁹ Ali Pırılıtlı, “İnsan Hakları ve Uluslararası Kuruluşlar”, **Türk İdare Dergisi**, Yıl: 67, Sayı: 409, Aralık 1995 Eki, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996. s. 27.

devletler bu çabaları görmezden gelmekte, insan haklarını korumak bir yana, saygı bile göstermemekteler.

Bazen uluslararası örgütlerin de bu tür ihlallerle göz yumdukları, ya da “güçlü” olanın yanında olmayı tercih ettikleri görülmektedir.

1988 yılından başlayarak Karabağ'da yaşananlara dünya göz yummuş, vahşetin boyutu had safhaya çıktığı zaman “ilgilenme” gereği duyulmuş fakat yaşanan vahşetleri, katliamları, tehcirleri, göçleri, işgalleri önlemek adına fiili bir girişim ya da yaptırım uygulanmamış sadece sözlü uyarılarda bulunulmakla yetinilmiştir. Bu da Karabağ sorununda “güçlü” olan Ermenistan için herhangi bir anlam ifade etmemiş, istediği her şeyi Karabağ'da gerçekleştirmiştir. Ermenistan tarafı Karabağ Savaşı'nda istediğini elde ettikten sonra ise ateşkes ve barış için girişimler başlatılmıştır. Başka bir örnek de Bosna'da yaşananlardır. 1990'lı yıllardan başlayan Sırp saldırılarına göz yuman dünya devletleri neredeyse bir halkın yeryüzünden silinmesine az kala olaylara müdahale etmiştir. Ama bu devletler Irak'ın Kuveyt'i işgalinde olaylara hemen müdahale etme gereği duymuşlardı. Nitekim 1991 yılından sonra Irak'a ambargo uygulandı. Her türlü insani ve tıbbi yardımın da kesilmesini öngören bu ambargonun Saddam Hüseyin yönetimine değil Irak halkına yapılmış bir ambargo olduğu herkes tarafından açıkça bilinmekteydi. Fakat güçlü devletlerin isteği doğrultusunda tüm dünya devletleri bu ambargoya destek vermekteydiler. Aynı devletler bugün Karabağ'da her türlü insan hakkı ihlali gerçekleştiren, her türlü uluslararası sözleşme ve uluslararası hukuk kurallarını çiğneyen, hiçe sayan Ermenistan'ı “zor durumda” bıraktığı için Türkiye ve Azerbaycan'dan Ermenistan sınırlarını açmasını istemekteler. Oysa Karabağ'da yaşananlar bir batı devletinde yaşanmış olsaydı bunu gerçekleştiren devlet anında dünyadan tecrit edilmişti.

XX. Yüzyılda dünyanın gözü önünde Karabağ'da yaşanan vahşete ses çıkarmamaları, ya da sadece sözlü uyarı yapmakla yetinmeleri, diğer taraftan Irak, Afganistan gibi ülkelere karşı hemen taarruza geçen dünya devletlerinin bu tutumu, her ne kadar çağımızı insan hakları konusunda “Altın Çağ” olarak da nitelese de, insan haklarını bazen siyasete tercih ettiklerini göstermektedir. Karabağ konusunda siyasi çıkarlar için Ermeni diasporasının baskılarına boyun eğerek Ermenistan'a

destek vermek, Karabağ'da yaşayan sivil ve savunmasız insanların haklarının ihlal edilmesini desteklemek anlamına gelmektedir. Diğer taraftan "güçlü"nün yanında yer alarak Afganistan ve Irak'a saldırmak, zaten zor durumda olan halkı daha da zora sokmak ve savaş ortamında en temel haklarından bile kolayca mahrum bırakılmalarına zemin yaratmaktır.

Çıkar dengeleri doğrultusunda hareket edilen bu istisnai durumları göz önünde bulundurmazsak, yukarıda belirttiğimiz gibi XX. Yüzyılın ortalarından başlayarak insan hakları alanındaki gelişmelerin, bu yolda yapılan düzenlemeler ve atılan adımların insanlık adına çok büyük öneme sahip olduğu söylenebilir.

3.1. İNSAN HAKLARININ GELİŞİM SÜRECİ

3.1.1. İnsan Haklarının Tanımı

İnsan hakları, uzun bir tarihsel gelişim sürecinde yaşanan siyasi ve toplumsal olaylara eşlik eden çok çeşitli felsefi, siyasi ve kültürel düşüncelerle biçim ve içerik kazandığı için, meşruluk temeli zengin kaynaklarla beslenmiş ve güçlendirilmiş bir kavramdır³¹⁰.

İnsan hakları, insanı insan yapan ve insanın sırf insan olarak herhangi bir şarta veya statüye bağlı olmadan doğuştan sahip olduğu dokunulmaz, vazgeçilmez, üstün nitelikli ahlaki değerlerdir. Bu haklar;

- İnsanın değerini ve onurunu korur.
- İnsanın,"insanca" yaşaması için gerekli, zorunlu koşulları ifade eder.
- İnsanın insan olmaktan kaynaklanan gereksinimlerini karşılamaya yönelik, maddi ve manevi varlığını korumayı, geliştirmeyi hedef edinen en temel değerlerdir.

Onurlu, eşit ve özgür bir yaşamın vazgeçilmez koşullarını ifade eden insan hakları günümüzde tüm dünyanın kabul ettiği evrensel, ahlaki bir değerler bütünü; adil, meşru ve uygar bir devlet ve toplum yönetiminin vazgeçilmez kriteridir.

---

³¹⁰ Meltem Dikmen Caniklioğlu, "Anlamı, Kapsamı ve Sınırlarıyla Temel Haklar ve Anayasalarımız", s. 463.

İnsan haklarının kaynağı, "insan doğası" ve bu doğanın özünde var olan "insan onurudur": Tüm insanlar, insan olmanın gereği olarak, bu haklara din, dil, ırk, cinsiyet, toplumsal köken, ulusal aidiyet vb. hiçbir ayırım gözetilmeksizin "eşit" bir şekilde sahiptirler. Yani, insan hakları "evrenseldir"; zamandan, mekandan, ekonomiden ve kültürden bağımsız olarak insanın varoluşuyla birlikte vardır.

Bir başka açıdan, insan haklarını insan onurundan kaynaklanan siyasi talepler olarak da ifade etmek mümkündür. Çünkü insan hakları bireyin bilhassa devlet karşısında ileri sürdüğü ve ondan ihlal etmemesini istediği haklardır³¹¹.

İnsan hakları, kişiyi kendi özüyle yaşatacak kurallardır. İnsanın insana hükmetmesi, onu ezmesi insan onuruna yakışmayan ve kabul edilemeyecek bir davranıştır. Bu tür ayrımların yapıldığı toplumlarda kavga, çatışma, isyan eksik olmamıştır. İnsanlar arasında hak, eşitlik, adalet, özgürlük düşüncesi yaygınlaştıkça bu konuyla ilgili mücadeleler de artmıştır.

İnsan hakları kavramının temelinde insan olgusu yatmaktadır. İnsan bir canlı olarak vardır, doğar, yaşar ve ölür. Tüm canlıların geçtiği aşamalardan doğal olarak insan da geçer. İnsan haklarının temelinde yatan insan kavramı yalnızca biyolojik anlamda insan değildir. Akıl taşıyan, düşünen ve aynı zamanda psikolojik varlık olarak insanın, sadece insan olması nedeniyle, doğuştan bazı haklarının var olduğu savı, insan hakları düşüncesinin başlangıcı olmuştur. İnsan, doğanın olduğu kadar toplumsal yaşamın da ürünüdür. İnsanların tek tek bir araya gelmesi nasıl ki toplumları yarattıysa, günümüz anlamında insanı da bu toplumlar ortaya çıkarmışlardır. İnsanın hem doğadan gelen bir yanı, hem de toplumdan gelen bir yanı bulunmaktadır. İnsan genelde bu iki kaynaktan gelen boyutları ile anlam ve kişilik kazanmaktadır. İnsanı, insan yapan doğa ve toplum kaynakları, insan haklarının genel boyutlarının belirlenmesinde de en önemli göstergelerdir³¹².

İnsan hakları, insanın asırlar içinde önce düşünsel alanda, daha sonra, sırasıyla, anayasal belge ve bildirimlerde, anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde

---

³¹¹ **İnsan Hakları Nedir? Temel Bilgiler ve Türkiye’de İnsan Hakları Alanında Yaşanan Gelişmeler**, T.C. Başbakanlık, 10 Aralık 2007, Ankara, (Ahmet Uzak ve Mehmet Altuntaş’ın Editörlüğü ile), s. 14.

³¹² İnsan Hakları Nedir? <http://www.baktabul.com/felsefe-sosyoloji-psikoloji/126494-insan-haklari-insan-haklari-nedir-insan-haklari-tanimi-nedir-insan-haklari.html> (25.08.2008).

yer alan ve korunması gerektiği konusunda ortak kaniya dayanan değerler bütünüdür. İnsan hakları, insanın salt insan olmakla kazandığı haklardır. Bu haklar, temelde bireyin herkese karşı ileri sürebileceği yetkiler katalogudur. Kişi, bu hakları doğumla hatta doğum öncesinde kazanır. İnsan hakları, devlet gücünü sınırlar; bireyi, devlet karşısında kimi hak ve yetkilere sahip süje durumuna sokar, obje olmaktan kurtarır. İnsan hakları, bireye, insan olarak sahip olduğu ortak değerlerin sömürü, baskı, şiddet saldırı ve her türlü olumsuz dış etkiler karşısında korunmasını isteyebilmesi yetkisini verir, evrensel niteliklidir. İnsan hakları, insan ve doğa sevgisi temeline dayanır. Sevgi çiçeklerinin yeterince yeşermediği ve bireyselleşmenin gerçekleşmediği bir toplum kültürü, insan hakları için uygun bir zemin oluşturmaz³¹³.

Bir insan, belirli bir işi yapması, muayyen bir rolü icra etmesi yahut belirli görevleri yerine getirmesi dolayısıyla bu hakları kazanmaz, bu haklar sadece insan olmasından ötürü ona aittir. Filozof Jacques Martin'in belirttiği gibi: "İnsan bir kişi, bir bütün, kendisinin ve kendi eylemlerinin bir efendisi olması dolayısıyla haklara sahiptir ve sonuç olarak insan, basitçe, bir amaca yönelik bir araç değildir, fakat bir amaçtır. İnsan kişi saygı gösterilme hakkına sahiptir, hakların konusudur, haklara sahiptir. Bunlar, insanın insan olması yüksek gerçeği dolayısıyla insana borçlu olunan şeylerdir³¹⁴.

Felsefi açıdan insan hakları; ahlaksal bir hak, belirli bir özden yararlanmanın genel tehditlere karşı toplumca güvence altına alınması haklı isteminin ussal temelini oluşturur. Bir insanın belli bir hakkı varsa o hakkın özünden yararlanabilmesini haklı gösterecek geçerli nedenleri vardır. Hakkın özü ise, o hak neyin hakkıysa odur. Genel bir hakkın belki de önemli yönü toplumca güvence altına alınmasıdır. Çünkü bu, hakkın karşılığı olan ödevleri gerekli kılan bir yöndür. Bir hak ancak o hakka sahip herkesin yararlanmasını sağlayacak düzenlemeler yapıldığı zaman güvence altına alınmış olur. Bir hakkın genel tehditlere karşı ussal olarak haklılığı kanıtlanmış toplumsal güvence istemini içermesi demek, yararlanma hakkına sahip oldukları şeylerden yararlanabilmeleri için gerekli etkin kurumları, yoksa oluşturmak, varsa

---

³¹³ Yılmaz Aliefendioğlu, "İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri", Ankara, 10 Aralık, 1999, s. 1.

³¹⁴ İnsan Hakları Nelerdir? <http://www.genbilim.com/content/view/1432/88/>, (25.08.2008).

korumak ödevidir. Hakların karşılığı olan ödevlerin en azından sakınma, koruma ve yardım işlevlerini de yerine getirmesi gerekir³¹⁵.

3.1.2. İnsan Haklarının Gelişim Safhaları

İnsan hakları, bir kez belirlenip herkes tarafından benimsenen, oluşmuş ve bitmiş bir kavram değil, her gün yeni kavramlarla içeriği değişen ve zenginleşen bir kavramdır. İnsan hakların gelişim sürecine bakıldığında, bu hakların ilk ortaya atıldığı dönemde, devleti ahlaki bir ilkeyle sınırlandırmayı ve bu suretle bireylere devletin dokunamayacağı özgürlük alanlarını yaratmayı amaçladığı görülecektir. 17.ve 18. yüzyılda temel amaç, haksız ve gayri meşru olduğuna inanılan devletler karşısında bireyi korumak olunca, o dönemin insan hakları teorisyenleri arasında, bazı farklılıklar olsa da, hiçbiri insan haklarını kategorilere ayırmayı ciddi olarak düşünme gereği duymamıştır. Daha sonraki dönemlerde oy hakkının genişlemesi ve işçi sınıfının doğması gibi yeni siyasal gelişmeler ortaya çıkınca, bu anlayış değişime uğramış, insan haklarının sadece devletin sınırlandırılmasını amaç edinmesinin yeterli olamayacağı belirtilerek, pozitif hak arayışı yoluyla devletin etkinlik alanını genişletmeye yönelik talepler de insan hakları olarak adlandırılmaya başlanmıştır³¹⁶.

İnsan haklarının doğuşu eski tarihlere dayanır. Ancak bu hakların bir kavram olarak şekillenmesi 18. yüzyılda başlamıştır. İnsan hakları düşüncesinin 1215'te İngiltere'de ilan edilen İngiliz Büyük Şartı (Magna Charta Libertatum) ile başladığı kabul edilmektedir. Bu Şart ile kişinin can ve mal güvenliğine sahip olduğu belirtilerek, kralın keyfi uygulamalarına son verilmiştir³¹⁷.

İnsan haklarının düşünsel temelleri, çok eski dönemlere kadar uzanır. Dört yüz yıl önce başlayan insan hakları anlayışı, günümüzde de sürmektedir. Bu arayış her zaman daha iyiye, daha gelişmişe ve daha yeniyeye doğrudur. Nitekim çağımızda artık uluslararası bildiriler ile belirlenen insan haklarına sürekli olarak yeni haklar çağdaş belgelerle ve sözleşmelerle eklenmektedir. İnsan gibi yaşama isteği ile

³¹⁵ Durmuş Tezcan, Oğuz Sancakdar, Mustafa Ruhan Erdem, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004. s. 43.

³¹⁶ A. Vahap Coşkun, "İnsan Hakları ve Kültürel Rölativizm", <http://www.dicle.edu.tr/dictur/suryayin/khuka/ihvr.htm>, (25.08.2008).

³¹⁷ **İnsan Hakları Nedir? Temel Bilgiler ve Türkiye'de İnsan Hakları Alanında Yaşanan Gelişmeler**, T.C. Başbakanlık, s. 17.

başlayan bu savaş giderek insan hakları üzerinde bireyler arası ve uluslararası etkin bir kamuoyu yaratılmasını sağlamıştır. Bu da kamuoyunun giderek bilinçlenmesine ve insan hakları sorununu sürekli olarak gündemde tutulmasına neden olmuştur. Dünya ülkelerinde evrensel insan hakları; kamuoyu, baskı ve teröre yönelen ülkelerdeki siyasal rejimleri fazlasıyla etkilemiş ve uygar ülkelerin önde gelen kuruluşları ile toplum kesimleri, sürekli olarak geri kalmış ülkelerdeki baskı ve terör rejimlerini denetleyerek, onların insan haklarını çiğnemelerine izin vermemişlerdir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcılığı ve yakıcılığından sonra kurulan uluslararası düzende insan haklarının korunması temel kaygı haline gelmiştir. Bu, bir anlamda insan hakları hukuku tarihinde "devrim" niteliğinde bir gelişmedir. Zira tarihte ilk kez devletlerin vatandaşlarına yönelik davranışları sadece onların iç meselesi olmaktan çıkmıştır. "Ben devletim, vatandaşına dilediğimi yaparım" anlayışı, uluslar üstü organların kurulmasıyla birlikte tarihe karışmıştır. Bu organlara öncülük yapan belge, insan Hakları Evrensel Beyanname'si'dir. Bunu, insan haklarını bölgesel ve evrensel düzeyde korumayı amaçlayan sözleşmeler izlemiştir. Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler bünyesinde hazırlanan ve "İkiz Sözleşmeler" olarak da bilinen Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Sosyal ve Ekonomik Haklar Sözleşmesi, bunların en iyi bilinenleri arasındadır³¹⁸.

Zamanla ortaya çıkan haklar, belirli bir süreç içinde uluslararası bildiriler ve sözleşmelerle hukuksal bir nitelik kazanmış ve evrensel düzeyde geçerliliğe sahip olabilmıştır. Uluslararası bildiri ve sözleşmelerin yarattığı dayanışma, güvence konusunda yeni bir aşama sağlamış ve demokratik ülkeler, bu alanda kararlı bir örgütlenmeye giderek, insan haklarının çiğnenmesine karşı evrensel bir tavır geliştirebilmişlerdir³¹⁹.

İnsan hakları uluslararası alanda koruma altına alınmadan önce bazı devletler kendi ülkelerinde çıkardıkları kanun, anayasa ve bildirgelerle insan haklarının korunması ve güvence altına alınması yönünde adımlar atmışlardı.

---

³¹⁸ **İnsan Hakları Nedir? Temel Bilgiler ve Türkiye'de İnsan Hakları Alanında Yaşanan Gelişmeler**, T.C. Başbakanlık, s. 18.

³¹⁹ İnsan Hakları Nedir? <http://www.baktabul.com/felsefe-sosyoloji-psikoloji/126494-insan-haklari-insan-haklari-nedir-insan-haklari-tanimi-nedir-insan-haklari.html> (25.08.2008).

Felsefi kökleri çok daha eskilere gitmekle beraber asıl 17. ve on 18. Yüzyıl'lar içinde gelişen ve insan hakları doktrini olarak adlandırılan bu düşünce akımı, insanların sırf insan olmak sıfatıyla doğuştan birtakım dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez haklara sahip olduğu görüşünü yaymak için çalışıyordu.³²⁰

John Locke, 1688 İngiliz Devrimi'yle ilişkilendirilen yazılarında, modern dünyada tabii haklar doktrininin en önemli teorisyeni olarak kabul edilmesini sağlayacak bazı tezler öne sürmekteydi. İnsanların yaşamak, hürriyet ve mülkiyet sahibi olmak için tabii bir hakka sahip olduğunu ayrıntılı biçimde anlattı. İngiliz Parlamentosu tarafından 1689'da çıkartılan Haklar Bildirgesi (Bill of Rights) bu tabii hakları pozitif haklara dönüştürmek üzere hazırlandı; tabii haklara herhangi bir suçla suçlandırılan herkesin bir jüri tarafından adil ve açık biçimde muhakeme edilmesi hakkını da ekledi ve aşırı para cezalarıyla insafsız ve olağan olmayan cezaları yasakladı.

Locke'un teorileri ve İngiliz Haklar Bildirgesi örneği baştanbaşa Batı Dünyasında büyük bir etki yaptı. Haziran 1776'da Virginia devletinde bir temsilciler meclisi tarafından bir haklar bildirgesi kabul edildi. Bu bildirgenin ilk maddesi şöyle demektedir: *"Bütün insanlar doğuştan eşit derecede hür ve bağımsızdırlar ve belirli vazgeçilmez haklara sahiptirler; bir toplum haline geldikleri (siyasal toplum kurdukları) zaman hiçbir sözleşmeyle gelecek nesillerini bu haklardan, yani yasama ve hür olma, mülk kazanma ve ona sahip olma, mutluluğu arama ve elde etme haklarından mahrum kılmaya zorlayamaz veya onları bu haklardan mahrum bırakamazlar"*³²¹.

Bunları, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi izledi. Bu beyannamelere göre *"insanlar doğal olarak özgür ve bağımsızdırlar, doğuştan vazgeçemeyecekleri ve devredemeyecekleri bazı haklara sahiptirler"*. İnsanların yaşama hakkı ve özgürlüğü vardır. Mülkiyet hakkına sahiptirler. Devletin bu hak ve özgürlükleri güvence altına almak ve bunları gerçekleştirilmesine elverişli ortamı hazırlamak gibi görevleri vardır. İnsan haysiyeti ve yaşama hakkı bütün bu hak ve

---

³²⁰ Münci Kapani, **İnsan Hakları Uluslararası Boyutları**, Ankara, 1991. s.19.

³²¹ İnsan Hakları Nelerdir? <http://www.genbilim.com/content/view/1432/88/>, (25.08.2008).

özgürlüklerin temelini oluşturur³²². Bundan sonra da insan hakları konusunda devletler iç hukuklarında düzenlemeler yapmaya ve bu konu da devletlerin iç meselesi olarak görülmeye uzunca bir süre devam etmiştir.

İlk anayasalar da aslında insan hakları amacıyla ortaya çıkmıştır. 1787 tarihli Amerikan Anayasası; 1791 (1789 Bildirisini anayasallaştırmıştır), 1793 ve 1795 tarihli ilk Fransız Anayasaları; 1791 Polonya ve XIX. Yüzyıl Anayasaları (1831 Belçika, 1848 Fransız, 1848 Almanya, 1848 İtalya, 1851 Prusya Anayasaları) ve daha sonraki anayasalar bu kapsam içindedir. İlk Anayasalar büyük oranda doğal hukuk ve liberal hukuk öğretilerinden esinlenmişlerdir. Ancak, XIX. Yüzyıl arasında hissedilmeye başlanan işçi sınıfının ağırlığı anayasaları da etkilemeye başlamıştı. 1848 Fransız Anayasası, ilk kez, sosyal haklara da yer veriyordu. Bu Anayasada, aileye, çalışmaya, mülkiyet hakkına ve kamu düzenine dayalı bir toplumda, özgürlük, kardeşlik ve eşitlik yanında, çalışma hakkı, aile hakkı, özürülülerin, yaşlıların korunması v.b gibi bir dizi ekonomik ve sosyal hak yer almaktaydı³²³. Bu anayasanın bir başka özelliği, ilk kez işçi sınıfının ayak seslerinin duyulmasıdır³²⁴. 1948 Alman Reich Anayasası da sosyal haklar içermektedir³²⁵.

İnsan hakları konusu İkinci Dünya Savaşı'na kadar münferit devletlerin bir iç işi sayılmış, klasik devletler hukuku ise devletlerarası ilişkileri düzenleyen, devletlerin egemenlik hak ve bölgelerini belirleyen bir disiplin olarak değerlendirilmiştir. İnsan hakları artık sadece tek tek devletleri ilgilendiren bir konu olmaktan çıkmış, bu hakların ihlali devletler hukukunun da ihlali sayılarak diğer devletlerin müdahalelerine yol açmıştır³²⁶.

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzalayan devletler, Antlaşma'da öngörülen amaçların gerçekleştirilmesini, insanlığa ve insan haklarına yapılan saldırıların önlenmesi amacıyla tüm halk ve ulusların benimseyeceği kuralların

---

³²² **İnsan Hakları Nedir? Temel Bilgiler ve Türkiye'de İnsan Hakları Alanında Yaşanan Gelişmeler**, T.C. Başbakanlık, s. 18.

³²³ Mehmet Semih Gemalmaz, **İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1997. s. 73.

³²⁴ Bülent Tanör, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayıncılık, İstanbul, 1978. s. 158.

³²⁵ Yılmaz Aliefendioğlu, a.g.m., s. 4.

³²⁶ Şeref Ünal, **Temel Hak ve Özgürlükler İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin Yayınevi, Ankara, 1997. s. 35.

saptanması için yeni bir çaba içine girmişlerdir. Bunun sonucu olarak 10 Aralık 1948’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” kabul edilmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşı’nın Avrupa’da yol açtığı siyasal, toplumsal ve ekonomik çöküntü, yeni bir Avrupa’nın kurulması düşüncesinin benimsenmesini sağlamıştır. Avrupa’da kurulacak bu birliğin, yeni diktatörlüklerin doğmasını, Avrupa’nın yok edici bir savaşın içine yeniden düşmesini önleyeceği inancı devlet adamları arasında egemen olmuştur. Bu anlayış içinde Avrupa’nın ilk siyasal kuruluşu olan Avrupa Konseyi’ne ilişkin statü, on devlet tarafından 5.5.1949’da Londra’da imzalanmış ve 3.8.1949’da yürürlüğe girmiştir. Avrupa konseyinin amaçları arasında en önemli ilkeyi oluşturan “insan haklarının ve temel özgürlüklerin geliştirilmesi ve korunması” , Statü’sünün 3. Maddesinde, “her üye devletin, hukukun üstünlüğü ilkesini ve kendi yetki alanında bulunan herkesin insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanma ilkesini kabul ettiği” açıkça belirtmekle güvenceye alınmıştır. Statü bununla da yetinmeyerek 8. Maddesinde; *“insan haklarına ve temel özgürlüklere uymayan, bunları ciddi bir biçimde çiğneyen üye devletlerin Konsey’den çıkarılması”* yolunu öngörerek insan haklarına saygılı olmayı bir yaptırıma bağlamıştır³²⁷.

3.1.3. İnsan Hakları İle İlgili Sözleşmeler ve Örgütler

İkinci Dünya Savaş’ından sonra kurulan uluslararası örgütlerin başında Birleşmiş Milletler Örgütü (BM) gelmektedir. BM çatısı altında insan haklarına ilişkin birçok sözleşme imzalanmıştır. Bunlar: “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, “Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi”, “Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”, “Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi”, “Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Ek Protokolü”,

“Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi”, “Dünya İnsan Hakları Konferansı” ve “Birleşmiş Milletler Bin Yıl Bildirisi”dir³²⁸.

³²⁷ Meltem Dikmen Caniklioğlu, a.g.m., s. 465.

³²⁸ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu”, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004. s. 29 – 30.

San Francisco’da 26.6.1945 günü Birleşmiş Milletler Şartı kabul edildi ve Türkiye de kurucu üyeler arasında yer aldı. Birleşmiş Milletler (BM)’in kurulmasıyla, Milletler Cemiyeti tarihe karıştı. BM Şartı’nın girişinde, “*Birleşmiş Milletler Halkları, temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine, büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine olan inançlarını yinelemişlerdir*” denilmektedir. BM içinde Ekonomik ve Sosyal Konsey’e bağlı olarak görev yapan İnsan Hakları Komisyonu, insan haklarıyla ilgili konularda çalışma sorumluluğunu yüklenmiştir. Komisyon üye ülkelere temsilciler göndermeye ve olay mahallinde araştırmalar yapıp sonucu önerileriyle kamuoyuna açıklamaya yetkili kılınmıştır. BM Genel Kurulu, “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi”ni 9.12.1948 günü, bir gün sonra, 10 Aralık 1948’de ise, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’ni kabul etmiştir. Bu Bildiri, o tarihte düşünülen insan hakları katalogunu büyük oranda içermekteydi ve uluslararası insan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bildiride, tüm halklar ve uluslar için geçerli insan haklarıyla ilgili ortak ölçütler getirilmiş, bireysel haklar yanında örgütsel, ekonomik ve kültürel haklar da kabul edilmiştir³²⁹.

Birleşmiş Milletler dışında da birçok bölgesel bazda örgütler kurulmuş ve bunlar da insan haklarını temel alarak bu hakların korunması için bir dizi sözleşme ve bildireler düzenlemişler. Bunlara kısaca;

“**Amerikan İnsan Hakları Bildirisi ve Sözleşmesi**”, Amerikan Devletleri Örgütü, Bogota’da toplanan “ 1948 IX. Pan – Amerikan Konferansı’nda, “ Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi”ni yayımladı. 1969’da Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi imzalandı, klasik ve sosyal farkları içeren bu metin 1978’de yürürlüğe girdi.

“**Afrika Halkları ve İnsan Hakları Sözleşmesi**”, Afrika Birliği Örgütü de, 1981 yılında Afrika Halkları ve İnsan hakları Sözleşmesi’ni kabul etti. Bu sözleşme 1986 yılında yürürlüğe girmiştir.

“**Bağımsız Devletler Topluluğu İnsan Hakları**”, SSCB’nin dağılması üzerine bu Cumhuriyete dahil devletlerin bir bölümünün oluşturduğu Bağımsız Devletler

---

³²⁹ Yılmaz Aliefendioğlu, a.g.m., s. 4 – 5.

Topluluğu'na bağlı yedi devlet 1995 yılında “ Bağımsız Devletler Topluluğu İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Sözleşmesi”ni³³⁰, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne koşut bir içerikle kabul etmişlerdir. Sözleşme, imzaya açılmış, ancak henüz yürürlüğe girmemiştir.

“Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı”, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK)'na katılan 35 ülkenin (Türkiye dahil) 1975 yılında imzaladıkları Helsinki Nihai Senedi'nde, insani boyut (insan hakları), güvenlik ve ekonomik işbirliği boyutlarıyla birlikte ele alındı. İnsani boyut, insan haklarına ve temel hak ve özgürlüklerine saygıyı Demokrasinin ve demokratik kurumların güçlendirilmesini amaçlayan alandır³³¹. Böylece AGİK, ülkelerin “egemen eşitliği”, “sınırların değişmezliği” gibi ilkeler yanında “insan haklarına ve temel hak ve özgürlüklere” saygı esasına dayalı bir antlaşma üzerine kuruldu³³².

Helsinki Nihai Senedinin on ilkesini şu şekilde özetleyebiliriz³³³:

Devletlerin egemen eşitliği, tehdit veya kuvvete başvurmama, sınırların dokunulmazlığı, devletlerin toprak bütünlüğüne saygı, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi, iç işlerine karışmama, düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlükleri de dahil olmak üzere insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı, halkların hak eşitliği ve kendi kaderini tayin hakkı, devletler arasında işbirliği, uluslararası hukuk çerçevesinde üstlenilen yükümlülüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi.

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, Avrupa Konseyi kurulur kurulmaz, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi sorununa öncelik vermiş, en kısa sürede Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni hazırlamıştır. Sözleşme, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu on beş devlet tarafından 4.11.1950'de Roma'da imzalanmıştır. 3.9.1953'te de yürürlüğe girmiştir. Türkiye 18.5.1954'de Sözleşme'yi onaylamıştır³³⁴.

³³⁰ Council of Europe, **Human Rights, Information Sheet**, No:37, July – December, 1995.

³³¹ Duygu Sezer Bazoğlu, “İstanbul Zirvesi Kafkasya Gölgesinde”, **Milliyet Gazetesi**, 16.11.1999.

³³² Yılmaz Aliefendioğlu, a.g.m., s. 7.

³³³ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., dn. 9, s. 30.

³³⁴ Meltem Dikmen Caniklioğlu, a.g.m., s. 465.

Avrupa Konseyi'nin çalışmaları arasında insan haklarının korunması alanı öncelik teşkil etmektedir. Bunu, Konsey'in kuruluşunu oluşturan statüde açıkça görmek mümkündür. Statünün, amaçları içeren 1.maddesinde insan hak ve ana hürriyetleri ile ilgili olarak “.....insan hakları ve ana hürriyetlerin korunması ve daha ileri düzeylerde gerçekleşmesi konusunda sözleşmeler.....” yapılacağından ve (icabında) ortak eylem yoluyla bunların izleneceğinden söz edilmektedir. Statünün 3'üncü maddesinde de konseye üye her ülkenin, hukukun üstünlüğü ilkesiyle insan hakları ve temel özgürlüklerinden kendi vatandaşlarını yararlandırma ilkesini peşinen kabul etmiş sayılacağı belirtilmekte ve 8 inci maddesinde bunlara riayetsizlik halinde üye ülkenin temsil hakkının askıya alınabileceği hatta Konsey Bakanlar Komitesince üyeliği sona erdirileceği ifade edilmektedir³³⁵.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kısa sürede hazırlanmasında ve içeriğinde “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi”nin etkisi büyüktür. Sözleşmenin “Başlangıç”ında “*Bildiri’de açıklanan hakların her yerde etkin biçimde tanınmasını ve uygulanmasını sağlamanın amaçlandığı, bazı hakların topluca güvenceye bağlanmasını sağlama yolunda ilk adımları atmanın kararlaştırıldığı*” belirtilmiştir³³⁶.

Daha çok kişinin negatif haklarına yer veren bu sözleşmeyi, sosyal ve ekonomik hakları içeren 1961 tarihli “Avrupa Sosyal Şartı” izledi. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kuruluşunu öngörerek, sözleşmeye uygunluk denetimine olanak tanıdı. Böylece devletten devlete ve bireyden devlete karşı başvuru yolları açıldı.

Denetim sistemi, 11 Mayıs 1994'te kabul edilen ve 01.11. 1998'de yürürlüğe giren 11 Nolu Protokol ile yeniden yapılandırıldı. Tek ve sürekli bir mahkeme sistemi getiren bu protokol; 2, 3, 5, 8, 9 ve 10 sayılı protokollerin yerini aldı.

---

³³⁵ Ali Pırılıtlı, a.g.m., s. 32.

³³⁶ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, AİHM İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 11. Ek Protokole Göre Hazırlanıp Genişletilmiş 6. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005. s. 6 – 7.

Tarihsel süreçte hukuksal alanda bu şekilde gelişen insan haklarının pratikte gelişimi ise dört aşamada gerçekleşmiştir³³⁷:

İlk aşama; İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinde gözlenen bireysel nitelikli klasik halk ve özgürlüklerin ortaya çıkışıdır. Bu dönemde kapitalizm ve burjuva görüşlerine uygun düşen ve korunması gerektiği düşünülen ilkeler, yasal eşitlik, kişi güvenliği, düşünce ve inanç özgürlüğü, siyasal ve mülkiyet hakları idi.(birinci kuşak haklar)Bu haklar karşısında devletten beklenen, karışmama, bekçilik göreviyle yetinmekti.

İkinci aşama; XIX. Yüzyılın ikinci yarısında sosyalist akımların da etkisiyle gelişen ekonomik, sosyal ve kültürel nitelikli hakların ortaya çıkışıdır.(ikinci kuşak haklar)Bu aşamada, insanın özgür sayılması yeterli görülüyordu; insan pratikte de gerçekten özgür olmalıydı. İnsanın ekonomik ve sosyal yaşamını iyileştirmesi, ona insanca bir yaşam sağlanması için, bu kez devletin bir şeyler yapması, ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etmesi isteniyordu. Böylece insan hakları kataloğunun sosyal haklarla genişlemesi, XX. Yüzyıl Anayasal belgelerinde sosyal hakların yer almasına ve anayasalarda sosyal devlet olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Üçüncü aşama haklar; XX. Yüzyılın ikinci yarısında dayanışma haklarının anayasalarda yer almaya başlamasıdır.(üçüncü kuşak haklar)³³⁸. Bu haklar insanın, yaşadığı çevreyle barışık; doğal, sosyal, ekonomik ve kültürel bütünlük içinde olması ve bu denge içinde varlığını devam ettirmesi gereğine inanan görüşe dayanmaktadır.

Böylece, ulusların, sosyal, kültürel, ekonomik kaynaklarını korumaya ve geleceklerini belirlemeye ilişkin barış hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşam hakkı, tarihsel kalıntıları ait oldukları yerlerde görebilme hakkı, doğal kaynaklardan ekonomik biçimde yararlanma hakkı bu bölüme girmektedir. İnsan hakları kataloğu üçüncü kuşak haklarla genişlemiştir.

Bir dördüncü aşama ise, hükümetlerin sınırsız ve hesapsız iç ve dış borçlanmalarla, para basımı ve yüksek düzeyde enflasyonist uygulamalarla kişilerin

---

³³⁷ Yılmaz Aliefendioğlu, a.g.m., s. 8 – 9.

³³⁸ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: İbrahim Kabaoğlu, **Özgürlükler Hukuku**, 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998. s. 295 – 306.

ve yeni doğacak çocukların geleceklerini ipotek altına alınmasının insan haklarına aykırı düştüğü yönündeki görüşlerdir. Bu görüşe göre, insanın geleceğini kendi kararıyla belirleme hakkının mali anayasalarla korunması gerekir.

İnsan haklarının korunmasına ilişkin yapılan uluslararası ve bölgesel sözleşmeler ve kurulan örgütler hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştık. Bu aşamadan sonra konumuzun özelliği gereği sadece Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile ilgili konulara değineceğiz.

3.2. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ VE EK PROTOKOLLERLE KORUNAN İNSAN HAKLARI VE SÖZLEŞMENİN UYGULAMA ALANLARI

3.2.1. Sözleşme ve Ek Protokollerle Korunan İnsan Hakları

Sözleşme ile getirilen başvurma için bütün milli hukuk yollarının tüketilmiş olması şartı, insan haklarının özellikle Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerin milli hukuklarıyla korunması gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. “İnsan haklarının iç hukukta korunması esastır. Milletler arası koruma ise kapsamınca sınırlı olduğu gibi ancak tamamlayıcı ek bir değer taşıyor”³³⁹.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Avrupa Konseyi'ne üye ülke vatandaşları açısından korunmaya alınmış olan haklar ana hatlarıyla yaşama hakkı, işkenceye, gayri insani yahut haysiyet kırıcı ceza veya muamelelere karşı himaye edilme hakkı, kölelik, kulluk veya zorunlu çalışmaya karşı korunma hakkı, hürriyet ve güvenlik hakkı, yakalama ve tutuklama halinde bu tedbirin sebepleri hakkında bilgi verilmesi, derhal bir hakim huzuruna çıkarılması ve makul bir süre içinde hakkaniyete uygun ve açık (aleni) olarak yargılamasının görülmesini istemek hakkı, ceza kanunlarının geçmişe dönülerek (makable teşmil) uygulanması karşısında korunma hakkı, kişisel ve aile hayatına meskene ve yazışmalar saygı gösterilmesini isteme hakkı, düşünce, vicdan ve din hürriyeti, ifade hürriyeti, asayiş bozmayacak şekilde toplantı yapmak, dernek ve sendika kurmak hakkı, evlenme yaşına gelince evlenme hakkı, mülkün korunmasını isteme hakkı, çocuklarına eğitim verebilme

---

³³⁹ Tahsin Bekir Balta, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye'de İnsan Hakları Semineri*, A.Ü Hukuk Fakültesi Yayını, 1970. s. 261.

hakkı, serbest oyla seçilmiş bir yasama meclisinin iradesiyle yönetebilme hakkı, sadece bir sözleşmeden doğan yükümlülüğünü yerine getirmemiş olmasından dolayı özgürlüğünden yoksun bırakılmama hakkı, serbestçe dolaşmak ve ikametgahını serbestçe seçme hakkı, her hangi bir ülkeyi serbestçe terk etme hakkı, vatandaşı olduğu ülkeden sınır dışı edilememe güvencesi, vatandaşı olduğu ülkeye girme hakkı, ölüm cezasına çaptırılmama güvencesi, yabancı bir ülkeden keyfi olarak sınır dışı edilememe güvencesi, mahkeme tarafından verilen bir cezanın daha üst mahkemede tekrar görülmesini isteme hakkı, adli bir hata sonucu verilen mahkumiyet kararlarından sonra devletten tazminat isteme hakkı, aynı suçtan tekrar yargılanamama hakkı, bu sözleşmede değinilen haklardan birinin ihlali halinde ilgili mercilere müracaata izin verilmesini istemek hakkı, keza bu haklardan herkesin eşit şekilde faydalanmasını istemek hakkı olarak belirlenmiştir³⁴⁰.

Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sözleşme ile birlikte 1, 4, 6 ve 7 Nolu Ek Protokolleri imzaladıklarını ve Karabağ'da ihlal edilen hakları da göz önünde bulundurarak çalışmamızın bu kısmında AİHS ve Ek Protokollerle korunan hakların tamamını değil, Karabağ'da yaşanan insan hakları ile paralellik arz eden haklardan bazılarını kısa olarak incelemeye çalışacağız.

3.2.1.1. Yaşam Hakkı

Yaşam hakkı, temel kişilik haklarından olarak, diğer tüm hakların başına gelip oturur. Hem yasal sıralama olarak, hem de niteliği, özü ve önemi bakımından...³⁴¹. Yaşama hakkı, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nde dokunulmaz haklar ya da hakların sert çekirdeğini oluşturmaktadır.³⁴²

AİHS Md. 2. Yaşam Hakkı

1. Herkesin yaşam hakkı yasanının koruması altındadır. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın yerine getirilmesi dışında hiç kimse kasten öldürülemez.

³⁴⁰ Ali Pırılıtlı, a.g.m., s. 35 – 36.

³⁴¹ Bahri Savcı, **Yaşam Hakkı ve Boyutları**, Ankara, 1980. s. 7.

³⁴² Naz Çavuşoğlu, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Toplulukları Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine**, Ankara, 1994. s. 8 – 10.

2. Öldürme, aşağıdaki durumlardan birinde kuvvete başvurmanın mutlak surette gerekli olduğu haller sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlali suretiyle yapılmış sayılmaz:

a) Bir kimsenin yasa dışı şiddete karşı korunması için;

b) Usulüne uygun olarak yakalamak veya usulüne uygun olarak tutuklu bulunana bir kişinin kaçmasını önlemek için;

c) Ayaklanma veya isyanını, yasaya uygun olarak bastırılması için,”

2. madde ile bütün hakların ve özgürlüklerin mevcudiyeti için ön koşul olan yaşam hakkı koruma altına alınmıştır. Maddenin birinci fıkrasının birinci cümlesinde “herkesin yaşam hakkı yasanın koruması altındadır” denilerek ayırimsız “herkes” için geçerli genel kural konulmuştur. 1. fıkranın ikinci cümlesi ile 2. fıkrada da kuralın istisnalarına, sınırlı sayımla, işaret olunmuştur.

Yaşama hakkı, en önemli temel haklardan birisi ve hukuk devletinin de temel değeri olduğu için 2. maddenin katı olarak yorumlanması gerekir. Buna uygun olarak da 2. maddenin uygulanması, aynı zamanda etkili bir hukuksal korunmayı garanti etmelidir. Bu anlamda 2. madde, devletin insan yaşamına saygı gösterme negatif yükümlülüğünü değil, aynı zamanda pozitif yükümlülüğünü de ihtiva etmektedir. Bu bağlamda Sözleşmeciler devletler, insan yaşamını etkili olarak korumak, özellikle korkutucu etkiye sahip etkili ceza hükümlerine yer vermek, anılan hükümlerin ihlal edilmesi durumunda da ceza kovuşturmasını organize etmek yükümlülüğü altındadırlar³⁴³.

Değişik bir ifadeyle devletin, yaşam hakkını korumak için iki yükümlülüğü vardır.

Negatif Yükümlülük Sözleşmenin tarafı olan devletlerin öldürme yasağını ifade etmektedir.³⁴⁴ Bu nedenle taraf devletler sözleşmenin 2. Maddesinde

³⁴³ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 204 – 205.

³⁴⁴ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., no. 417, s. 156.

öngörülen istisnalar dışında yaşama hakkını ihlal eden uygulamalardan kaçınmalıdırlar. Aksi takdirde 2. Maddenin ihlali söz konusu olur.

Pozitif Yükümlülük devletin Yaşama hakkını koruması ve yaşama hakkının ihlali halinde failin bulunup yargılanması için atılması gereken adımları ifade eder.

Son yıllara kadar sözleşme organlarının yaşama hakkı ile ilgili içtihatlarında çekingen ve muhafazakar bir tutum egemen olmuştur ve komisyonun verdiği kabul edilemezlik kararları sonucunda 2. madde ile ilgili az sayıda başvuru incelenmiştir. Buna karşılık, son yıllarda AİHM yaşama hakkı ile ilgili Sözleşme içtihadının geliştirmiştir ve günümüzde 2.maddeye aykırılık saptanan çok sayıda başvuru söz konusudur. Mahkemenin yaşama hakkı ile ilgili bir tutum değişikliğinin dönem noktası ise, Birleşik Krallık'a karşı 1995'te verilen McCann kararıdır. Bu kararda mahkeme ilk kez bir sözleşmeci devletin yaşama hakkını ihlal ettiği sonucuna ulaşmıştır³⁴⁵.

Sözleşmenin 2. maddesinde belirtilen sınırlamalar “kısıtlayıcı” nitelikte olup bu haller dışında, insan yaşamına “kasten” son verilemez. Savaş veya olağanüstü durumlarda dahi, 2. maddeye aykırı önlemler alınamaz (AİHS. M.15/2). Sözleşmenin öngördüğü sınırlamaları şu şekilde açıklayabiliriz:

Mahkeme Kararı – İdam Cezası

Sözleşmenin 2/1. maddesinin 2. cümlesinde mahkemece hükmedilen idam cezasının yerine getirilmesi dışında hiç kimsenin kasten öldürülemeyeceği belirtilmektedir. Sözleşme böylece idam cezası verilmesini ve bunun yerine getirilmesini engellemektedir. Ancak bunun için, yasalarda, işlenen suç için idam cezası öngörülmeli ve bu ceza mutlaka mahkemece verilmiş olmalıdır yani bağımsız mahkemeler dışında hiç kimse, örgüt veya kurum eylemi nitelendirip, cezasını da ölüm olarak belirleyecek yargısız infazda bulunamaz.³⁴⁶

Buna karşılık, AİHS'ne Ek 6 Nolu Protokol, savaş veya çok yakın bir savaş tehlikesi olduğu durumlar hariç ölüm cezasını kaldırmış ve verilen ölüm cezasının da

³⁴⁵ Yasemin Özdek, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, Ankara, 2004. s. 133.

³⁴⁶ Safa Reisoğlu, **Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları**, İstanbul, 2001. s. 39.

infaz edilemeyeceğini belirtmiştir. 13 Nolu Protokolle ise idamın, tamamen savaş ve savaş tehlikesi anında da kaldırılması öngörülmüştür.

Meşru Müdafaa (Haklı Savunma)

Burada daha çok, istenmeyen bir sonuç olarak insan yaşamının ortadan kalkmasına yol açabilen, hukuka uygun güç kullanımı durumları söz konusudur. Güç kullanımı, madde 2/2’de dile getirilen amaçlara ulaşabilmek için “mutlaka gerekli” olanın ölçüsünü aşmamalıdır. Haksız bir saldırıya karşı insanın kendisini savunması, eğer savunmada zorunluluk varsa, saldırganı öldürme hakkını da vermektedir³⁴⁷.

Kendisinin veya başkasının, hayatına yönelik haksız ve devam etmekte olan bir saldırıdan korunmak amacıyla saldırganın öldürülmesi durumunda, Sözleşme’nin 2. maddesine aykırı davranılmış sayılmaz. Sözleşme, ancak hayata yönelik haksız saldırılarda makul savunmayı kabul edip, mala yönelik haksız saldırılarda saldırganın öldürülmesini haklı savunma kapsamında kabul etmemektedir³⁴⁸. Ancak haklı olsa bile kuvvet kullanma şartı oluşmamışsa kuvvet kullanılamaz.

Yakalama ve Tutuklunun Kaçmasının Önlenmesi

Yasaya uygun bir şekilde şahsın tutuklanma veya tutuklu bulunan bir kişinin kaçmasının önlenmesi için kuvvete başvurma “mutlak zorunluluk” haline gelmiş ve kuvvet kullanılması sonucu yakalanmak istenen veya kaçmaya kalkışan kişi ölmüşse 2. maddeye göre, bu durum yaşama hakkının ihlali niteliği görülmemiştir. Her olayın koşulları ayrı ayrı değerlendirilecektir. Kuvvete başvurma kaçınılmaz olması ve kural olarak öldürme amacıyla kuvvete başvurulmamış olunması gerekir.

Silah kullanma insanların ve devletin varlıklarını koruma yönündeki zorunluluktan oluşabilir. Ancak, bu yetkilerin insan haklarına saygılı, bir hukuk düzeninin koşullarına uygun kullanılması, demokratik bir toplum için vazgeçilmez şarttır. Zor kullanılması, amaçla orantılı olmalıdır.³⁴⁹

³⁴⁷ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 216.

³⁴⁸ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., no. 421, s. 164.

³⁴⁹ Sulhi Dönmezer, **Kolluğun Kuvvet Kullanma Yetkisi ve İnsan Hakları**, İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, İnsan Hakları Semineri, Ankara, 2002. s. 83 vd.

Ayaklanma ve İsyanın Bastırılması

Bir ayaklanma veya isyanın yasalara uygun olarak bastırılması, olayın özel ağırlığı, kişilere veya mala vereceği veya vermekte olduğu zararın büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda kuvvete başvurulması mutlak bir zorunluluk halini gerektiriyorsa ve kuvvete başvurma sonucunda ölüm olayı meydana gelmişse, sözleşmenin 2. maddesinde öngörülen yaşama hakkı çığnemiş sayılmayacak, hukuka aykırı bir nitelik taşımayacaktır³⁵⁰.

İsyan ve kalkışma hallerinde kanun güçlerinin silah kullanmaları, kullananların haklı savunma halinde bulunmalarını gerektirmez. Ancak, en azından mallar ve kişiler bakımından olağanüstü zararlar olasılığı ile karşı karşıya bulunmaları gerekir³⁵¹.

3.2.1.2. İşkence ve İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Muamele Yasağı,

İşkence, kişinin maddi ve manevi bütünlük hakkına yönelik çeşitli kötü muamelelerden sadece biri, ama en ağırıdır. Uluslararası insan hakları belgelerinde ve ulusal anayasalarda yasaklanmış, ceza kanunlarıyla da yaptırım altına alınmıştır³⁵².

AİHS Md. 3. İşkence Yasağı

“Hiç kimse işkenceye, gayriinsanî yahut haysiyet kırıcı cezaya veya muameleye tabi tutulamaz”

AİHS madde.3, işkence, insanlık dışı veya alçaltıcı ceza veya muameleyi yasaklamaktadır. Söz konusu Hüküm, AİHS’ in herhangi bir sınırlama nedenine bağlı olmayan mutlak (sert çekirdekli) haklarındandır. AİHS madde 15/2’ye göre bu yasağın, olağanüstü durumlarda bile ortadan kaldırılması söz konusu değildir. Bu hüküm uygulamasında, AİHS madde. 2, 8 – 11’den farklı olarak, ne bir başka insanın yaşamı nede toplumun varlığına yönelik bir tehlike durumu için bir istisna öngörülmemektedir. İşkence yasağı, olayın özellikleri mağdurun davranışı ve onun

³⁵⁰ Safa Reisoğlu, a.g.e., s. 41.

³⁵¹ Sulhi Dönmezer, a.g.e., s. 85.

³⁵² Beydağ Tıraş, “İşkence Yasağı”, www.britishcouncil.org.tr/turkish/society/Seminer%202.doc, s. 2, (29.08.2008),

tarafından işlenen suç ne olursa olsun geçerlidir. AİHS 3. madde uyarınca devlet, hükümde yer verilen türden kötü muameleden kaçınma yükümlülüğü altındadır; ancak hüküm yalnızca negatif bir kaçınma yükümlülüğü değil, aynı zamanda pozitif bir yükümlülük de içermektedir. Bu bakımdan devlet otoritesi altında bulunan kişilerin ve aynı zamanda üçüncü kişilerin işkence ve kötü muameleye başvurularını önlemeye yönelik gerekli tedbirleri almak zorunda olup buna, AİHS md.3'e aykırı muamelelere karşı yasa çıkarma ve etkili ceza kovuşturması yapmak suretiyle koruma yükümlüğü de girmektedir³⁵³. Yükümlülükleri kısaca özetlersek:

Negatif Yükümlülük; devlet yetkililerinin 3. madde ile yasaklanan eylemleri yapmadan kaçınma yükümlülüğüdür ve bunu sağlamayı amaçlamaktadır.

Pozitif Yükümlülük; Sözleşme'nin 1. ve 3. maddeleri birlikte değerlendirildiğinde, bireylerin haklarının güvence altına alınması ve kişilerin yasaklanmış muameleye karşı korunma için pozitif girişimlerde bulunmak yükümlülüğüdür.

Hükümde kademeli üç basamak şeklinde yer alan “işkence”, “insanlık dışı” ve “onur kırıcı” muamelenin ne anlama geldiği İrlanda Cumhuriyeti'nin İngiltere aleyhinde yaptığı şikâyet üzerine önce Komisyon, sonra da Mahkeme tarafından incelenip yorumlanmıştır. Bu olayda İngiltere'nin Kuzey İrlanda'daki terörist eylemleri önlemek amacıyla aldığı olağanüstü tedbirler ve bunlar arasında, bazı bedensel ve manevi rahatsızlık ve baskıları içeren sorgulama şekli (beş teknik) şikâyet konusu edilmekte idi. Söz konusu ‘**beş teknik**’ şunlardı³⁵⁴:

Duvara dayalı durdurmak: Parmaklar başın üzerinde duvara dayalı, bacaklar açık ve ayaklar geride, bedenin ağırlığı yoğunlukla parmaklarda olmak üzere, ayak parmak uçlarının üstünde durarak duvara yapışık durumda, alıkonulan kişileri birkaç saat süreyle, gergin, “stres pozisyonunda” durdurmak.

³⁵³ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, s. 247 – 248.

³⁵⁴ Sabahattin Nal, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde İşkence ve İnsanlık Dışı Muamele veya Küçültücü Muamele veya Ceza”, **MHB Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özek Hukuk Bülteni, Prof. Dr. Aysel ÇELİKEL'e Armağan**, Yıl: 19 – 20, Sayı: 1 – 2, 1999 – 2000, İstanbul, 2001. s. 533 – 534; İrlanda / Birleşik Krallık, başvuru no:5310/71, 18.01.1978 Tarihli Karar, Seri A, No:25, ss. 65 – 66, par. 162.

Başa torba geçirmek: Alıkonulan kişilerin başına siyah veya koyu renkli torba geçirerek, sorgulama dışında sürekli başlarında tutmak.

Gürültüye maruz bırakmak: Alıkonulan kişileri sorgudan önce sürekli ve tiz bir tıslama, yüksek tonda ısıklama ve yuhalama sesinin olduğu bir odada tutmak.

Uykusuz bırakmak: Alıkonulan kişileri sorguya kadar uykusuz bırakmak.

Aç – susuz bırakmak: Alıkonulan kişileri merkezde kaldıkları sürece sorgu öncesinde kısıtlı diyet vererek, aç ve susuz bırakmak.

Komisyon yukarıda sayılan 5 tekniği işkence olarak kabul etmeyken, Mahkeme işkence ağırlığına ulaşmadığı kanaatine varmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İrlanda/Birleşik Krallık davasında "yasaklanan" üç davranış biçimini şöyle tanımlamıştır³⁵⁵:

- 1- *İşkence:* Kasıtlı yapılan, çok ciddi ve zalimane insanlık dışı muameleye maruz bırakmak.
- 2- *İnsanlık dışı muamele:* Yoğun fiziksel ve ruhsal ıstırap vermek.
- 3- *Onur kırıcı davranış:* Mağdurda korku duygusunun yükselmesine sebep olan, şiddetli ıstırap veren; utanca boğan ve alçaltan; fiziksel ve psikolojik direncini kıran kötü muamele.

Sonuç olarak, Sözleşme organlarına göre, eğer bir ceza, muamele, mağdurda korku, acizlik veya değersizlik duygusu uyandırıyor, onun onurunu zedeleyici ve küçük düşürücü nitelik taşıyorsa “alçaltıcı”, bedensel veya ruhsal yönden şiddetli acı meydana getiriyorsa “insanlık dışı” sayılır. Buna karşılık “işkence” her ikisinin nitelikli ve daha ağır biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere alçaltıcı ceza ve muamele AİHS madde 3’e yönelik en hafif; işkence ise en ağır ihlal durumunu oluşturmaktadır³⁵⁶. AİHM, sözleşmenin 3. maddesinin yasakladığı muamele ve ceza türleri hakkındaki değerlendirmelerinde, her olayın somut

³⁵⁵ D. Gomen, D. Xarris, L. Zvaak, **Yevropeyskiy Konvençsiya o pravakh çeloveka i Yevropeyskaya Soçialnaya Khartiya: Pravo i Praktika**, Moskva, 1998. s. 137; İrlanda / Birleşik Krallık, ss. 66 – 67, par. 167.

³⁵⁶ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, s. 247 – 248.

özelliklerini dikkate alan göreceli bir yorum yönetimini benimsemiştir. Bir kötü muamelenin 3. madde kapsamına girmesi için “asgari düzeyde bir ağırlığının” bulunması gerekliliğine işaret eden mahkeme, bu asgari düzeyin her olayın özelliklerine göre değiştiği görüşündedir: Bu asgari düzeyin değerlendirilmesi, muamelenin süresi, fiziksel ya da ruhsal etkinlikleri ve mağdurun cinsiyeti, yaşı, sağlık durumu gibi somut olayın bütün koşullarına bağlıdır³⁵⁷.

3.2.1.3. Mülkiyet Hakkı

Mülkiyet hakkı, AİHS'nin 1. Protokolü'nün 1. maddesinde düzenlenmiştir. Bu Protokol 20 Mart 1952'de imzaya açılmış ve 18 Mayıs 1954'te yürürlüğe girmiştir.

Mülkiyet hakkı, “medeni hak ve ödevler” çerçevesi içinde yer almakta ve sendika kurma hakkı ile birlikte, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki ender ve ikinci ekonomik ve sosyal hakkı oluşturmaktadır³⁵⁸.

AİHS Ek 1 No'lu Protokolü Md. 1.

Her gerçek ve tüzel kişinin mallarının dokunulmazlığına riayet edilmesini isteme hakkı vardır. Bir kimse ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir.

Yukarıdaki hükümler devletlerin mülkiyet hakkı yararına uygun olarak düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sahip oldukları hakka halel getirmez.

Ek 1 No'lu Protokolün 1. maddesinde yer alan “*mallara saygı*” ifadesiyle “mülkiyet hakkı” amaçlanmakta ve korunmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin de belirttiği gibi “..1.madde herkese mal ve mülkünün dokunulmazlığına saygı gösterilmesi hakkını tanımakla, özü itibariyle mülkiyet

³⁵⁷ Yasemin Özdek, a.g.e., 158; İrlanda / Birleşik Krallık, par. 162.

³⁵⁸ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., s. 417.

hakkını güvence altına almaktadır.... kişinin mal ve mülkünden yararlanma hakkı mülkiyet hakkının geleneksel temel unsurlarından birini oluşturur”³⁵⁹.

Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesinde yer alan “mal ve mülk” kavramı çok geniş yorumlamaktadır. Maddi bir varlığa, ekonomik bir değere sahip, belli bir parasal değerle ifade edilebilen her türlü taşınır ve taşınmaz mallar yanında maddi varlığa sahip olmayan “hak” ve “menfaatleri”, malvarlığına dahil her türlü aktifi, mali ve ekonomik değeri de içermektedir.

Mahkeme verdiği kararlarla aşağıda sayılanları mülk olarak kabul etmiştir³⁶⁰;

Şirket hisseleri, Bramelid ve Malmström / İsveç davası; **Patent hakları**, Kline ve French Laboratories / Hollanda davası; **Tahkim kararları ile elde edilen haklar**, Stran Greek Refineries ve Stratis Andreadis / Yunanistan davası; **Oluşturulmuş olan müşteri kitlesi**, Van Marle / Hollanda davası, Iatridis / Yunanistan davası; **İçkili yer ruhsatı**, Tre Traktörer Aktiebolag / İsveç davası; **Emekli maaşı hakkı**, Müler / Avusturya davası; **Meşru bir beklenti**, (sanayi geliştirme çerçeve planı nedeniyle alınan arazinin planın iptal edilmesi sonucu uğranılan zararda olduğu gibi), Pine Valley Developments Ltd / İrlanda davası; **Kamulaştırma bedelinin geç ödenmesi sonucu uygulanan faiz**, Aka / Türkiye davası, Akkuş / Türkiye davası.

Mülkiyet hakkı mutlak, sınırlanmaz bir hak değildir. Devletler, Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesi uyarınca kamu yararının gerektirdiği hallerde ve yasayla belirlenen şartlar çerçevesinde, mülkiyet hakkına müdahale edebilirler³⁶¹. AİHS Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesine göre mülkiyet hakkına 3 durumda müdahale edilebilir.

1 – Kişi kamu yararı nedeniyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilecek; diğer bir deyişle hak bütünüyle ortadan kaldırılabilir.(Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesinin, 1. fıkrasının 2.cümlesi)

³⁵⁹ Tekin Akıllıoğlu, **İnsan Hakları 1**, Ankara, 1995. s. 217.

³⁶⁰ Hannan Yılbaşı, “AİHS Kapsamında Mülkiyet Hakkı”, <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/ek1.htm>, (28.06.2008). s. 2,

³⁶¹ Safa Reisoğlu, a.g.e., s.118; A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., s. 417

2 – Devletler mülkiyet hakkının genel menfaate uygun olarak kullanılmasını (vergilerin veya başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini) sağlamak için gerekli düzenlemeleri yapabilecekler; söz konusu hakka öngörülen şekilde bazı kısıtlamalar getirebileceklerdir.(Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesinin, 2. fıkrası)

3 – Hukuksal olarak yukarıdaki iki duruma girmemekle birlikte, malikin mal ve mülkü üzerindeki serbestçe tasarruf hakkına vaki müdahalelerle de karşılaşabilecektir. Bu halde daha çok bir de facto durum söz konusudur.³⁶² Yani bir olayda mülkten mahrum bırakma durumunun gerçekleşip gerçekleşmediğinin saptanmasında yalnızca resmi bir kamulaştırma veya mülkiyet devri olup olmadığını araştırmak yeterli değildir. Konunun farklı yönleri ele alınarak mülkün de facto (=fiili) olarak alınıp alınmadığı da incelenmelidir.

Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesinde açıkça yer almamakla birlikte hak ve özgürlüklerin sınırlanıp düzenlenmesinde temel nitelikte olan ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin tamamına egemen olan “orantılılık” veya “ölçülülük” ilkesine riayet edilmesi gerekir. AİHM içtihatlarına göre mülkiyet hakkının çiğnendiği iddiasıyla şikayette bulunulması halinde “...genel menfaatin gerekleri ile bireyin temel haklarının gerekleri arasında bir adil dengenin sağlanıp sağlanmadığını araştırmak gerekir.

3.2.2. Sözleşmenin Uygulama Alanları

AİHS 1. maddesi Sözleşmenin uygulama alanını konu, kişi, yer ve zaman bakımından sınırlandırmıştır. Ancak AİHS’nin 1. maddesi genel hüküm olup önemi, Sözleşme’nin diğer hükümleriyle olan ilişkisinden ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden tek başına AİHS 1. madde’nin ihlaline dayanılması söz konusu olamaz.

3.2.2.1. Konu Bakımından Uygulama

AİHS’nin konu bakımından uygulanma alanına, Sözleşme ve Ek Protokollerdeki hak ve özgürlükler girmektedir. Başka bir ifadeyle AİHS’nin sağladığı koruma, Sözleşme’nin 1 ila 18. maddeleri ve ek protokollerle güvence altına alınan haklarla sınırlıdır. AİHS’nin yürürlüğe konulmasıyla birlikte üye

---

³⁶² A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., s. 422 – 423.

devletin, egemenliği altında bulunan kişilere bu Sözleşme ile öngörülen hakları garanti etme yükümlülüğü ortaya çıkar. Ancak bu, söz konusu hakların iç hukukta doğrudan doğruya uygulanması anlamına gelmez. Bununla birlikte AİHK, Sözleşme ile izlenen amacın, AİHS'nin iç hukuka aktarılması durumunda, daha iyi gerçekleşmiş olacağını da vurgulamaktadır. Ancak bundan, AİHS'nin iç hukuka aktarılması yönünde doğrudan bir yükümlülük bulunduğu sonucu çıkarılamaz³⁶³.

Sözleşme güvenceye aldığı hak ve özgürlüklere sınırlı olarak saydığı için, bu hak ve özgürlüklerle yorum yoluyla yenilerini ekleyerek sözleşmenin kapsamını genişletmek mümkün değildir. Protokollerle AİHS'ne eklenen haklar ise, yalnız bu protokollerini onaylayan devletler bakımından yükümlülük doğurmaktadır. Ek Protokollerden bir veya bir kaçını onaylamayan devletler bakımından Sözleşmenin konu yönünden uygulama alanına bu protokollerdeki hak ve özgürlükler girmemektedir³⁶⁴.

Bir kimsenin bireysel başvuru hakkına dayanarak AİHM'ne başvurabilmesi için şikayet konusunun Sözleşme veya ek Protokollerle öngörülen temel hak ve özgürlüklerin ihlaline ilişkin olması şarttır. Sözleşmecii devlet kendi iç mevzuatının Sözleşme ile uyumlu olup olmadığını araştırmak ve uyumsuzluk, boşluk veya çelişki varsa gereken değişiklikleri yapmakla yükümlüdürler. AİHS'nin üye devletlerin iç hukuku bakımından etkisi, her ülke açısından farklılık gösterir. AİHS 1. Md.'nin ortaya koyduğu doğrudan etki, yalnızca sözleşme organları önünde öngörülen hakların gerçekleşmesiyle sınırlıdır. 11 Nolu Protokolle birlikte bireyler kendisine bu Sözleşme ile tanınan hakları, doğrudan gerçekleştirme olanağı elde etmişlerdir. Bu sözleşme ile tanınan bireysel başvuru, Sözleşme ile garanti altına alınan bir hakkın ihlal edildiği konusunda bir tutanak noktası olmaksızın, iç hukukta tespit edilen olayı tartışma konusu yapmak, ulusal hukukun yanlış uygulandığını ileri sürmek için kullanılamaz. Başka bir deyimle AİHM, ulusal mahkemelerin üzerinde bir "temyiz mercii" değildir. Bu tür başvurular AİHS 35. Md.'ye göre "açıkça dayanaksız" olduğu gerekçesiyle reddedilmektedir³⁶⁵.

---

³⁶³ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 69.

³⁶⁴ Yasemin Özdek, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, Ankara, 2004. s. 37.

³⁶⁵ Durmuş Tezcan; Mustafa Ruhan Erdem; Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 70.

3.2.2.2. Yer Bakımından Uygulama

Mahkemenin yer yönünden yetkisi, sözleşen devletlerin yetki alanlarından oluşur. 1. Maddede belirtildiği gibi, sözleşen devletler “kendi yetki alanları içinde” bulunan herkese bu Sözleşme’de yer alan hak ve özgürlükleri tanımışlardır. Taraf devletlerin “yetki alanı”, kural olarak siyasal sınırlar içinde bulunan coğrafi bölgedir (ülke). Devletler kendi ülkelerinde meydana gelen ve kendi organlarının yaptığı Sözleşme’ye aykırı eylem ve işlemlerden sorumludurlar. Bununla beraber gerek Komisyon, gerekse Mahkeme, taraf devletlerin yer bakımından yetkilerinin ülke alanı ile sınırlı olmadığını; bu yetkinin ülke dışında devlet otoritesinin egemen olduğu yerleri de içerdiğini belirtmişlerdir. Ezcümle ülke dışı topraklarda kuvvet bulundurma veya işgal durumlarında; hatta bir kamu görevlisinin (diplomatik temsilciler gibi) veya devlet organının ülke dışında devlet yetkileri kullanarak yaptığı işlemlerden ilgili devletin Sözleşme düzeyinin sorumluluğu kabul edilmiştir; bu yetki uçak ve gemi gibi kamu araçlarını da kapsamaktadır³⁶⁶.

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, Kıbrıs’ın 1974 ve 1975’te Türkiye’ye karşı yaptığı iki devlet başvurusunu birleştirerek incelerken, Sözleşme’nin 1. maddesindeki “yargı yetkisi” kavramının ilgili devletin ulusal toprakları ile sınırlı olmadığını belirtmiştir. Türk silahlı güçlerinin Türkiye’nin yetkili organları olduğunu, bu güçlerin Kıbrıs’ta kişiler ve mülkler üzerinde uyguladıkları kontrolün Sözleşmenin 1. Maddesi anlamında Türkiye’nin “yargı yetkisi” ne dahil olduğunu belirten komisyon, Türk silahlı güçlerinin eylem ve ihmalleriyle kişilerin sözleşmedeki hak ve özgürlüklerini etkilediklerini, bu nedenle bu güçlerin uygulamalarından Türkiye’nin Sözleşme çerçevesinde sorumlu olduğunu kabul etmiştir³⁶⁷.

Kural olarak, başvuru konusu olayın, aleyhine başvuru yapılan devlette meydana gelmesi gerekmektedir. Ülkeler beyanda bulunurken bunu da belirtmekte. Ancak AİHK ve AİHM’nin yerleşmiş içtihatlarının ışığında KKTC’de Türk askerlerinin eylemlerine ilişkin başvurular da Türkiye dışında meydana gelmesinde ve Türk Hükümeti’nin Mahkemenin zorunlu yargı yetkisini

³⁶⁶ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., no.164 – 165, s. 52 – 53.

³⁶⁷ Yasemin Özdek, a.g.e., s. 34 – 35.

kabul tanırken bunu kabul etmeyeceğini beyan etmesine rağmen kabul edilmektedir. Bu konuda 23.03.1995 tarihli Loizidou ön kararı emsal bir karar niteliğindedir. AİHM Loizidou kararında da yukarıda belirttiğimiz AİHK'nun 1974 – 1975 Kıbrıs Devlet başvurusunda ulaştığı sonucu tekrarlamıştır. 1974 müdahalesine dayalı olarak Kıbrıs'taki mülkiyet sorunu açısından 18.12.1996 tarihli Loizidou kararında, Türkiye'nin yer ve zaman yönünden konulan sınırlamaya dayalı itirazları, AİHS'nin oluşturduğu “Avrupa kamu düzenine aykırı olduğu” gerekçesiyle reddedilmiştir³⁶⁸.

Mahkemeye göre, “Sözleşmenin bu hükmüne (1. Maddesine) göre “yargı yetkisi” kavramı, Yüksek Sözleşmeci Tarafların ulusal toprakları ile sınırlı değildir.(...) Sözleşmeci devletlerin toprakları dışında sonuçlar doğuran eylemleri kendi yetkili makamları tarafından yapıldığı için, bu eylemler ulusal sınırları içinde ya da dışında yapılsın, Sözleşmeci devletlerin sorumluluğu ortaya çıkabilmektedir”³⁶⁹ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, AİHM eğer bir kamusal iktidarın kullanılması söz konusu ise, egemenlik alanını ilgili devletin ulusal sınırlarını aşacak biçimde yorumlamaktadır. Bu yorum uyarınca Mahkeme, Kuzey Kıbrıs'ı Türkiye'nin “yargı yetkisi” içinde kabul etmiş ve bu hak ihlallerinden Türkiye'yi sorumlu bulmuştur³⁷⁰.

AİHM, 1999'daki Kosova Savaşı sırasında NATO'nun – eski Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'ne yönelik bombardımanlarından zarar gören Bonkovic ve diğerlerinin 17 NATO üyesi devlete karşı yaptığı başvuruyu incelerken, Sözleşmenin 1. maddesinde geçen “yargı yetkisi” kavramını açıklık getirmiştir. Mahkeme, yargı kavramının, ilke olarak devletlerin ülke toprakları ile sınırlı alan içinde, “olağan” yargı yetkisini yansıtabilecek biçimde yorumlanması gerektiğini belirtmiş, ancak istisnai durumlarda, her davanın özel koşulları dikkate alınarak ve her olayda ayrıca meşrulaştırılması gereken biçimde, bu kavramın devletlerin ülke toprakları dışına çıkacak biçimde de yorumlanabileceğini dile getirmiştir³⁷¹. Eğer Sözleşme'ye taraf

³⁶⁸ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 78.

³⁶⁹ Loizidou / Türkiye, başvuru no: 15318 / 89, Mahkemenin 23.03.1995 Tarihli kararı (ilk itirazlar), par. 62.

³⁷⁰ Yasemin Özdek, a.g.e., s. 35.

³⁷¹ Bankoviç, Stojanoviç, Stoimenovski, Joksimoviç ve Sukoviç / Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Fransa, Almanya, Macaristan, Yunanistan, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, İspanya, Türkiye ve Birleşik Krallık; başvuru no: 52207 / 99, Mahkemenin 12.12.2001 Tarihli kabul edilebilirlik kararı, par. 61.

bir devlet, yabancı bir toprağı işgali sonucunda ya da o bölge hükümetinin rızası, çağrısı ya da kabulü yoluyla o bölge de ve o bölgenin nüfusu üzerinde “etkin bir kontrol” kurarak, normalde, o hükümet tarafından kullanılması gereken kamu iktidarının tümünü ya da bir kısmını kullanıyorsa, bu durumda o bölgedeki ihlallerden de sorumlu olması gerekir³⁷². Mahkeme, bu değerlendirmeye Loizidou ve Kıbrıs kararlarının, Bankovic ve diğerleri davasından farklı yönlerine işaret etmiştir. Bankovic ve diğerlerinin başvurusu hakkında ise, AİHS’nin bölgesel bir bağlamı olduğunu, hukuksal alanın sözleşmecî devletlerle sınırlı olduğunu, AİHS’ye taraf olmadığı için Federal Yugoslavya Cumhuriyeti’nin bu alan içinde yer almadığını, taraf devletlerin eylemleriyle ilgili olsa bile Sözleşmenin Bütün dünyada uygulanabilir biçimde düzenlenmediğini belirterek, Sözleşme hükümleriyle bağdaşmadığı gerekçesiyle başvuruyu kabul edilemez bulmuştur³⁷³.

Sözleşme’nin 56. maddesi ile getirilen istisnaya göre, her sözleşen devlet, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne yapacağı bildirimle, Sözleşme’nin uluslararası ilişkilerini yürüttüğü bütün ülkelere, ya da bunlardan birine uygulanacağını, ayrıca gerekli gördüğü zaman, bu ülkeler için, bireysel başvuru hakkını tanıdığını da bildirebilir. Böylece Sözleşme; ulusal sınırların dışında Sözleşme’nin uygulanmasını ve bireysel başvuru hakkının tanınmasını ilgili devletin takdirine bırakmıştır. Bu düzenleme ile Sözleşme’nin birinci maddesi ile belirlenen sözleşen devletin yer yönünden sorumluluğuna bir kısıtlama getirilmiş, devletin egemenliğinin ulaştığı bu yörelerde Sözleşme’nin uygulanması ilgili devletin takdirine bırakılmıştır³⁷⁴.

3.2.2.3. Kişi Bakımından Uygulama

AİHS, Sözleşmecî devletin yargı yetkisine bağlı bütün kişiler bakımından uyruğuna bakılmaksızın uygulanır. Tüzel kişiler ve diğer kişi toplulukları da AİHS 1. maddedeki “herkes” kavramına girmektedir. Bu sonuç, gerçek kişilere, hükümet dışı örgütlere ve kişi topluluklarına bireysel başvuruda bulunma yetkisi veren AİHS’nin 34. maddesinden çıkmaktadır. Yalnızca sözleşmeyi onaylayan diğer sözleşmecî devlet vatandaşlarının değil, sözleşmeye taraf olmayan üçüncü devlet vatandaşlarının

³⁷² Bankoviç ve ötekiler / Belçika ve ötekiler, par. 71.

³⁷³ Yasemin Özdek, a.g.e., s. 36; Ayrıca bkz: Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 79 – 80.

³⁷⁴ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., no: 166, s. 53.

ve hatta vatansız olan kişilerin de sözleşme ile temel hak ve özgürlükleri güvence altına alınmıştır³⁷⁵. Ayrıca, Sözleşmenin uygulanabilmesi için Sözleşmeye taraf bir devletle kişi arasında milliyet, ikamet, yerleşme gibi istikrarlı bir hukuksal ilişkinin kurulması da gerekli değildir. Sözleşmedeki haklardan yararlanabilmenin tek koşulu, Sözleşmeye taraf bir devletin yargı yetkisi içinde bulunmaktır. Başka deyişle, Sözleşmeye taraf bir devletin iktidar alanında bulunmak, Sözleşmenin getirdiği koruma sisteminden yararlanabilmek için yeterlidir. Bu koşul, Sözleşmeye taraf bir devlet ile kişi arasında fiziksel bir bağlantının kurulmasını sağlamaya yöneliktir. Sözleşmedeki “herkes” kavramının, çocuklar ve zihinsel engelliler gibi tam ehliyetli olmayan kişileri de kapsadığı açıktır³⁷⁶.

Sözleşme organları, başvurunun taraf ehliyeti ve dava ehliyeti arasında bir ayırımı gitmemektedir. Dava ehliyeti, AİHS'nin koruma amacını gerçekleştirebilmek için Sözleşme organları tarafından ulusal hukukun kriterlerine göre belirlenmemekte ve bu nedenle de başvurunun AİHS'nin 33/1. Md.'si anlamında “kişi” olması durumunda, aynı zamanda dava ehliyetine de sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Dava ehliyetine sahip olan başvuru, davayı bizzat yürütebileceği gibi, kendisini temsil de ettirebilir. Küçükler, anne, baba veya velayet hakkına sahip ebeveyn tarafından temsil edilir. Başvurunun temsilcisi, herhangi bir Sözleşmeci Devlette çalışmaya yetkili olan ve Sözleşmeci Devletlerin birisinde ikamet eden bir avukat veya Daire Başkanının kabul ettiği başka bir kişi olabilir (İçtüzük Md. 36 / 4)³⁷⁷.

AİHS'nin 1. maddesi gibi, Sözleşmenin I. Bölümünde yer alan hak ve özgürlüklerle ilgili maddeler de, tanınan hakları ilke olarak “herkes” için güvenceye almışlardır. Ancak bu maddeler düzenlenirken, tanınan hak ve özgürlüklerin kişi bakımından uygulanma alanını kısıtlamıştır. Örneğin, Sözleşmenin 4.maddesi , “Zorla Çalıştırılma Yasağı”nın bir istisnası olarak mahkumların ve askerlerin çalıştırılmaya zorlanabileceğini belirtmiştir. Sözleşmenin 5. maddesi, bulaşıcı hastalık taşıyan, akıl zayıflığı bulunan, alkolik, uyuşturucu bağımlısı, “serseri”, ülkeye izinsiz girmek isteyen, hakkında sınırdışı kararı verilen kimselerin

³⁷⁵ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 80.

³⁷⁶ Yasemin Özdek, a.g.e., s. 33.

³⁷⁷ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 81.

alıkonulmasını “Özgürlük ve Güvenlik Hakkı”nın istisnaları arasında saymıştır. Sözleşmenin 11. maddesi de, silahlı kuvvetler ve polis örgütü üyeleri ile kamu yönetiminde çalışanların toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün kısıtlanmasında ulusal yetkililere takdir yetkisi tanımaktadır. Bu örnekler, ilgili hakların uygulama alanını belirli kişi kategorileri temelinde sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla, Sözleşmenin kişi bakımından uygulanma konusunda genel kuralı getiren 1. Maddesinin, hak ve özgürlüklerle ilgili her madde ile birlikte ele alınması gerekmektedir³⁷⁸.

3.2.2.4. Zaman Bakımından Uygulama

Mahkemenin zaman yönünden yetkisi, Sözleşme ve Protokollerin yürürlüğe girmesi ile başlar. Bu durum, uluslararası hukukta sözleşmelerin geriye yürümeme ilkesinin bir sonucudur. Doğal olarak Sözleşme’nin ve Protokollerinin yürürlüğe girmesi, her sözleşmeci devlet için değişebilir. Örneğin, Sözleşme’ye, İngiltere 1953’te, Türkiye 1954’te, Fransa 1974’te Bulgaristan 1992’de, Rusya 1998’de, Azerbaycan ve Ermenistan 2001’de, taraf olmuştur.

Uluslararası hukuka göre, kural olarak, antlaşmalar geriye yürümez. Bu kural, Mahkeme’nin zaman yönünden yetkisini belirlemede etken olan bir kuraldır. Komisyon’un kararlarında da belirtildiği gibi, Sözleşme, yürürlüğe girmesinden önce olan olaylara uygulanmaz. Bu gibi durumlarda başvuru, zaman yönünden yetkisizlik nedeni ile reddedilir³⁷⁹.

Sözleşme kural olarak geriye etkili olarak uygulama alanı bulmaz. Buna karşılık “sürekli ihlal” söz konusu ise, başka bir anlatımla Sözleşme’nin imzacı taraf devlet için yürürlüğe girmesinden önce gerçekleşen bir ihlalin sonuçları yürürlüğe girdikten sonra da devam etmekte ise başvuru zaman yönünden yetkisizlik nedeniyle reddedilmemekte, yürürlüğe girmesinden sonraki aşaması bakımından AİHM zaman bakımından uygulama konusunda kendini yetkili görmektedir. Örneğin, Türkiye’nin AİHM’nin zorunlu yargı yetkisini kabul ettiği 22.01.1990 tarihinden sonra bu tarihten önce verilmiş olan bir tutuklama kararının devam etmesi durumunda

³⁷⁸ Yasemin Özdek, a.g.e., s. 33 – 34.

³⁷⁹ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., no: 169, s. 54.

tutukluluk halinin AİHS 5/3.Md.’sinin ihlalini oluşturup oluşturmadığı sorununu ele alırken AİHM yargı yetkisinin kabul edildiği tarihten sonraki sürenin göz önüne alınacağını, dolayısıyla zaman bakımından yetkisizliğin söz konusu olmadığını belirtmiştir³⁸⁰.

Komisyon değişik zamanlarda verdiği kararlarla, bir defada sonuç doğuran işlemlerle, sürekli çığneme durumu yaratan işlemler arasındaki ayrıma açıklık getirmeye çalışmıştır. Örneğin, bir kişinin mülkiyet hakkından yoksun bırakılması, hemen sonuç doğuran, mülkiyet hakkını ortadan kaldıran işlemidir. Burada devamlı bir çığneme söz konusu değildir. Buna karşılık, mülkiyet hakkını ortadan kaldırmayan, fakat kullanılmasını engelleyen, yasal olmayan işgaller, ya da engellemeler devamlı ihlal sayılabilir. Yasal olmayan tutuklamalar, tutukluluk durumunun devamı sürecinde sonuç doğurmaya devam eden işlemlerdir. Aile yaşamına saygı gösterilmemesi de sürekli çığnemeye diğer bir örnektir. Sözleşme’nin ilgili devlet açısından yürürlüğe girmesinde önce yapılmış fakat Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra da devam etmiş, ya da devam etmekte olan şikayete ilişkin başvuru, Sözleşme’nin ilgili devlet açısından yürürlüğe girmesinden önceki aşaması bakımından, zaman yönünden yetkisizlik nedeni ile reddedilmekte, Sözleşme’nin yürürlüğe girmesinden sonraki aşaması ise zaman yönünden yetki içinde görülmektedir. Yargı yerinin kararını Sözleşme’nin yürürlüğe girdiği tarihten sonra vermesi durumunda, bu merciin karar alırken izlediği yöntemin Sözleşme’ye uygun olup olmadığını incelemek, yine zaman yönünden yetki içindedir³⁸¹.

Bu durumda gerek tutukluluk, gerekse yargılamada “makul süre”nin aşıldığı yönündeki şikayetlerin, ayrıca, mülkiyet hakkının kullanılmasının engellediği durumlarda devam eden bir ihlal söz konusu olduğundan, Sözleşme’nin yürürlük tarihinden önce başlayan işlem veya uygulamayı, yürürlük tarihinden sonra şikayet mümkün olmaktadır.

Eski madde 25’teki bireysel başvuru yetkisinin ve eski madde 46’daki mahkemenin yargılama yetkisinin tanınmasını seçimlik hüküm (yetki) olmaktan çıkarıp zorunlu yetki haline getiren 11 No’lu Ek Protokol’ün yürürlüğe girmesinden

³⁸⁰ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 82 – 83.

³⁸¹ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., no: 170 – 171, s. 55.

sonra, yukarıda değinilen zaman itibariyle yetkiyi ilişkin sorunlar pratikte değerlerini kaybetmişlerdir. Bu sorunlar, bundan böyle, ancak Sözleşme'ye yeni katılan devletler için, Sözleşme'nin yürürlüğe girmesi düzeyinde, söz konusu olabilir³⁸².

AIHS'nin "sözleşmeden çıkma" başlığını taşıyan 58. maddesinde, Sözleşme'nin uygulanmasının sona ereceği tarih de belirtilmiştir. Bu madde, Sözleşme'den çıkma konusunda bazı koşullar getirmektedir: Sözleşme'ye taraf bir devlet, ancak sözleşmeye taraf olduktan beş yıl sonra ve Sözleşme'den çıktığına ilişkin bildirim Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne ilettikten sonra Sözleşme'den çıkabilecektir. Başka deyişle, AIHS'ne taraf bir devletin sözleşmeyi onayladıktan sonraki ilk beş yıl içinde Sözleşme'yi feshetmesine izin verilmemiştir. Bu beş yılı dolduran bir devlet ise, çıkma bildiriminde bulunduktan sonraki altı ay boyunca sözleşme ile bağlı kalmaktadır. Çıkma bildirimi, bildirim tarihinden altı ay sonra yürürlüğe girmektedir. Bu altı aylık süre boyunca, Sözleşme'yi fesheden devlet Sözleşme'yi ihlal edici eylemlerinden sorumlu tutulmaya devam etmektedir. Örneğin Yunanistan, 12 Aralık 1969 tarihinde AIHS'ni feshetmiş ve Avrupa Konseyi'nden çekilmiştir. Danimarka, İsveç ve Norveç ise, 10 Nisan 1970'te Yunanistan'a karşı Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvuruda bulunmuşlardır. Yunanistan'ın AIHS'den çıkma bildirimi, ancak 13 Haziran 1970 tarihinde yürürlüğe gireceği için Komisyon bu başvuruyu kabul etmiştir. 58. Maddenin getirdiği bir başka kural ise, Avrupa Konseyi üyeliği sona eren bir devletin AIHS'ne taraf devlet sıfatının da sona ermesidir. Bu kural AIHS'nin bir Avrupa Konseyi belgesi olmasının doğal sonucudur. Sözleşme'ye yalnız Avrupa Konseyi üyesi devletler taraf olabilmektedir.

3.2.2.5. Çekince Koyma

Çekince (ihtirazı kayıt; reservation; reserve) antlaşmaya taraf olan bir devletin o anlaşma yapılırken bazı hükümlerinin etkisini kendisi bakımından değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya yönelik tek taraflı bildirimidir. Çekince daha fazla sayıda devletin antlaşmalara taraf olabilmesini sağlayan bir yoldur. Bu, bilhassa evrensel çapta çok taraflı sözleşmeler bakımından yarar gösterir. Böylelikle bir anlaşmayı genel olarak uygun gören devlet, bazı hükümlere bağlı kalmaksızın anlaşmaya taraf

---

³⁸² Yasemin Özdek, a.g.e., s. 40, A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., no: 173, s. 56.

olabilme imkanına kavuşmaktadır. Ne var ki çekince aynı zamanda sakıncalar da gösterip, anlaşmanın bütünlüğünü, getirdiği rejimin yeknesaklığını bozmaktadır³⁸³.

AİHS'nin 57. madde'si, güvence altına aldığı hak ve özgürlüklere “çekince” (reservation) getirme yolunu da tanıyarak, taraf devletlere Sözleşme'nin koruma alanını daraltma olanağını vermiştir. Böylece AİHS'nin çekince konulan hükümleri o devlet bakımından yok sayılmaktadır. Çekinceler, her ne kadar belirli maddelerinin kendisi bakımından bağlayıcı olmasını istemeyen bir devletin, o sözleşmeye tümüyle taraf olmaktan kaçınmasını önlemektesyse de, diğer taraftan az önce belirttiğimiz gibi sözleşmelerin etkinlik alanını kısıtlamakta, insan hakları sözleşmelerinde ise hak ve özgürlüklerin alanını daraltmaktadır³⁸⁴.

Bazı Protokollerde, açıkça çekince yasağına yer verilmektedir. Çekince, yürürlükte olan “belirli bir yasa” bakımından söz konusu olabilir. Sözleşme veya ilgili protokolün imzalanmasından sonra yürürlüğe girecek olan bir yasa bakımından çekince konulmasına olanak bulunmamaktadır³⁸⁵.

3.3. KARABAĞ'DA İHLAL EDİLEN İNSAN HAKLARI

1988 yılından başlayan ve 1992 – 1994 yılları arasında şiddetli bir hal alan Azerbaycan – Ermenistan savaşı Azerbaycan için çok ağır olan bir sonuçla “geçici” de olsa şimdilik durmuştur. 6 yıl süren savaş Azerbaycan'a maddi ve manevi çok şey kaybetti. Yüzölçümü 86,6 Bin Km² olan Azerbaycan topraklarının 17,3 Bin Km²'si başka bir ifadeyle %20 Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Bu rakamlar sadece Karabağ ve civarında işgal edilen topraklar olup ayrıca Karabağ ile alakası olmayan fakat Ermenistan ile sınırı bulunan diğer illerde ve Nahçıvan'da bulunan köylerden işgal edilmiş bölgeler bu rakamlara dahil değildir³⁸⁶.

Toprak dışında Azerbaycan'ın kaybettiklerini kısaca özetlersek³⁸⁷:

---

³⁸³ Melda Sur, **Uluslararası Hukukun Esasları**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir, 2000. s. 56.

³⁸⁴ Yasemin Özdek, a.g.e., s. 38.

³⁸⁵ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 72.

³⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tapdık Hesenov, a.g.e., s. 19 – 20.

³⁸⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Kaçkın ve Mecburi Göçkünler Üzre Devlet Komitesi Resmi Açıklaması: http://www.refugees-idps-committee.gov.az/material_05_003.html (30.08.2008).

20.000'den fazla Azerbaycanlı yaşamını yitirmiş ki, ölenlerin çoğu insanlık dışı usullerle katledilmiş, 100.000'i aşkın kişi yaralanmış bunlardan 50.000'den fazlası sakat kalmıştır. Bir milyonun üzerinde kişi ise kendi yurtlarından mecburi göçmek durumunda kalmıştır ve 15 yılı aşkın bir süredir çadırlarda, eski tren vagonlarında yaşamak zorunda bırakılmışlardır. İşgal sonucunda 900'den fazla yerleşim yeri (köy, kasaba, ilçe, il) dağıtılmış, genel yerleşim sahası 9.000.000 Km²'yi aşkın bir alana sahip 130.939 konut Ermeniler'in kontrolüne geçmiştir. 2389 sanayi ve ziraat tesisleri dağıtılmış, 1025 eğitim kurumu (ilköğretim, ortaöğretim, Yüksek Okul, Üniversite, meslek okulları), 798 sağlık kurumu (Sağlık Ocağı, Dispanser, Hastane), 1510 kültürel tesis (Sinema ve Tiyatro salonları, kongre salonları vb.), 4.366 sosyal kurum, 5198 Km karayolu, 7568 Km su boru hattı, 76940 Km gerilim hattı tamamen tahrip edilmiş, kullanılamaz duruma getirilmiştir. Ayrıca işgal edilen yerlerde bulunan 12 adet müze, 6 resim galerisi, tarihi kültür mirası olan 9 saray yakılmış ve burada bulunan 40.000 adet müze eşyası yağmalanmış ve Ermenistan'a götürülmüştür. 44 mabet ve 8 cami yıkılmıştır. 927 kütüphane talan edilmiş ve burada bulunan 4.600.000 (dört milyon altı yüz bin) adet kitap ve benzersiz el yazmaları yakılmış ve yok edilmiştir. Bu zararların boyutu asgari 60 milyar Amerikan dolarını bulmaktadır.

Yukarıda saymaya çalıştığımız bu zararların tamamına yakını bu savaş sırasında Azerbaycan'a değen maddi zararlardır. Bununla birlikte Azerbaycan için daha da ağır olan, bir milyonu aşkın Azerbaycanlı'nın Dağlık Karabağ ve civarındaki bölgelerinden göçe zorlanmaları idi. Çok kısa süre zarfında bu kadar insanın başka yerlere yerleştirilmesi ve asgari ihtiyaçlarını gidermeyi sağlamak çok ağır bir yükü. Ayrıca savaşın da çok ağır bir şekilde devam etmesi bu zorluğu da artırmış, bu durumdan en çok zararlı çıkanlar ise yine, toprakları Ermeni güçlerince işgal edilen Karabağ ve civarındaki illerde yaşayan bir milyon kişi olmuştur.

XX. Yüzyılın sonlarına doğru tüm dünyanın gözü önünde yaşanan bu savaşta, Ermenistan ne savaş hukuku, ne de diğer uluslararası anlaşmaları göz önünde bulundurma gereği duymuştur. İnsan haklarındaki gelişmeler sonucu birçok kişi tarafından "Altın Çağ" olarak adlandırılan bu çağda, Avrupa ve Asya'nın kesiştiği bir coğrafyada olabildiğince insan hakları ihlalleri yaşanmaktaydı. Fakat dünya

devletleri bir önlem almak bir yana bu olaylarda Ermenistan'ı haklı bulmakta, Azerbaycan'ı ise Ermeniler'e "zülüm ettiği" için kınamaktaydılar. Hatta ABD meşhur 907 Sayılı kararı almış ve Azerbaycan'a insani yardım yapılmayacağını resmileştirmişti. İşin diğer bir yanı da Kafkas ülkeleri içinde Azerbaycan, ister Özbekistan'dan sürgün edilen Ahıska Türkleri, ister Ermenistan'dan tehcir edilen 250 bine yakın Azerbaycan Türkü ve Müslüman Kürtler, isterse de Karabağ ve civarındaki 7 ilden göçe zorlanan Azerbaycanlılar olsun, en çok göç alan ülke konumundaydı. Buna rağmen dış dünyadan en az insani yardım alan ülke Azerbaycan, en fazla yardımı "hak eden" ülke ise Ermenistan olmuştur³⁸⁸.

Dağlık Karabağ savaşı sırasında ve sonrasında ihlal edilen insan haklarını çeşitli kategorilere ayırarak incelemek mümkündür. Biz AİHS ve Azerbaycan ve Ermenistan tarafından imza edilen Ek Protokolleri de göz önünde bulundurarak savaş sırasında ve sonrasında ihlal edilen hakları "direk olarak ihlal edilen" ve savaş yüzden "dolaylı olarak ihlal edilen haklar" başlığı altında incelemeye çalışacağız.

3.3.1. Direk Olarak İhlal Edilen Haklar

3.3.1.1. Yaşam Hakkının İhlali

Savaş sırasında insanların yaşamlarını yitirmeleri aslında savaşın doğal sonuçlarındandır. Fakat bu ölümler genellikle savaşan güçler, yani karşı tarafların askeri güçleri arasında olursa, o zaman doğal karşılanabilir. Yoksa savaş sırasında sivil, savunmasız, yaşlı, çocuk, kadın demeden planlı ve sistematik bir şekilde insanları katletmenin savaş hali veya başka bir ad altında savunması yapılamaz. Karabağ'ın işgali sırasında yaşanan katliamlar, amacın toprak işgalinden daha çok insanları katletmek olduğunu göstermektedir. Nitekim çalışmamızın ikinci bölümünde Ermenistan'ın şimdiki cumhurbaşkanı ve dönemin Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan'ın, İngiliz gazeteci Thomas de Vaal'ın, Hocalı Soykırımı'nın nedenlerini sorduğu zaman verdiği cevaba ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştuk. Serj Sarkisyan aynen şu yanıtı vermişti: "Biz bu konuda yüksek sesle konuşmak

---

³⁸⁸ ABD'nin Güney Kafkasya ülkelerine yaptığı yardımlar, ayrıca Azerbaycan'daki göçmenlerin sayı, yerleşimleri ve sorunları ile ilgili kapsamlı ve ayrıntılı bilgi için bkz: Sinan Oğan, "Yüzyılın Dramı Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı*, C:7, S:1, İlkbahar 2001, ss. 431 – 453.

istemiyoruz. Hocalı'ya kadar Azerbaycan bizim sivillere saldıramayacağımızı düşünüyordu, fakat Hocalı'da biz bu klişeyi kırdık”.

Amacın ne olduğunu Ermenistan tarafının en yetkili ağızlarından birisi bu şekilde açıklamaktaydı. Her fırsatta “1915”i unutmadıklarını dile getiren, ilkokul kitaplarında bile Ermeniler’in en büyük düşmanının Türkler olduğu, Ermeniler’in rahat yaşamaları için Türkler’in öldürülmesi gerektiği yazılmakta, yeni doğan çocukların kulağına “Türk senin düşmanıdır, öcünü alman gerek” vb. psikoloji ile çocuklarını büyütmeleler. Nitekim Ermeni yazar Kaputikyan, “Zamanın Başlangıcı” adlı kitabında Ermenilere nasihat olarak şöyle demektedir: ‘Hayk bilmelidir ki Ermeni ailesinde doğan bir Ermeni sadece kendi hayatını yaşamak için doğmamıştır, o Ermeni milleti için yaşamalı ve çalışmalıdır. Bunun için yeni doğan bir Ermeni bebeğinin kulağına – “Eyyy... Aram! Türkler senin düşmanıdır! – demek gerekiyor ki düşmanın kim olduğunu tanısin”³⁸⁹.

İntikam duygusu ile yetişen Ermeniler için Karabağ savaşı bir “şans” oldu ve “öç”lerini savunmasız insanların yaşamlarına son vermek pahasına almanın hazını tatmış oldular. Karabağ savaşında yaşamını yitiren 20.000’ni aşkın kişinin 1/3’ünden fazlası sivil insanlardı.

Ermeniler tarafından savaş sırasında öldürülen, işgal sırasında esir alındıktan sonra Ermeni kontrolündeki Azerbaycan topraklarında ve Ermenistan’da öldürülen, kısaca Yaşam Hakları ihlal edilen Azerbaycan vatandaşları ile ilgili olarak, resmi belgelerle kanıtlanmış olan ve Azerbaycan devletinin ilgili kurumlarında bulunan mevcut bilgi ve belgelerden yola çıkarak ihlallere ilişkin olaylardan bazılarını aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz.

Aşağıdaki 6 paragraftaki veriler Azerbaycan İnsan Hakları Kurumu’nun, Esirler Girovlar ve Kayıp Azerbaycan Vatandaşlarının İşlerinden Sorumlu Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Komitesine istinaden yayınladığı bültenden alınmıştır³⁹⁰.

³⁸⁹ Sişlya Kaputikyan, **Zamanın Başlangıcı**, Erivan, 1998. ss. 46-48

³⁹⁰ Esirlikte Katle Yetirilenler,

<http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTMzNjAzMTA4MTI0MDU2Mw==>, (09.06.2008)

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından 17.02.1992 tarihinde Hocavend ilinin işgali sırasında 117 sivil esir alınmış, bunlardan 80'e yakını toplu şekilde Karadağlı köyünde ateşli silahlarla, 10 kişi ise canlı canlı yakılarak öldürülmüştür. (Bu durum **AİHS Md. 2'**ye aykırılık teşkil etmektedir.)

1 Nisan 1993 tarihinde Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan'ın Kelbecer İli'ne saldırımları Ermenistan'ın Vardenis İli'ndeki askeri karargahtan telsizlerle («QSM-7») savaş bölgesindeki birliğe («Urağan»), bölgedeki bütün mobil telsizlere ulaştırılmak üzere acil emir verildi. Bu emirde esir ve girov götürülen Azerbaycanlılar'ın, özellikle yaşlıların, kadınların ve çocukların acil olarak öldürülmesi ve ortadan kaybettirilmesi gerektiği bildirilmekteydi. Sebep olarak da kısa süre içinde uluslararası örgütlerin temsilcilerinin bölgeye gelerek incelemelerde bulunacağı gösterilmekteydi. İlgili konuşma metni Azerbaycan Milli Tehlikesizlik Bakanlığı, Radyo İstihbarat Hizmeti tarafından kayda alınmış ve arşivlerinde bulunmaktadır.

18 Nisan 1993'te Kelbecer İli'nin Başlıbel Köyü'nde 15 sivil, Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Kelbecer'li İmaret Memişova adlı bayanın 8 yaşlı oğlunu 7 siville birlikte onun gözleri önünde öldürmüşler ve cesetlerini bir araya toplayarak yakmışlardır. (Bu durum **AİHS Md. 2'**ye aykırılık teşkil etmektedir.)

17 Ağustos 1993 tarihinde Füzuli İli'nin Gacar Köyü'nde 25'i aşkın sivil Ermeni askerleri tarafından ablukaya alınarak toplu şekilde çapraz ateşle kurşuna dizilmiştir. 23 Ekim 1993 tarihinde Füzuli – Horadiz yolunda 40 sivil, Ermeniler tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştür. (Bu durumlar **AİHS Md. 2'**ye aykırılık teşkil etmektedir.)

1973 doğumlu İlham Nesirov esirlikte uzun süre aç-susuz bırakıldığından 23 Kasım 1993'te Erivan askeri hastanesinde, uzun süreli aç kalmaya dayalı olarak keskin kakheksiya teşhisi konulmuş ve ölmüştür. (Bu durum açıkça **AİHS Md. 2'**ye aykırılık teşkil etmektedir.)

1973 doğumlu Zahit Emrullayev adlı Azerbaycanlı 21 Mayıs 1993 tarihinde Şuşa hapishanesinde görevli gardiyanlar tarafından herhangi bir sebep yokken boğularak öldürülmüştür. (Bu durum **AİHS Md. 2**'ye aykırılık teşkil etmektedir.)

Aşağıdaki 6 paragrafta belirtilen durumlar Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı'nın Birleşmiş Milletler'e sunduğu rapordan alınmıştır³⁹¹.

23 Ekim 1993'te Füzuli İli'nin Goran Köyü'nde Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından 30 sivil ve savunmaz köylü ateşli silahlarla öldürülmüştür. Aynı gün Ermeniler'e esir düşen Rafik Guliyev belirtmiştir ki, onunla birlikte esir alınan köylülere de ağır işkenceler yapılmıştır. Esirlerin ağzına yanan kömür doldurulmuş, vücutlarına ateşte kızarmış metal parçası ile haç kazanmıştır. Çocuklar ise güçlerinin yetmesi imkansız olan ağır işlerde çalıştırılmakta, yapamayanlara işkenceler yapılmaktadır. (Bu durumlar **AİHS Md. 2, 3 ve 4**'e aykırılık teşkil etmektedir.)

Hocalı'da esir alınan sivillerden 4 Ahıska Türkü ve 3 Azeri Türkünün, Ermeniler tarafından bir Ermeni askerinin mezarı üstünde intikamını aldıklarını söyleyerek başları kesilerek öldürülmüştür. Ayrıca Azeri ordusuna ait üniforma giyinen askerlerin gözleri çıkarılmıştır. (Bu durumlar **AİHS Md. 2 ve 3**'e aykırılık teşkil etmektedir.)

Füzuli İli'nin Korazallı Köyü'nün işgali sırasında 83 yaşlı Temaşa Nuhiyeva ve onun 47 yaşlı hasta oğlu Vakif, Ermeniler'ce esir alınmış. 83 yaşındaki bu ihtiyar kadın, yapılan işkencelere dayanamamış ve geri alındığı tarihten 3 gün sonra yaşamını yitirmiştir. Oğlu ise aldığı darbeler sonucunda esir kampında yaşamını yitirmiştir. (Bu durumlar **AİHS Md. 2 ve 3**'e aykırılık teşkil etmektedir.).

23 Eylül 1993 yılında 11 askerle birlikte esir düşen 1973 doğumlu, Amil Ahmedov, diğer esirlerle birlikte her gün 4 – 5 kez dövülmüş, hakaretlere ve işkencelere maruz kalmışlar. Esirlerin birçoğu işkencelere dayanamayarak yaşamlarını yitirmişler. (Bu durumlar **AİHS Md. 2 ve 3**'e aykırılık teşkil etmektedir.).

---

³⁹¹ Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı'nın Birleşmiş Milletler'e Gönderdiği 05.07.1999 Tarih ve 2601 / 9 Sayılı Rapor.

25 Nisan 1994'te 3 askerle birlikte esir alınan 1968 doğumlu Afın Yahyayev her gün işkenceye maruz kalmışlar, bazıları bu işkence ve muamelelere dayanamayarak hayatını kaybetmiştir. (Bu durumlar **AİHS Md. 2** ve **3'e** aykırılık teşkil etmektedir.).

Daha önce esir alınan Zeynel Mahmutov 15 Eylül 1994'te Ermeni askerleri tarafından aşırı dövülme sonucu yaşamını yitirmiştir. (Bu durum **AİHS Md. 2'**ye aykırılık teşkil etmektedir.).

Karabağ savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan yaşam hakkı ihlallerine çok daha fazla örnek gösterilebilir. Biz burada yukarıda belirttiğimiz bülten ve Rapordan çok az bir kısmını vermeye çalıştık.

Esirler Girovlar ve Kayıp Azerbaycan Vatandaşlarının İşlerinden Sorumlu Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Komitesi'nin verilerine göre 2001 Yılına kadar esir iken ölenlerin sayısı 145 olarak tespit edilmişti. 01.06.2008 tarihindeki istatistik verilerine göre ise bu sayı 550'ye ulaşmıştır. Ölenlerin büyük çoğunluğunun Ermeni güçlerince öldürüldüğü tespit edilmiştir³⁹². Tabii ki bu rakamlar Ermenistan tarafın da kabul ettiği resmi rakamlardır. Aslında bu sayıların çok daha fazla olduğu bir gerçektir.

Azerbaycan ve Ermenistan 25 Ocak 2001 tarihinden itibaren AİHS'ni onaylamış bulunmaktalar. Rakamlardan da açıkça anlaşılacağı üzere Ermenistan tarafı AİHS'nin imzalandığı tarihten sonra da Azerbaycan vatandaşlarını esir olarak tutmaya ve esir olarak tutulan bu insanları öldürmeye devam etmiştir. Bu durumda Ermenistan tarafı Sözleşme'nin hem 2. maddesini hem de 4. maddesini ihlal etmiş durumdadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki AİHS 2. Md. hükmüyle güdülen amaç, bireyin keyfi surette öldürülmesini önlemek, başka bir ifadeyle, bireyi kasıtlı olarak; bilerek ve isteyerek öldürme yasağıdır. Oysa yukarıda vermeye çalıştığımız örneklerde Ermenistan Devletinin sınırları içerisinde veya Ermenistan askeri güçlerinin kontrolü

---

³⁹² Esir Girov ve İtkin Düşmüşler, 01.06.2008, <http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTYzMjAzMTEyNDM2NDcyMw==>, (09.06.2008)

altında bulunan Karabağ ve civardaki 7 ilde esir kamplarında tutulan insanlar kasıtlı olarak yani bilerek ve isteyerek öldürülmektedir.

Yaşam hakkı ihlallerine ilişkin olarak AİHM içtihatlarından bazı örnekler vererek Karabağ'da yaşanan ihlallerin de bu kapsamda değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususuna değinelim.

Oğur / Türkiye davasında, Mahkeme, güneydoğuda terörizmle mücadele kapsamında yürütülen bir askeri operasyon sırasında, maden ocağında bekçi kulübesinden çıkan kişinin ateş açılması sonucu ölümünden (operasyonun ölüme sebebiyet vermeyecek şekilde düzenlenmemiş olması sebebiyle) 2. Maddenin ihlal edildiğine karar verilmiştir.(20.05.1999 par.77 ve son), Ergi / Türkiye davasında da, teröristleri yakalamak için kurulan pusudan güvenlik güçlerince açılan ateş sonucu civardaki bir evin balkonunda bulunan kişinin ölümünde de 2. Maddenin ihlal edildiği sonucuna varılmıştır.(Ergi / Türkiye, 28.07.1998)³⁹³.

Türk güvenlik güçlerinin operasyonlarında yaşama hakkının ihlal edildiği iddiasıyla yapılan önemli başvurulardan biri ise, Türk askeri güçlerinin Nisan 1995'te Kuzey Irak'ta yürüttüğü operasyonlarda Kuzey Iraklı bazı kişilerin yaşama hakkının ihlal edildiğini iddiasıyla yapılan Issa ve diğerleri başvurusudur. Bu başvuru hakkında Mahkeme kabul edilebilirlik kararı vermiş³⁹⁴, ancak başvuru henüz sonuçlanmamıştır.

Bu operasyonlarda amaç sivillere zarar vermeyip terör örgütü üyelerini yakalamak veya etkisiz hale getirmek olmasına rağmen kararda açıklanan nedenlerle 2. maddenin ihlaline karar verilmiştir. Oysa Karabağ'da Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından amaç direk olarak sivillere saldırmak ve toplu şekilde öldürmek olmuştur. Bu durumda Ermeni güçlerinin AİHS madde 2'yi ihlal ettikleri sonucuna varılabilir.

---

³⁹³ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., no: 417 / a, s. 157.

³⁹⁴ Halima Musa Issa ve diğerleri / Türkiye, başvuru no: 3182 / 96, Mahkemenin 26.07.2008 Tarihli kabul edilebilirlik kararı.

Ayrıca, Mahkememin gözaltındaki ölümlerle ilişkin kararlarından bazı örnekler verecek olursak, Salman / Türkiye³⁹⁵, Velikova / Bulgaristan³⁹⁶, Anguelova / Bulgaristan³⁹⁷, Tanlı / Türkiye³⁹⁸, Aktaş / Türkiye³⁹⁹ davalarında başvuru yakınlarının gözaltında yapılan işkenceler sonucu yaşamını yitirdiklerini iddia etmişler, Hükümetler ise kişilerin işkence ve ya vücutlarına aldıkları darbe sonucu değil, kalp krizinden öldüklerini belirtmiştir. Fakat mahkeme bu savunmaları yeterli görmemiştir. Hükümet tarafından sunulan Adli Tıp Raporlarının bilirkişilerce incelenmesi sonucu bu raporların yetersiz bulgularla sonuca ulaşıldığı tespit edilmiştir. Mahkeme gözaltında ölenlerin ya dış darbeler, ya da işkence sonucu öldüğüne karar vermiş ve Md.2'nin ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır.

Mahkemeye göre gözaltındaki kişilerin yaşamından Devlet sorumludur. Sağlıklı olarak alıkonulan kişinin ölmesi ya da yaralanması durumunda yetkililer makul bir açıklama getirmek zorundadır. Bireylerin yaşamını koruma konusunda Devletin pozitif yükümlülüğü olduğu görüşünü benimseyen Mahkeme, gözaltındaki kişilerin hassas bir pozisyonda bulunduğu, devletin (yetkililerin) onları koruma yükümlülüğü olduğuna dikkat çekmektedir⁴⁰⁰.

Uluslararası sözleşmeler gereğince Ermenistan elinde bulundurduğu esirlere karşı iyi davranmak ve onları korumakla yükümlüdür. Fakat şuanda Ermenistan'da ve Ermenistan güçlerinin kontrolü altındaki Karabağ ve civarındaki 7 ilde bulunan cezaevleri ve esir kamplarında yüzlerce Azerbaycan vatandaşı bulunmakta ve bu esirlerin çoğu yapılan işkenceler sonucu yaşamlarını yitirmektedir. Ermenistan tarafı açıklamalarında bu kişilerin hastalık, kalp krizi vb nedenlerle öldüğünü belirtmektedir. Fakat Azerbaycan'a iade edilen cesetler üzerinde yapılan otopsielerde bu kişilerin ya ateşli silahlarla yakın mesafeden, ya da işkenceler sonucu öldüğü uluslararası sağlık örgütlerince da tespit edilmektedir⁴⁰¹. Ermenistan devletinin, cezaevlerinde ve esir kamplarındaki esirlere, orada bulunan güvenlik güçlerince işkenceler yapılmasına ve öldürülmelerine destek vermesi, aradan geçen bunca

³⁹⁵ Salman / Türkiye, başvuru no: 21986 / 93, Mahkemenin 27.06.2000 Tarihli Kararı.

³⁹⁶ Velikova / Bulgaristan, başvuru no: 41488 / 98, Mahkemenin 18.05.2000 Tarihli Kararı.

³⁹⁷ Anguelova / Bulgaristan, başvuru no: 38361 / 97, Mahkemenin 13.06.2002 Tarihli Kararı.

³⁹⁸ Tanlı / Türkiye, başvuru no: 26129 / 95, Mahkemenin 10.04.2001 Tarihli Kararı.

³⁹⁹ Aktaş / Türkiye, başvuru no: 24351 / 94, Mahkemenin 24.04.2003 Tarihli Kararı.

⁴⁰⁰ Yasemin Özdek, a.g.e., s. 145.

⁴⁰¹ Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı Cari Arşivi, 1992 – 1997 Yılları, 27.06.1994 Tarihli Belge.

süreye rağmen bir önlem almaması, ölümlerin halen de devam etmesi karşısında sorumluluğun doğduğu açıktır. Ermenistan bu durumda 2. Maddeyi ihlal etmeye devam etmektedir. Nitekim Esirler Girovlar ve Kayıp Azerbaycan Vatandaşlarının İşlerinden Sorumlu Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Komitesin 2001 yılı verilerine göre esirlikte ölenlerin sayısı 145 iken⁴⁰², 01.06.2008 tarihli resmi açıklamasında bu sayı yukarıda belirttiğimiz gibi 550'ye ulaşmıştır. Aradan geçen 7 yıllık bir süre zarfında 400'ü aşkın kişi esir kamplarında vefat etmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu rakamlar Ermenistan tarafının resmi olarak kabul ettiği rakamlar olup, gerçek ölü sayısının daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.

3.3.1.2. İşkence, İnsanlıkdışı, Onur kırıcı Muamele ve Ceza Yasağının İhlali

AİHS'nin 3. maddesi, işkence, insanlık dışı, onur kırıcı muamele ve cezayı yasaklamış ve bu yasağın hiçbir istisnasına yer vermemiştir. Ayrıca, sözleşmenin 15.maddesine aykırı önlemler alınamayacağını öngörmüştür. Bu nedenle, sözleşmenin 3.maddesinde belirtilen yasak, mutlak nitelik taşımaktadır. Başka deyişle, sözleşme işkence, insanlık dışı, onur kırıcı muamele ve ceza yasağının, savaş ve olağanüstü durumlar da dahil olmak üzere, hiçbir durumda sınırlanabilmesine izin vermemiştir⁴⁰³.

Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ savaşı sırasında esir alınan Azerbaycanlılara (asker ve sivil) karşı işkence yapıldığı hakta yüzlerce resmi belge ve bilgiler mevcuttur⁴⁰⁴.

Bu belgelerden bazılarında bulunan bilgilerin bir kısmından aşağıda şekilde özet çıkararak, yapılan işkence yasağı ihlallerinden örnekler vermeye çalışacağız.

Aşağıdaki 7 paragraftaki veriler Azerbaycan İnsan Hakları Kurumu'nun, Esirler Girovlar ve Kayıp Azerbaycan Vatandaşlarının İşlerinden Sorumlu

⁴⁰² Vefaeddin İbayev, **Ermenistan – Azerbaycan**, s. 91.

⁴⁰³ Yasemin Özdek, a.g.e., s. 157.

⁴⁰⁴ Zayavleniye MİD Azerbaydjanskoy Respubliki po povodu suda v Yerevane nad Azerbaydjanskimi voennoslujaşimi, popavşimi v plen v Kelbadjarskom Rayone Azerbaydjana. 02.05.1994 godu. **Zayavleniye i soobşeniye MİD Azerbaydjanskoy Respubliki**, (Eylül 1993 – Aralık 1996), Bakü, 1997. s. 27 – 28. (MİD – Dış İşleri Bakanlığı).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Komitesi'ne istinaden yayınladığı bültenden alınmıştır⁴⁰⁵.

Kubadlı İlinin işgali sırasında 65 yaşlı Biniş Mehmetova ve 69 yaşlı Sara İsmayılova esir alınarak Hankendi askeri birliğinde tutuklu olarak kalmışlar. Burada onları gündüzleri ağır işlerde çalıştırmışlar, geceler ise ağır işkencelere maruz kalmış, askerler tarafından dövülmüşler. Onlarla aynı yerde tutulan Şahsenem ve Aslı adında 2 bayan bu ağır işkencelere dayanamayarak hayatlarını kaybetmişler. (Bu durum **AİHS Md. 2, Md. 3, Md.4/1, 4/2'**ye aykırılık teşkil etmektedir.).

Ermeniler, Ağdam ilinden esir götürdükleri Keklik Hasanova isimli bayana çeşitli işkenceler uygulamış, çivi çıkarmak için kullanılan pense ile ilaç verilmeden zorla 16 dişini çıkarmışlar. Yine Ağdam ilinin işgali sırasında esir aldıkları Şarkiye Şirinova adlı bayanın altın kaplamalı 8 dişini çivi pensesi ile çıkarmışlar, 6 ay boyunca sürekli işkence uygulamışlar. (Bu durum **AİHS Md. 3'**e aykırılık teşkil etmektedir.).

1930 doğumlu Ali Abbasov esir olduğu dönemde sürekli olarak dövülmüş, vücudunun her tarafında sigara söndürülmüştür. Maruz kaldığı maddi ve manevi ıstıraplara dayanamayan şahıs vefat etmiştir. (Bu durum **AİHS Md. 2 ve Md. 3'**e aykırılık teşkil etmektedir.).

Ermeni askerleri, Füzuli İli'nden esir götürdükleri Mürvet Ağayev'i ve oğlu Yaşar'ı önce dövmüşler, sonra babasının gözü önünde oğlunu öldürmüşler, daha sonra da kendisinin kulağını kesmiş, ellerini telle arkadan bağlayarak ağaçtan asmış ve ayaklarının altında ateş yakarak yandırmışlardır. (Bu durum **AİHS Md.2 ve 3'**e aykırılık teşkil etmektedir.)

Yaralı durumda esir götürülen Abdülazim Mehmetov plastik copla dövülmüş, damarına şırınga ile benzin enjekte edilmiş, yaralarının kabuğu koparılarak acı çektirilmiş, daha sonra, Ermeni askerler, eğlenmek, köpekle boğuşmasını izlemek için, eğitilmiş köpeklerin önüne atmışlar. Onu her gün "düzenli" olarak belli saatlerde

---

⁴⁰⁵İşkenceler,
<http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTM0NjU0MTA4MTI0MTIxNA==>,
(09.06.2008).

hapishane bahçesine çıkararak dövmüşler. Yarısından akan kanlardan alınma “haç” işareti çekmişler. Yılbaşı gecesi “eğlence” amacıyla üzerine tazyikli soğuk su sıkılarak dışarıda bekletmişler. (Bu durum **AİHS Md. 3’e** aykırılık teşkil etmektedir.)

Ermeniler 8 Mayıs 1992’de Şuşa şehrini işgal ederken 15 yaşlı Nazaket Mehmetova ve babasını esir almışlar. Onları önce Hankendi’ne sonra da Ermenistan’a götürmüşler. Nazaket’in gözleri önünde babasına ağır işkenceler yapılmış, kulaklarını kesilmiş, vücuduna ateşte kızarmış metal parçası basılmış, annesi bu acılara ve korkulara dayanamayarak delirmiş, kendisi ise 4 milyon Rus Rublesi karşılığında akrabalarına iade edilmiştir. (Bu durum **AİHS Md. 3’e** aykırılık teşkil etmektedir.)

Askeri Esirler - Novruz Daşdemirov, Namik Karayev mütemadi olarak dövülmüş, vücutlarına kızgın demirler basılmış, kafalarına çivi çakılmış. Esirler bu işkence ve zalimane muamelenin ardından akıl hastası olmuşlardır. Başka bir askeri esir Sadrettin Mürşüdov dövüldükten sonra cam kırıntılarını yutmağa zorlanmıştı. Yine askeri esir Cavit Hüseyinov’un çenesini ve kaburgaları kırılmış, ağır demir parçasıyla koluna, damağına ve vücudunun çeşitli yerlerine basılmış, yaralarının üstüne kezzap dökülmüştür. (Bu durum **AİHS Md. 3’e** aykırılık teşkil etmektedir.)

Laçın ilinden esir alınan Semaye Kerimova 2 yaşlı kızı Nurlana’ya ve kendisine verilen işkencelere dayanamayarak intihar etmiştir. Nurlana ise 1,5 Milyon Ruble’ye geri alınmıştır. Çocuk 4 ay boyunca Ermenilerde kaldığı sırada kafasına aldığı darbe sonucu görme yeteneğini kaybetmiştir; Ermenistan’da esir olarak tutulduğu sırada ölen 20 yaşlı Ferhat Atakişiyev’in cesedine yapılan otopsi sonucunda, şahsın sürekli dövülmesi ve işkencelere maruz kalması tespit edilmiş ve işkence sırasında öldüğü belirlenmiştir; Başka bir esir, Haydar Haydarov’un Şuşa hapishanesinde Ermeniler tarafından verilmiş muntazam işkenceler sonucunda 24.12.1994’te öldüğü tespit edilmiştir; Yine Şuşa hapishanesinde esir olarak tutulan İlgar Kurbanov’a da düzenli olarak işkence yapılmış ve öldürülmüştür; 1962 doğumlu Fikret Hüseyinov muntazam olarak dövülmeler ve işkenceler sonucunda 28.06.1993 tarihinde esir kampında yaşamını yitirmiştir. Cesette yapılan otopside

kaburgaların kırık olduğu tespit edilmiştir⁴⁰⁶. (Bu durumlar **AİHS Md. 2, Md. 3**'e aykırılık teşkil etmektedir.)

Aşağıdaki 7 paragrafta belirtilen durumlar Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı'nın Birleşmiş Milletler'e sunduğu rapordan alınmıştır⁴⁰⁷.

1972 doğumlu Muharrem Mahyettinov Zengilan ilinde esir alınmış ve Ermenistan'a götürülmüştür. O, her gün Ermenistan'ın Gafan ili Emniyet Müdür yardımcısı Binbaşı Gazmanov tarafından ağır şekilde dövülmüştür. Uluslararası Kızıl Haç Örgütü (UKHÖ) temsilcilerine bu durumu bildiren Mahyettinov'u, temsilciler bölgeyi terk ettikten sonra daha ağır şekilde dövmeye ve işkenceler vermeye başlamışlar. Bunların sonucunda ruh sağlığı bozulan Mahyettinov aldığı darbelerle ilgili olarak aşırı iç kanamadan hayatını kaybetmiştir. (Bu durum **AİHS Md. 2, Md. 3**'e aykırılık teşkil etmektedir.).

1993 yılının ağustos ayında Ermenistan Devleti'nin polis memurları tarafından Zakir Velioğlu adlı Azerbaycan vatandaşı Gürcistan'ın Marnaule İli'nin Kirovka Köyü'ne hareketsiz bir halde bırakılmıştır. Azerbaycan Gazakh ilindeki hastaneye getirilse de kurtarılamamış. Otopsi sonrasında, onun vücudunda sigara izleri olduğu, sağ el ve sol ayak parmaklarının söküldüğü, iç organlarının çoğunun darbeye bağlı olarak parçalandığı tespit edilmiştir. Ölüm nedeni ise bu darbelerin etkisi ve açlık olarak tespit edilmiştir. (Bu durum **AİHS Md. 2, Md. 3**'e aykırılık teşkil etmektedir.)

1994 yılının mayıs ayında esir alınarak Ermenistan'a götürülen ve Ermenistan Milli Güvenlik Bakanlığı'na ait tevkif evinde tutuklu bulunan 3 Azeri asker; Tevfik, Rasim ve Famil ağır işkencelere maruz kalmışlar. Tevfik işkenceler sonucu yaşamını yitirmiş, Rasim işkencelere ve psikolojik baskılar yüzünden aklını yitirmiş, akıl hastası olmuş, Famil ise son derece ağır bir durumda geri alınmıştır. (Bu durum **AİHS Md. 2, Md. 3**'e aykırılık teşkil etmektedir.).

---

⁴⁰⁶ Esirlikte Katle Yetirilenler, <http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTMzNjAzMTA4MTI0MDU2Mw==>, (09.06.2008).

⁴⁰⁷ Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı'nın Birleşmiş Milletler'e Gönderdiği 05.07.1999 Tarih ve 2601 / 9 Sayılı Rapor.

1971 doğumlu Mail Mehmetov savaşta yaralanmış. 04.10.1992'de yaralı olarak esir düşmüş. Onu önce Hankendi'ne sonra da Ermenistan'a götürmüşler. Tıbbi yardım gösterilmek yerine çekiç ve silah süngüsüyle dövülmüş, sol el ve sol omuz kemikleri kırılmıştır. 7 Ekim 1992'de göğsüne ateşte ısıtılmış demir cisimlerle haç damgası basılmıştır. 1993 yılının şubat ayında damarına dizel yakıt enjekte edilmiştir. (Bu durum **AİHS Md. 3**'e aykırılık teşkil etmektedir.).

1992 yılının aralık ayında Zengilan İli'nde esir düşen asker, Bayram Aliyev, önce Ermenistan'ın Gafan ili Emniyet Müdürlüğü'ne oradan da Erivan'a götürülmüştür. Esirlikte onlara zorla toprak ve pislik yedirilmiş, işkenceler verilmiştir. Onların vücutlarında sigara söndürülmüş, hasta olanlara asgari tıbbi müdahalelerde bulunulmamıştır. (Bu durum **AİHS Md. 3**'e aykırılık teşkil etmektedir.).

1993 yılının ağustos ayında Zengilan İli'nin Baharlı Köyü'nden esir alınmış sivil Kamil Veliyev 14 Kasım 1993 yılında UKHÖ'nün girişimleriyle serbest kalmıştır. O esir kampında olduğu süre zarfında mütemadi işkencelere ve dövülmelere maruz kalmış, bu sebepten duyma yeteneğini kaybetmiştir. (Bu durum **AİHS Md. 3**'e aykırılık teşkil etmektedir.).

1993 yılının ağustos ayında Kubadlı İli'nin işgali sırasında esir alınan 60 Yaşlı İslam Hacıyev Erivan'da başka bir esir F. Yusufov'la aynı yerde kalmışlar. Onlar onur kırıcı ve küçültücü cezalara maruz kalmışlardır. Onlara pislik içinde olan yerleri dili ile yalayarak temizletmek, saatlerce kıpırdanmadan sabit bir şekilde durmak, kafasını sert şekilde duvara vurmak, tek ayak üste beklemek vb. gibi cezalar vermişler. Bunları yerine getiremedikleri zaman ise yere yatırarak tekmelemişler. Bu muamelelerden sonra F. Yusufov aklını yitirmiş, İ. Hacıyev'in ise böbreklerine zarar gelmiştir. (Bu durumlar **AİHS Md. 3**'e aykırılık teşkil etmektedir.).

Özellikle kadın esirlere karşı yapılanlar vahşetin boyutunun ne derecede olduğunu göstermektedir. Esirlikten kurtulanların anlattıkları doğrultusunda; kadınlara tecavüz edildiği, hamile kadınların sırtına sıcak semaver bağlanarak, sırtlarında çay kaynatılmakta, çeşitli insanlık dışı muamelelere maruz kaldıkları belirlenmiştir. Şu anda esir oldukları bilinen fakat yerleri belli olmayan kadınların

sayısı 452'yi bulmuştur. Bu kadınlardan 16'sı küçük yaşlı kız çocuğu, 268'i orta yaşlı, 168'i ise yaşlı kadındır. Şimdiye kadar 343 kadın kurtarılabilmektedir. Bunlardan 15'i akıl hastası olarak yaşamakta, 40'ı ise esir kampında oldukları sırada gördükleri muamele ve işkence nedeniyle serbest kaldıktan sonra ya intihar etmişler ya da hastalıktan ölmüşlerdir⁴⁰⁸.

Yaşam hakkının ihlallerinde olduğu gibi işkence yasağının ihlali konusunda da yaşanan olayların sayısını artırmak mümkündür.

Ermenistan tarafı elinde bulundurduğu esirlere halen insanlık dışı muameleler yapmaya devam etmektedir. Esirlikten kurtarılan insanların çoğu yaşadıklarının etkisiyle intihar etmekte, birçoğu ise psikolojik sorunlar yaşamaktadır.

Ermeniler'in Azerbaycanlı esirlere karşı yaptıkları işkencelerle ilgili olarak, ABD'den siyasi sığınma talep eden eski Ermeni subayı Mesrop Martirosyan'ın Amerikan Yüksek Mahkemesi'ne verdiği ifadesine de değinmekte yarar vardır. Şöyle ki, Ermenistan ordusunda görev yapmaktan imtina eden Martirosyan daha önceleri, yani 1991 yılında Ermenistan ordusuna gönüllü olarak kayıt yaptırarak Karabağ'da Azerbaycan'a karşı savaşmak istediğini belirtmiş. Bundan sonra ona, esir kamplarında subay olarak görev alacağı belirtilmiş. Bu sebepten dolayı o kararından değiştirmiş ve orduya katılmak istemediğini beyan etmiştir. Bir süre sonra askeri hizmet zorunlu hal alınca onu tekrar askere almışlar. Bu kez yine de esir kamplarında görev yapacağı belirtilmiş. Bunun karşılığında o, "ben askerim, katil değilim, ben Azeri esirlere karşı yapılan vahşilikleri çok duydum, şimdi ben kendim de aynı şeyi yapamam" diyerek itiraz etmiş. Eğer savaş bölgesine gönderseler oraya seve seve gidebileceğini belirtmiştir. Fakat bunu orduya hizmetten imtina olarak kabul eden Ermenistan yetkilileri Martirosyan hakta işlemlere başlayınca Ermenistan'dan kaçmaya karar vermiştir. O, mahkeme üyelerine Azerbaycanlı esirlere karşı yapılan işkencelerle ilgili birkaç olay da anlatmış, uluslararası örgütlerin tespitlerine değinmiştir⁴⁰⁹.

⁴⁰⁸ "İtkin Düşen 452 Azerbaycanlı Kadından Halen Haber Yoktur", **525. Gazete**, 08.03.2008.

⁴⁰⁹ Yunis Orucov, "ABD'ne Kaçan Ermeni Azerbaycanlı Esirlere Verilen İşkence Faktını İtiraf Etti", **Yeni Azerbaycan** Gazetesi, 13 Ocak 2004.

İşkence yasağı ihlallerine ilişkin olarak AİHM'in vermiş olduğu bazı kararlardan örnek vererek Karabağ'da yaşanan ihlallerin de bu kararlara konu olaylarla örtüşüp örtüşmediğine göz atalım.

Aydın / Türkiye kararında Komisyon, 17 yaşındaki Şükran Aydın'ın, 1993'te Derik Jandarma Komutanlığında gözaltında tutulduğu sırada, çeşitli kötü muamelelere uğradığı sonucuna ulaşmış, Aydın'ın gözlerinin bağlandığını, dövüldüğünü, soyulduğunu, bir tekerlek içine oturtularak üzerine tazyikli su sıkıldığını ve tecavüze uğradığını belirlemiştir. Olayda 3. maddenin ihlal edildiği sonucuna varan Mahkeme de, kararında Aydın'ın maruz kaldığı fiziksel ve psikolojik şiddet fiillerinin ve özellikle de tecavüzün "işkence" olduğuna karar vermiştir⁴¹⁰.

Tekin başvurusunda Mahkeme başvurusunun, soğuk ve karanlık bir hücreye konulmasını, gözlerinin bağlanmasını, sorgulama sırasında meydana gelen yaralarının tedavi edilmeksizin hücrede tutulmaya devam edilmesini, "insanlık dışı ve onur kırıcı" muamele olarak değerlendirmiştir⁴¹¹.

Akkoç başvurusunda Komisyon, başvurucuya elektrik şoku verildiğini, sıcak soğuk su tazyiki uygulandığını, kafasına darbe aldığını belirtmiş, ayrıca psikolojik baskıya da maruz kaldığını kaydetmiştir. Mahkeme başvurusunun maruz kaldığı kötü muamelenin ağırlığını da göz önünde bulundurarak Akkoç'a "işkence" yapıldığına karar vermiştir⁴¹².

İlhan başvurusunda Komisyon, 1992 yılında Mardin'de gözaltına alınan İlhan'ın güvenlik güçlerince tekmelendiği, dövüldüğü, kafasına G3 tüfeğinin namlusu ile vurulduğunu ve bu muamelenin İlhan'ın beyin fonksiyonlarında uzun süreli bozulmaya yol açtığını belirlemiştir. Mahkeme de İlhan'ın maruz kaldığı kötü muameleyi "işkence" olarak nitelendirmiştir⁴¹³.

AİHM, Bilgin / Türkiye, Asker ve Selçuk / Türkiye davalarında evleri, o bölgede operasyon düzenleyen güvenlik güçlerince tahrip edilen ve barınaksız kalan mağdurların içinde bulunduğu durumu, insanlık dışı bir muamele olarak kabul

⁴¹⁰ Aydın / Türkiye, başvuru no: 21987 / 93, Mahkemenin 18.12.1996 Tarihli Kararı.

⁴¹¹ Tekin / Türkiye, başvuru no: 22496 / 93, Mahkemenin 09.06.1998 Tarihli Kararı.

⁴¹² Akkoç / Türkiye, başvuru no: 22947 / 93, 22948 / 93, Mahkemenin 10.10.2000 Tarihli Kararı.

⁴¹³ İlhan / Türkiye, başvuru no: 22277 / 93, Mahkemenin 27.06.2000 Tarihli Kararı.

etmiştir. Çünkü sıkıntı ve eziyet içerisinde düşen bireylerin güvenlik ve refahı tamamen kasıtlı bir müdahale sonucu ortadan kaldırılmıştır⁴¹⁴.

AİHM'nin yukarıda açıklamaya çalıştığımız kararlarında tespit edilen hususların tamamı Karabağ'da yapılan muamelelerle aynı içeriktedir.

3.3.1.3. Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağının İhlali

Esirler Girovlar ve Kayıp Azerbaycan Vatandaşlarının İşlerinden Sorumlu Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Komitesi'nin 2001 resmi verilerine göre; 4866 kişi Karabağ savaşı sonrasında kayıp durumdadır. Bunlardan, 314 kadın, 61 çocuk ve 253 yaşlı şahıslardır. Esirlerden 900'ünün; 39 kadın, 12 çocuk ve 39 yaşlı şahsın, bazılarının Ermenistan'da, bir kısmının da Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından işgal edilen yerlerinde tutulduğu bellidir. 145 kişi ise esir olduğu dönemde yaşamını yitirmiştir. Geri kalan şahıslar hakta ise Ermeni tarafı net bir bilgi vermemektedir⁴¹⁵.

Ayrıca 2006 yılının sonlarına doğru Bakü'de Esirler Girovlar ve Kayıp Azerbaycan Vatandaşlarının İşlerinden Sorumlu Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Komitesi, Azerbaycan Milli Tehlikesizlik Bakanlığı, İç işleri Bakanlığı, Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından ortaklaşa çalışma sonucunda resmi belgeler ışığında basılan "Bizi Esirlikten Kurtarın" adlı kitapta esir düşmüş 575'i asker, 178'i sivil olmak üzere toplam 753 Azerbaycanlı hakta detaylı bilgiler verilmiştir. Esirlerden 21'inin 16 yaşın altında, 596'sının 17 – 35 yaş arasında, 103'ünün 36 – 60 yaş arasında, 33'ünün ise 60 yaşın üstünde olduğu, haklarında bilgi edinilen bu esirlerden, 18'nin çocuk, 46'sının ise bayan olduğu belirtilmektedir⁴¹⁶.

Esirler Girovlar ve Kayıp Azerbaycan Vatandaşlarının İşlerinden Sorumlu Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Komitesi'nin 1 Haziran 2008 tarihli resmi verilere göre; 01.06.2008 tarihi itibarıyla esirlerin sayısı 4264 kişi olarak belirlenmiştir. Bunlardan 3439'unun asker, 817'sinin sivil olduğu bilinmekle birlikte, 8'nin asker veya sivil olduğu tespit edilememiştir. Sivillerden 47'si çocuk (16 kız çocuğu),

⁴¹⁴ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 257.

⁴¹⁵ Vefaeddin İbáyev, **Ermenistan – Azerbaycan**, s. 91.

⁴¹⁶ Bkz: Esirlere yapılan işkence ve diğer kötü muameleler ve esirlerle ilgili ayrıntılı bilgiler için, Azerbaycan'ın yukarıda saymış olduğumuz kurumları tarafından ortaklaşa yayına hazırlanan kitap: **Bizi Esirlikten Kurtarın**, Bakü, 2006.

262'si kadın, 359'u yaşlı (156 kadın) kişilerdir. 01.06.2008 tarihine kadar 343'ü kadın, 1053'ü erkek olmak üzere toplam 1396 kişi esirlikten kurtarılmıştır. Bunlardan 169'u çocuk (65'i küçük yaşlı kız çocuğu), 289'u yaşlı (112 kadın) kişilerdir⁴¹⁷.

Ermenistan'da ve Ermenistan silahlı güçlerinin kontrolü altındaki Karabağ ve civardaki 7 ilde esir olarak bulundurulmuş Azerbaycan vatandaşlarına karşı Ermeniler tarafından yapılan AİHS 4. Madde ihlallerine ilişkin resmi belgelerle kayıt altına alınan olaylardan bazı örnekleri aşağıda belirtmeye çalışacağız.

Drımbon Köyü'nde (Dağlık Karabağ) Ermenilere esir düşen 5 Azerbaycanlının ağır fiziki işlerde kul gibi çalıştırıldıkları ve bu çalışmaya dayanamayanları öldürdükleri tespit edilmiştir⁴¹⁸. (Bu durum AİHS Md.4/1, 4/2'ye aykırılık teşkil etmektedir.).

Aşağıdaki 5 paragrafta belirtilen durumlar Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın Birleşmiş Milletler'e sunduğu rapordan alınmıştır⁴¹⁹.

7 Mayıs 1993'te esir alınan 1955 doğumlu Mikayıl Abutalıbov esirlikte olduğu süre zarfında her gün dövülmüş, işkencelere maruz kalmıştır. Onu her gün zorla gücü yetmeyen ağır işlerde çalıştırmışlar. (Bu durum AİHS Md.4/1, 4/2'ye aykırılık teşkil etmektedir.).

23 Ağustos 1993'te esir düşen Emin Babayev, 28 Nisan 1994'te esir düşen Zaur Rzayev ve 8 Mart 1994'te esir düşen Alımşah Hasanov adlı Azerbaycan askerleri, esir oldukları süre zarfında sürekli olarak işkencelere, hakaretlere maruz kalmışlar. Onlar devamlı ağır, insan gücü ile yapılması neredeyse imkansız olan işlerde çalıştırılmışlar.

---

⁴¹⁷ Esir Girov ve İtkin Düşmüşler, 01.06.2008, <http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTYzMjAzMTEyNDM2NDcyMw==>, (09.06.2008)

⁴¹⁸ Esirlikte Katle Yetirilenler, <http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTMzMjAzMTA4MTI0MDU2Mw==>, (09.06.2008)

⁴¹⁹ Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı'nın Birleşmiş Milletler'e Gönderdiği 05.07.1999 Tarih ve 2601 / 9 Sayılı Rapor.

3 Ocak 1994 tarihinde Ağdam şehrinde esir düşen Azeri asker Famil Aliyev'in vücudunda sigara söndürülmüş, acı ve ıstırap duyması için çeşitli işkencelere maruz kalmıştır. O, esirlikte olan bütün Azerilere aynı şekilde davranıldığını, birçok kişinin ya dövülme sırasında öldüğü, birçoğunun da yapılan işkencelere dayanamayarak intihar ettiğinin şahidi olduğunu belirtmiştir. Famil Aliyev de diğer esirlerle birlikte her gün saatlerce güçlerinin yetmediği ağır işlerde çalıştırılmışlar. (Bu durum **AİHS Md. 2, 3, 4/1 ve 4/2'**ye aykırılık teşkil etmektedir.).

1973 doğumlu asker İlgar Hamzayev esir alındıktan sonra Ermenistan'a gönderilmiş. O burada Balasanyanlar ailesine verilmiş. İlgar bu ailede hizmetçi gibi çalıştırılmıştır. Onun bu aileye verilmesinin asıl sebebi ise bu ailenin oğlunun savaş sırasında kaybolması sebebiyledir. Eğer o ailenin oğlu Azerbaycan tarafta esir ise onunla değiştirilmesi öngörülecekti. Fakat oğullarının esir olmadığını, savaş sırasında öldüğünü öğrenen aile onu da öldürmüştür. (Bu durum **AİHS Md. 2, 4/1 ve 4/2'**ye aykırılık teşkil etmektedir.).

1973 doğumlu İlham Nasirov çatışma sırasında yaralanmış ve esir düşmüştür. Onu önce Hankendi'ne oradan da Erivan'a götürmüşler. Burada onu Arakelyanlar ailesine teslim etmişler. İlham Nasirov aile tarafından köle olarak kullanılmıştır. Ailenin savaş sırasında esir düşen oğlu Şagen Arakelyan'la değiştirilmesi amaçlanmaktaydı. Fakat Nasirov 23.11.1993 tarihinde Erivan garnizon hastanesinde (V/Q 88865) yaşamını yitirmiştir. UKHÖ'nün girişimiyle hastane başhekiminden alınan 24.11.1993 Tarih 06/134 Sayılı rapora göre uzun süreli aç kalmaya ve depresyona dayalı olarak öldüğü tespit edilmiştir. (Bu durum **AİHS Md. 2, 3, 4/1 ve 4/2'**ye aykırılık teşkil etmektedir.).

Özellikle savaş sırasında orduda görev almayan sivil Azerbaycan vatandaşlarının Ermenistan kuvvetlerince esir alınarak zorla tutulması, AİHS'nin 4/1. Md'si "Hiç kimse köle ve kul halinde tutulamaz" hükmüne ve 4/2. Md'si "Hiç kimse zorla çalıştırılmaz veya mecburi çalışmaya tabi tutulamaz" hükmüne açıkça aykırılık teşkil etmektedir. Bu aykırılık Azerbaycan ve Ermenistan'ın AİHS'ni kabul ettikleri 25.01.2001 tarihinden sonra da devam etmektedir.

3.3.1.4. Mülkiyet Hakkının İhlali

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Karabağ savaşı sırasında Azerbaycan topraklarının %20'si Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal sırasında bir milyonu aşkın insan evinden, yurdundan sürülmüştür. Bu savaş sonucunda Karabağ ve işgal altındaki diğer 7 Azerbaycan ilinde Ermenistan güçlerinin elinde bulunan konut sayısı 130.939⁴²⁰dur. Bu rakamlar sadece orada yaşayan insanların oturduğu yerlere ilişkindir. Bunun dışında bölge halkının her türlü gayrimenkulü; iş yeri, ahır, tarlası, bahçesi vb. de mevcuttur ve onları da bu rakamlara eklediğimiz takdirde ortaya fahiş bir rakam çıkmaktadır. Ayrıca Sözleşme Organlarınca Mülkiyet kavramının geniş yorumladığını da göz önünde bulundurursak Karabağ'da yaşanan Mülkiyet Hakkı ihlallerinin sayısı ve ortaya çıkarmış olduğu zarar çok büyük rakamlara ulaşmaktadır. Nitekim mahkeme organlarına göre birinci maddedeki mal ve mülk kavramı sadece maddi varlığa sahip mal ve mülke karşılık gelmeyen özerk bir kapsama sahiptir. Aktif oluşturan bazı hak ve menfaatler de mülkiyet hakkı sayılabilirler.

Karabağ ve işgal altındaki diğer 7 ilden göç etmek zorunda kalan Azerbaycanlılar 15 yılı aşkın bir süredir ki gayrimenkullerinden yararlanmamaktalar. Ayrıca o yörede yaşayan insanların genellikle çiftçilikle uğraştıkları, yaşamlarını hayvan besleyerek ve üzüm, pamuk, buğday ekerek sağladıkları da göz önünde bulundurulduğunda bu haktan mahrum kalmaları onlar için çok ağır sonuçlar doğurmuştur. Diğer taraftan hemen hemen hepsinin kendilerine ait bir evi varken, 15 yılı aşkın bir süredir ki çadırlarda, tren vagonlarında, devlete ait eski binalarda; sağlıksız koşullarda ve çok zor şartlar altında yaşamak zorunda kalmışlar.

Gayrimenkuller dışında o bölgenin insanları işgal sırasında acele bir şekilde ve korku içinde evlerini terk etmek zorunda kaldıklarından, sadece kendilerini zor kurtarmışlar. Bu insanların uzun yıllar çalışarak biriktirmiş oldukları ekonomik değere sahip her türlü menkul eşyaları da işgal yerlerinde kalmış ve bunların tamamı Ermeni işgalcilerince yağmalanmıştır.

---

⁴²⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Kaçkın ve Mecburi Göçkünler Üzre Devlet Komitesi Resmi Açıklaması: http://www.refugees-idps-committee.gov.az/material_05_003.html (30.08.2008).

İşgal tarihinden önce bölge halkının kendilerine uygun bir işleri vardı. Bu insanlar burada çalışarak kendilerine ve ailelerine aylık düzenli olarak ekonomik katkı sağlamakta, ailelerinin ihtiyaçlarını karşılayarak geçimlerini sağlamaktaydılar. İşgal sonrasında bu durumları da ortadan kalkan insanlar, gittikleri yerlerde, alışmaya çalıştıkları çadır “ev”lerde ya devletten, ya da civardaki yerleşim birimlerden gelecek yiyecek yardımlarını beklemek zorunda kalmışlardır.

Azerbaycan ve Ermenistan 2001 yılının ocak ayından itibaren Ek 1Nolu Protokolü onaylamışlardır. Aradan geçen 7 senede Ermeni işgalci güçleri halen Azerbaycan topraklarından çıkmamış, dolayısıyla bir milyonu aşkın insanın mülkiyet hakkını hala ihlal etmeye devam etmiştir.

Köy veya evlerin güvenlik güçlerince tahrip edildiği iddiası Akdivar ve ötekiler⁴²¹, Selçuk ve Asker⁴²², Bilgin⁴²³, Dulaş⁴²⁴, Orhan⁴²⁵, Yöyler⁴²⁶ başvurularında AİHM, başvurucuların evlerinin ve diğer mallarının güvenlik güçlerince kasıtlı olarak tahrip edilmesinin mülkiyet hakkına ağır ve meşrulaştırılamaz bir müdahale oluşturduğu sonucuna vararak, Ek 1 Nolu Protokolün 1. Md.’sinin ihlal edildiğine karar vermiştir.

Loizidou / Türkiye davasında (18.12.1996) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti içinde kalan mülkü ile bağlantı kurmadığı ve bu nedenle mülkünden yararlanma olanağını kaybettiği iddiasında bulunan davacının mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Loizidou kararı ile ilgili olarak aşağıda ayrıntılı açıklama yapmaya çalışacağız.

Karabağ’da, Karabağ civarında bulunan işgal altındaki diğer illerde ve Ermenistan – Azerbaycan sınırında olup şimdi Ermenistan silahlı kuvvetlerinin kontrolü altında bulunan yerlerdeki evlerin tamamına yakını yıkılmış, dağıtılmış durumdadır. Yukarıdaki mahkeme kararları örneklerinden de anlaşılacağı üzere bu gayrimenkullerin sahiplerinin de mülkiyet hakları ihlal edilmiştir.

---

⁴²¹ Akdivar ve Ötekiler/Türkiye, başvuru no:21893/96, Mahkemenin 16.9.1996 Tarihli Kararı, par. 88

⁴²² Selçuk ve Asker / Türkiye, başvuru no: 23184 / 94, 23185 / 94, Mahkemenin 24.04.1998 Tarihli Kararı, par. 86.

⁴²³ Bilgin / Türkiye, başvuru no: 23819 / 94, Mahkemenin 16.11.2000 Tarihli Kararı, par. 108.

⁴²⁴ Dulaş / Türkiye, başvuru no: 25801 / 94, Mahkemenin 30.01.2001 Tarihli Kararı, par. 60.

⁴²⁵ Orhan / Türkiye, başvuru no: 25656 / 94, Mahkemenin 18.06.2002 Tarihli Kararı, par. 379.

⁴²⁶ Yöyler/ Türkiye, başvuru no: 26973 / 95, Mahkemenin 24.07.2003 Tarihli Kararı, par. 79.

Diğer taraftan bir milyonu aşkın insan şu anda işgal bölgesindeki mülkiyetlerinden yararlanma haklarından yoksun bırakılmışlardır. Bu da Loizidou başvurusunda belirtilen durumla eşit konumdadır.

3.3.2. Dolaylı Olarak İhlal Edilen Haklar

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız insan hakları ihlallerinden, savaş sırasında ve sonrasında Karabağ ve Azerbaycan'ın işgal altındaki diğer yedi ilinde yaşayan halkının tamamına yakının etkilenmiştir. Bunun dışında o bölgenin belli bir kesiminin ve dolaylı da olsa Azerbaycan da yaşayan diğer insanların da etkilendiği bazı durumlar; bazı hak ihlalleri söz konusudur. Bunları kısa olarak açıklamaya çalışacağız.

3.3.2.1. Evlenme Hakkının İhlali

Karabağ savaşında Ermeniler tarafından esir alınan kişilerle ilgili olarak daha önce açıklama yapmıştık. Burada kısaca olarak belirtmek gerekir ki, işgal sırasında esir alınan ve şu anda nerede oldukları belli olan kişilerden 596'sı 17 – 35 yaş arasında, 103'ü de 36 – 60 yaş arasındadır. Ayrıca kayıp olan 3439 asker de esir düştükleri sırada ortalama 20 yaşlarında idiler⁴²⁷. 17 – 35 yaş arasındaki kişilerin normal olarak evlenme çağları gelmesine rağmen bu şartlar altında evlenmeleri mümkün değildir. Ayrıca 36 – 60 yaş arasında bulunan kişilerin de yaklaşık 14 – 16 yıllık bir süredir esir oldukları göz önünde bulundurulursa bunlarında bir çoğu esir alındıkları sırada 20'li yaşlarda olmuşlar ve içlerinden bir çoğu bekarıdır. Onların da evlenme hakları ihlal edilmiş durumdadır. Son olarak da 3439 askerin de tamamına yakını bekar olduğu bir yaşta esir alınmıştır. Onların da esirlikte oldukları sürece evlenmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla şu anda yerleri belli olan ve olmayan 5.000'e yakın Azerbaycanlı esirin büyük çoğunluğu bekar olarak yaşamakta ve evlenme hakları ihlal edilmektedir.

---

⁴²⁷ Karabağ savaşında Azerbaycan'da 1972, 1973 doğumlular silahaltına alınmıştır. En çok kayıp da bu yaşta olanlar arasındadır.

3.3.2.2. Eğitim Hakkının İhlali

Karabağ savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan eğitim hakkının ihlalleri ile ilgili olarak ikili bir ayırım yapmamız gerekmektedir. Bunlardan birincisi, az önce yukarıda belirtmiş olduğumuz esirlerin eğitim hakkına ilişkindir. Esirlikte bulunan insanlardan yaşı ve esir alındığı zamandaki eğitim durumuna ilişkin olarak eğitim görmesi gereken kişiler bu haktan mahrum bırakılmaktalar. Esir kampları veya hapishanelerde yaşamak zorunda bırakılan bu kişilerin o şartlar altında eğitim almaları söz konusu değildir. İkincisi ise, yine yukarıda belirttiğimiz gibi savaş sırasında işgal bölgesinde bulunan 1025 eğitim kurumu (ilköğretim, ortaöğretim, meslek okulları, Yüksek Okul, Üniversite) Ermeni güçlerinin kontrolü altına geçmiştir. Bölgeden göçe zorlanan bir milyonu aşkın kişiden üç yüz bine yakını okul çağında olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu kişilerin çoğunun eğitim alabilme imkanları da ortadan kalkmış, bazıları ise çok zor şartlar altında eğitim almaya çalışmış, çok az bir kısım ise (maddi gücü yeterli olanlar) normal eğitimlerine devam edebilmişlerdir. Çadırlarda yaşam mücadelesi veren bu bir milyonu aşkın insanın, okulları da yine çadırlar olmuştur. Demir yollarına yakın bölgelerde yerleşmek zorunda olanlar ise eski tren vagonlarını “sınıf” haline getirerek çok zor şartlarda eğitim almak zorunda kalmışlardır. Kapısı, penceresi, ısıtma – soğutması, tuvaleti, yemekhanesi, elektriği, suyu olmayan bu “okullar”da verilen ve alınan eğitimin kalitesini ve ne kadar yararlı olduğunu tartışmaya bile gerek yoktur. Sonuç olarak hem şu anda Ermenistan’da ve işgal bölgesinde Ermeniler’in elinde esir olan yüzlerce Azerbaycanlı’nın, hem de işgal bölgesinden sürülen bir milyonu aşkın insandan, okul çağında olan üç yüz bine yakın kişinin eğitim hakkı Ermenistan Devleti tarafından ihlal edilmektedir.

3.2.2.3. Serbestçe Dolaşma ve İkametgahını Serbestçe Seçme Hakkının İhlali

Karabağ’da ihlal edilen haklardan son olarak kısaca “Serbestçe Dolaşma ve İkametgahını Serbestçe Seçme Hakkı”nı inceleyeceğiz. Bu hakkın ihlalinde de ikili bir ayırım yapmamız gerekmektedir. Birincisi esir kamplarında bulunan kişilere ilişkindir. Çünkü şu anda Ermenistan güçlerinin gözetimi altında bulunan kişilerden bir kısmı Karabağ ve civarındaki işgal edilmiş yedi ilde tutulmaktadır. Bu şahıslar Azerbaycan vatandaşı oldukları halde Azerbaycan sınırları içinde serbestçe dolaşma

hakkından yoksun bırakılmışlar, seyahat özgürlükleri engellenmiştir. İkincisi ise işgal bölgesinden göçe zorlanan bir milyonu aşkın mülteci ve bunların dışındaki yedi milyonu aşkın Azerbaycan vatandaşlarına ilişkindir. Toplam da sekiz milyonu geçen Azerbaycan vatandaşı Azerbaycan sınırları içinde bulunan, fakat Ermeni güçlerinin kontrolü altında bulunan Karabağ ve işgal altındaki diğer yedi ile geçememekte, o bölgelerde ikametgah seçme ve serbestçe dolaşmak hakkında yoksun bırakılmaktalar.

Açıklamaya çalıştığımız son üç hakkın ihlali 1990'lı yıllarda başlamış, halen de devam etmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan'ın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni 25.01.2001 yılında imzaladıkları ve 25.12.2001 tarihi itibariyle de iç hukuklarında onayladıkları göz önünde bulundurulursa, aradan geçen 7 yıllık süre zarfında Ermenistan Devleti'nin bu hakları ihlal etmeye devam ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

3.4. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİNİN KARABAĞ'DAKİ İNSAN HAKLARI İHLALLERİNE UYGULANABİLME OLANAĞI

3.4.1. Sözleşme'nin Ermenistan ve Azerbaycan Tarafından Kabul Tarihleri Açısından Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi

Uluslararası hukukta sözleşmelerin geriye yürümeme ilkesinin bir sonucu olarak, mahkemenin zaman yönünden yetkisi, sözleşme ve protokollerin yürürlüğe girmesi ile başlar.

Ermenistan ve Azerbaycan Avrupa Konseyi'ne üye oldukları 2001 yılın ocak ayında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ve ek 1, 4, 6 ve 7 Nolu Protokolleri de imzalamışlardı. Bu Sözleşme ve ek Protokolleri imza tarihinden itibaren de bir yıl süre içinde iç hukuklarında onaylayarak yürürlüğe sokacaklardı. Taraflar taahhütlerini yerine getirerek Sözleşme ve ilgili protokolleri 25 Aralık 2001 tarihi itibariyle iç hukuklarında da onaylamışlardır⁴²⁸.

Yukarıda AIHS ile koruma altına alınan haklardan bazılarının, Ermenistan ve Azerbaycan tarafından kabul edilmesinden sonra da Ermeniler'ce ihlallerine devam

---

⁴²⁸ Adil Veliyev, a.g.e., s. 148.

edildiğini belirtmiştik. Özellikle yaşam hakkı, işkence yasağı gibi çekirdek haklar başta olmakla birçok hak ihlalleri ise 1990'lı yılların başlarından itibaren başlayarak uzun süre ihlal edilmiştir. Bu ihlallerden dolayı Ermenistan'ın AİHS kapsamında sorumluluğu doğmuş mudur?

Kural olarak Sözleşmecî devletin sorumluluğunun Sözleşme'yi kabul ettiği tarihten itibaren başladığı daha önce belirtilmişti. Sözleşme'nin geriye yürümezliği ana kural olmakla birlikte, Sözleşme hükmünün çiğnenmesinin sürekli olması (temadi), devam etmesi durumunda, bu kural uygulanmaz. Sözleşme'nin ilgili devlet açısından yürürlüğe girmesinde önce yapılmış fakat Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra da devam etmiş, ya da devam etmekte olan ihlallere ilişkin şikayet başvuruları, Sözleşme'nin ilgili devlet açısından yürürlüğe girmesinden önceki aşaması bakımından, zaman yönünden yetkisizlik nedeni ile reddedilmekte, Sözleşme'nin yürürlüğe girmesinden sonraki aşaması ise zaman yönünden yetki içinde görülmektedir⁴²⁹.

Yukarıda “Zaman Bakımından Uygulama” başlığı altında açıkladığımız gibi Komisyon'a göre bir kişinin mülkiyet hakkından yoksun bırakılması, hemen sonuç doğuran, mülkiyet hakkını ortadan kaldıran işlemidir. Burada devamlı bir çiğneme söz konusu değildir. Buna karşılık, mülkiyet hakkını ortadan kaldırmayan, fakat kullanılmasını engelleyen, yasal olmayan işgaller, ya da engellemeler devamlı ihlal sayılmaktadır.

“Devamlı İhlal” konusu Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ Savaşı sırasında yapılan insan hakları ihlalleri açısından da önem arz etmektedir. Çünkü savaş sırasında yapılan hak ihlalleri halen de devam etmektedir. Bu sebepten dolayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurma imkanı doğmaktadır.

Binlerce Azerbaycan vatandaşının mülkiyeti üzerindeki sahiplik, tasarruf ve yararlanma olanaklarını kapsayan mülkiyet hakkı, ikametgahını serbestçe seçme hakkı, serbestçe dolaşma hakkı, işkenceye ve köleliğe maruz kalmama haklarının

---

⁴²⁹ A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., s. 55.

halen de ihlal edilmesi “devamlı ihlal” veya “sürekli çiğneme” kapsamında değerlendirilebilir⁴³⁰.

Zaman yönünden yetki belirlenirken “devamlı ihlal” durumunu, genel bir ilkeye göre saptama olanağı yoktur. Bu olayın devamlı ihlal oluşturup oluşturmadığı, her olayı kendi içinde değerlendirilerek saptanması gerekir.

Dağlık Karabağ ve diğer 7 ilin işgali, aynı zamanda Azerbaycan – Ermenistan sınırında bulunan diğer bölgelerdeki çatışmalar sırasında Ermeni güçlerince yapılan insan hakları ihlalleri konusunda ikili bir ayırım yapmamız gerekmektedir. Özellikle yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı gibi hak ihlalleri 1990’lı yılların başlarından 2000’li yılların başlarına kadar ağır bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Bu ihlallerin çoğu uluslararası kuruluşların kayıtlarında ve Azerbaycan Devleti’nin elinde bulunan belgelerde mevcuttur. Ermenistan’ın AİHS’ni 2001 yılında kabul ettiği göz önünde bulundurulursa, yapılan bu ihlallerden dolayı AİHS kapsamında bir sorumluluğu söz konusu değildir. Böyle bir şikayet yapılması durumunda Mahkeme zaman yönünden yetkisiz olduğundan başvuruyu reddeder. Diğer taraftan 2001 yılından önce başlayan ve halen devam eden mülkiyet hakkı, ikametgahını serbestçe seçme hakkı, serbestçe dolaşma hakkı, aynı zamanda eğitim hakkı, evlenme hakkı ihlalleri ile esir kamplarında tutulan insanların işkence, kölelik yasağı, yaşam hakkı ihlallerine karşı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde Ermenistan aleyhine dava açıla bilir. Mahkeme’nin, bu durumda olayın özelliklerini de göz önünde bulundurarak “devamlı ihlal” nedeniyle başvuruları kabul etmesi gerekmektedir.

Karabağ sorununda yaşananlarla paralellik arz etmesi nedeniyle, Büyük Daire tarafından verilen 10.05.2001 Tarihli Kıbrıs Kararı’na (25781 / 94) değinmek gerekir. 1’e karşı 16 oyla kabul edilen bu kararda AİHS açısından Türkiye’nin sorumluluğuna ilişkin, Kıbrıs Rum Kesimi tarafından ileri sürülen iddiaları kabul edilmiştir. Mahkeme Sözleşme’nin ihlaline ilişkin olarak 14 tespitte bulunmuştur. Tespitlerden bazıları aşağıda şekildedir⁴³¹.

---

⁴³⁰ “Azerbaycan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi İnsan Hakları Enstitüsü Ekspertizler Şurası Yeni Analitik Layiha Teklif Edir”, **Ayna Gazetesi**, 3 Mart 2001.

⁴³¹ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 545 – 546.

Kayıp kişiler sorunu (Kıbrıslı Rumlar ve ailelerinden kayıp olanlara ilişkin);

AIHS 2. Maddenin İhlalinin Devamlılığı: Türk Devlet makamları hayatlarını tehlikeye sokan ortamlarda kaybolan ve bu tür yerlerde bulunan Kıbrıslı Rumların akıbetine ilişkin etkin bir soruşturma yapmayarak Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlalinin sürdürmektedir.

AIHS 5. Maddenin İhlali: Türk makamları tarafından göz önüne alındıkları sırada kaybolan veya bulunan kayıp Kıbrıslı Rumların akıbeti hakkında Türk makamlarının etkin bir soruşturma yapmaması ve tezlerinin savunulabilir nitelikte olmaması nedeniyle 5. maddenin ihlalinin sürekliliği,

AIHS 5. Maddenin İhlali: Kayıp kişilerin ailelerinin endişeleri karşısında Türk makamlarının sessiz kalması bunlar bakımından insanlık dışı olarak nitelendirilecek bir tutum olması nedeniyle 3. maddenin ihlalinin devamlılığı,

Yerlerinden edilen kişilerin konut ve malları sorunu;

Ek 1 No'lu Protokolün 1. Maddesinin İhlali: Kuzey Kıbrıs'ta malları bulunan Kıbrıslı Rumların bu mallarına gitmelerini, sahiplenmelerini, yararlanmalarını ve mülkiyet hakkı çerçevesinde sahip oldukları hakimiyeti ve bu müdahalenin telafisinin reddi sebebiyle mülkiyetin korunması açısından 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesinin ihlalinin sürekliliği

Kuzey Kıbrıs'ta Karpas bölgesindeki Kıbrıslı Rumların yaşam koşulları;

AIHS 9. Maddenin İhlali: Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Rumlar'la ilgili olarak yalnızca ibadethanelere girme şeklinde dolaşım hakları ile diğer dini faaliyetlere katılışlarının sınırlandırılması sebebiyle 9. maddenin İhlali (dini inanç ve düşünce özgürlüğünün ihlali)

Ek 1 No'lu Protokolün 2. Maddesinin İhlali: Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Rumlar'ın uygun bir ortaöğretimden yararlanmamaları ölçüsünde Ek 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlali,

AIHS 3. Maddenin İhlali: Kuzey Kıbrıs'ta Karpas bölgesinde yaşayan Kıbrıslı Rumlar'ın küçük düşürücü bir muamele sayılan ayrımcılığa tabi tutulmaları nedeniyle 3. maddenin ihlali,

Bu kararda tespit edilen hususlardan yukarıda belirtilenlerin tamamı Karabağ'daki durumla paralellik arz etmektedir. Sözleşme ile güvence altına alınan hakların birçoğunun halen Ermeniler tarafından ihlaline devam edilmektedir. Yukarıda açıklanan kararlar, Sözleşme hükümleri ve diğer görüşler doğrultusunda Karabağ savaşı sırasında Ermeniler tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerinden 2001 yılından sonra da devam edenler açısından Ermenistan'ın sorumluluğu doğmuştur. Sonuç olarak, Ermenistan AIHS kapsamında 2001 yılından önceki ihlallerden sorumlu olmayacaktır. Fakat belirttiğimiz gibi 2001 yılından sonraki ihlallerden AIHS kapsamında sorumludur.

3.4.2. Sözleşme'nin Karabağ Sorununda Ermenistan'ın Taraf Olarak Gösterilmemesi Açısından Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi

AIHS 1. Maddede, sözleşmeciler devletlerin “kendi yetki alanları içinde” bulunan “herkese” bu Sözleşme’de yer alan hak ve özgürlükleri tanıdığı belirtilmiştir. Taraf devletlerin “yetki alanı”, kural olarak siyasal sınırlar içinde bulunan coğrafi bölgedir. Devletlerin kendi ülkelerinde meydana gelen Sözleşme’ye aykırı eylem ve işlemlerden sorumlu olmaları ile birlikte gerek Komisyon, gerekse Mahkeme, bu devletlerin yer bakımından yetkilerinin ülke alanı ile sınırlı olmadığını; bu yetkinin ülke dışında devlet otoritesinin egemen olduğu yerleri de içerdiğini belirtmişlerdir. Ülke dışı topraklarda kuvvet bulundurma veya işgal durumlarında; devletin yetkileri kullanılarak yapılan işlemlerden ilgili devletin Sözleşme kapsamında sorumluluğunun doğduğu kabul edilmiştir. Bu yetkinin uçak ve gemi gibi kamu araçlarını da kapsadığını yukarıda belirtmiştik⁴³². Nitekim Komisyon, Kıbrıs'ın 1974 ve 1975'te Türkiye'ye karşı yaptığı başvuruları incelerken, Sözleşme'nin 1. maddesindeki “yargı yetkisi” kavramının ilgili devletin ulusal toprakları ile sınırlı olmadığını belirtmiş, Türk silahlı güçlerinin Türkiye'nin yetkili organları olduğunu ve bu güçlerin Kıbrıs'ta kişiler ve mülkler üzerinde uyguladıkları

⁴³² A. Şeref Gözübüyük, A. Feyyaz Gölcüklü, a.g.e., no: 164 – 165, s. 52 – 53.

kontrolün Sözleşme'nin 1. maddesi anlamında Türkiye'nin "yargı yetkisi" ne dahil olduğu sonucuna ulaşmıştır. Türk silahlı güçlerinin eylem ve ihmalleriyle kişilerin sözleşmedeki hak ve özgürlüklerini etkilediklerini, bu nedenle bu güçlerin uygulamalarından Türkiye'nin Sözleşme çerçevesinde sorumlu olduğunu kabul etmiştir. Bu durum daha sonra Loizidou kararında daha da belirginleşmiştir.

Karabağ ve civarındaki 7 İlin Ermenistan tarafından işgal edilmesi sebebiyle, Azerbaycan bu topraklar üzerinde fiili hakimiyet ve kontrolünü kaybetmiştir. Bölge Ermeni işgal güçlerinin kontrolü altında olması sebebiyle, belirtilen yerlerde ortaya çıkan her türlü insan hakları ihlallerinden Ermenistan devleti AİHS kapsamında sorumludur.

Fakat Ermenistan tarafı Karabağ sorununda taraf konumunda olmadığını belirtmekte ve Karabağ sorununun Dağlık Karabağ Ermenileri ile Azerbaycan arasındaki bir sorun olduğunu öne sürmektedir. Birçok devlet ve uluslararası örgüt de Karabağ sorununda Ermenistan'ı taraf olarak göstermekten kaçınmaktadır. İslam Konferansı Örgütü ve son olarak Birleşmiş Milletlerin, 14 Mart 2008 tarihinde Genel Kurul'da almış olduğu son Kararı hariç, Ermenistan resmi olarak taraf gösterilmemektedir.

Bununla birlikte barış için uluslararası örgütler tarafından yapılan girişimlerde hep Azerbaycan ve Ermenistan tarafları yer almaktadır. Ayrıca toplam nüfusu 150 bine yakın olan Dağlık Karabağ'ın 40 – 50 binlik bir ordusunun olduğunu iddia etmek pek inandırıcı olmamaktadır. Çünkü Ermenistan tarafı her fırsatta Karabağ'ın çok güçlü ve düzenli ordusunun bulunduğunu ve işgal edilen toprakların Ermenistan'ın değil "Dağlık Karabağ"ın ordusunun kontrolü altında olduğunu ileri sürmektedirler.

Çalışmamızın ikinci bölümünde değindiğimiz üzere, Ermenistan'ın şimdiki cumhurbaşkanı S. Sarkisyan daha önce Ermenistan Milli Meclisi'nde yaptığı bir konuşma sırasında "güvenlik" amacıyla bazı Azerbaycan toprakları işgal ettiklerini itiraf etmiştir.

Karabağ sorununda Ermenistan'ın taraf olarak gösterilip gösterilmemesi uluslararası alanda siyasi açıdan değerlendirilmesi gereken bir husustur. Burada, Azerbaycan tarafından, Karabağ ve işgal altındaki diğer yedi ilde gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri nedeniyle Ermenistan'a karşı AIHM'ne başvurulması durumunda, Ermenistan tarafının yer yönünden yetki itirazında bulunması halinde ortaya çıkacak olası sonuçlara dikkat çekmek gerekir.

Mahkeme'nin böyle bir başvuruda Ermenistan tarafının itirazını reddederek Azerbaycan tarafının başvurusunu kabul etmesi durumunda, yargılama sonucunda vereceği karar Azerbaycan açısından ikinci derecede önem arz edecektir. Söyle ki başvurunun kabul edilebilir olmasından sonra verilecek kararda; herhangi bir ihlalin olup olmadığı, ihlalin devam edip etmediği, tazminata gerek olup olmadığı, tazminata gerek olması durumunda meblağı vb. hususlar ön plana çıkacaktır. Fakat başvurunun kabul edilebilir olması veya Ermenistan tarafının yer yönünden yetki itirazının reddi ise Azerbaycan açısından daha çok önem arz edecektir. Çünkü bu durumda dolaylı da olsa işgalci güçlerin Karabağ Ermenileri değil Ermenistan Devleti olduğu bir kez daha tespit edilmiş olacaktır. Bu durum ise Azerbaycan için, Ermenistan'dan alınabilecek tazminatlardan daha çok önem arz etmektedir.

İkinci bir seçenek ise Mahkeme'nin Ermenistan'ın yer yönünden yetki itirazını kabul etmesi durumudur. Ortaya böyle bir tablonun çıkması Azerbaycan açısından kabul edilemez sonuçlar doğurabilir. Bu durumda bölgede yaşanan insan hakları ihlallerinden kim sorumlu olacaktır? Karabağ ve işgal edilen diğer yedi ilin Azerbaycan toprağı olduğu ve Azerbaycan Devleti'nin sınırları içerisinde kaldığı hususları Ermenistan hariç tüm dünya devletlerince kabul edilmektedir. Fakat Azerbaycan'ın bu topraklar üzerinde fiili hakimiyeti bulunmadığından dolayı, burada gerçekleştirilen insan hakları ihlallerinden dolayı sorumluluğu söz konusu değildir. Bu durumda, ihlallerden, dünyada Ermenistan da dahil olmak üzere hiçbir devlet tarafından tanınmayan sözde "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" mi sorumlu tutulacaktır? Uluslar arası hukukta bir süje olarak görülmeyen bu sözde devletin, diğer taraftan AIHS kapsamında da bir yükümlülüğünün olması söz konusu değildir. Ayrıca Azerbaycan tarafının da böyle bir durumu kabullenmesi mümkün değildir. O yüzden bu ihlallerden dolayı AIHM'ne başvuru yapılacağı zaman bu hususların göz

önünde bulundurulması ve yapılacak başvuruların kapsamlı bir çalışma yapılarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kanımızca, Ermenistan'ın AİHS'ni yedi yıldır kabul etmesine rağmen şimdiye kadar, Azerbaycan tarafından bu ihlaller sebebiyle AİHM'ne başvurulmamasının altında bu nedenler yatmaktadır.

Diğer taraftan özellikle esir alınan kişilerden Ermenistan devletinin sınırları içerisinde tutulanların ihlal edilen haklarından dolayı Ermenistan tarafının yer yönünden yetki itirazında bulunma imkanı bulunmamaktadır.

Ayrıca çalışmamızın ikinci bölümünde Ermenistan'da yaşayan ve bu ülkenin vatandaşı olan on binlerce Azerbaycan Türkünün Ermenistan'dan 1948 ve 1988 yılında çeşitli adlar altında tehcir edildiğini belirtmiştik. 1988 yılında sürülen 250 bine yakın Azerbaycanlı mültecilerden bir kısmı tarafından, başta mülkiyet hakkının ihlali olmak üzere, Ek 4 Nolu Protokol'ün 3. maddesi, ayrımcılık yasağı vb. hakların ihlali nedeniyle AİHM'ne başvurular yapılmıştır. Fakat yeni yapılan bu başvuruların sonucu hakkında şimdilik bilgi vermek imkanımız bulunmamaktadır.

Her ne kadar Karabağ'ın ve diğer yedi ilin işgali ile ilgili açıklamalar yapıldığı sırada işgal güçlerinden bahsedilirken "Ermenistan" ismini kullanmaktan çekinen Avrupa Konseyi'nin üst düzey mekanizmalarındaki kişiler, diğer taraftan sorunun çözümü için Ermenistan Devletine baskı yapmaktalar. "Dağlık Karabağ Cumhurbaşkanlığı Seçimi" yapılmasından dolayı Konsey'in Ermenistan'ı sert bir dille uyardığını daha önce belirtmiştik. Sonuç olarak tüm dünya devletleri ve uluslararası örgütler Karabağ sorununda Ermenistan'ın taraf olduğunu kabul etmekte, fakat Ermeni diasporasının baskılarından veya çıkar meselesinden dolayı bunu dile getirmemekteler. Oysa barış görüşmelerinde muhataplar Azerbaycan ve Ermenistan devletleri olmuşlar. Bazı durumlarda ise Karabağ'ın Azeri ve Ermeni cemaatlerinin liderleri katılımcı sıfatıyla bu görüşmelerde bulunmuşlar.

Mahkeme'nin, Azerbaycan tarafından yapılacak başvuruların kabulü veya reddi, Ermenistan tarafının bu başvurular karşısında yapacağı olası yer yönünden yetki itirazlarının kabulü veya reddi yönünde nasıl bir karar vereceğini söylemek çok zordur. Böyle bir durumda Mahkeme'nin vereceği karar daha çok siyasi olarak yorumlanacaktır. Bununla birlikte Mahkeme Kıbrıs ve Loizidou başvurularındaki

tutumunu ve yaklaşımını sürdürüp sürdürmeyeceği de olasılıklar dahilinde olmakla birlikte kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Mahkeme'nin Azerbaycan tarafının başvurularını kabul etmesi gerektiği kanaatindeyiz.

3.4.3. Loizidou Kararının Karabağ'daki İhlaller İçin Emsal Teşkil Etmesi

Bayan Loizidou, 1989 yılında Komisyon'a yaptığı başvuruda 1974 müdahalesi sonucunda Kıbrıs'ın Kuzey kesimindeki mülklerinden yoksun bırakıldığını, mülklerine ulaşmasının ve onlardan yararlanmasının engellediğini ve mülkiyet hakkının 1974 müdahalesinden itibaren sürekli olarak ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Başvurucu Loizidou, 1989'da iki kesimi ayıran sınır bölgesine doğru bir protesto yürüyüşüne katılmış ve burada görevli Türk askerlerince gözaltına alınmış olduğundan, aynı zamanda Sözleşmenin başka maddelerinin (Md.3, 5, 8) de ihlal edildiğini iddia etmiştir. Komisyon, Türkiye'nin bireysel başvuru hakkını tanıdığı 29 Ocak 1987 öncesine ilişkin iddiaları (mülkiyet hakkının ve konuta saygı hakkının (Md. 8) sürekli ihlali iddialarını) reddetmiş, geriye kalan şikayetler hakkında ise kabul edebilirlik kararı vermiştir⁴³³.

Komisyon, Loizidou başvurusunu esas bakımından incelediği raporunda hiçbir ihlal saptamamıştır⁴³⁴. Bu raporda Komisyon, Türkiye'nin Kıbrıs'taki sorumluluk alanını yalnız iki kesimi ayıran tampon bölgeyle sınırlı görmüştür. Kıbrıs'taki sınır bölgesinde kontrolün Türk askerlerince sağlandığını, bu nedenle başvurucunun Kuzey kesimindeki mülklerine ulaşmasının engellenmesi iddiasının Türkiye'ye yöneltilebileceğini dile getiren Komisyon⁴³⁵, böylece Türk askerlerinin görev yaptığı sınır bölgesinde Türkiye'nin Sözleşmeye göre sorumluluğunu kabul etmiştir. Bu çerçevede Loizidou'nun – 29 Ocak 1987 sonrasına ilişkin – mülkiyet hakkına ilişkin iddiasını incelemeye alan Komisyon, mülkiyet hakkına ilişkin iddiayı ise seyahat özgürlüğüyle ilgili görmüştür. Bir kişinin mülkiyetinden yararlanma hakkına ilişkin iddiaları ile seyahat özgürlüğüne ilişkin iddiaları arasında bir ayırım yapmak gerektiğini belirten Komisyon, seyahat özgürlüğünün sınırlanmasının mülkiyete ulaşmaya ancak dolaylı olarak etkileyebileceğini, bir kişinin belirli bir

⁴³³ Titina Loizidou / Türkiye, başvuru no: 15318 / 89, Komisyonun 04.03.1991 Tarihli kabul edilebilirlik kararı.

⁴³⁴ Komisyonun 08.07.1993 Tarihli Raporu.

⁴³⁵ Aynı Rapor, par. 94 – 95.

bölgeye sokulmasına getirilen sınırlamanın mülkiyet hakkına doğrudan bir müdahale oluşturmadığını yani, mülkiyetten yararlanma hakkının seyahat özgürlüğü hakkını içermediğini dile getirmiştir⁴³⁶. Bu nedenle, Loizidou'nun Kuzey Kıbrıs'a serbestçe girme iddiasının, adanın Kuzey bölümündeki mülkiyet iddiasına dayandırılmayacağını belirten komisyon, başvurunun mülkiyet hakkı ile ilgili bir yönünün olmadığı, dolayısıyla bu hakkın ihlal edilmediği sonucuna varmıştır⁴³⁷.

Loizidou başvurusu hakkında AİHM ise, Komisyon'dan tamamen farklı bir sonuca ulaşmıştır: Komisyon Türkiye'nin Kıbrıs'taki sorumluluk alanını yalnız Türk askerlerinin görev yaptığı iki kesimi ayıran sınır bölgesinden ibaret görürken, Mahkeme KKTC'yi Türkiye'nin egemenlik alanı içinde değerlendirmiş ve Türkiye'nin bu bölgede sözleşmeye göre sorumluluğunu kabul etmiştir. Mahkeme bu yorumunu, Sözleşme'nin 1. Maddesine dayandırmıştır. Bu madde, sözleşmecî devletleri “yargı yetkileri içindeki herkes için” Sözleşme'deki hak ve özgürlükleri güvenceye almakla yükümlü kılmaktadır. Mahkeme'ye göre, 1. Maddedeki “yargı yetkisi” (jurisdiction) kavramı sözleşmecî devletlerin ulusal toprakları ile sınırlı değildir; Sözleşmecî devletlerin ulusal toprakları dışında, yetkili makamlarınca yapılan eylemleri de sorumluluklarını doğurabilmektedir. Sözleşmecî bir devletin sorumluluğu, askeri bir müdahale sonucunda ulusal toprakları dışındaki bir bölgede etkili bir denetim kurmasından da doğabilir. Böyle bir bölgede Sözleşme'deki hak ve özgürlükleri güvenceye alma ödevi, bu tür bir denetim silahlı güçler aracılığıyla doğrudan kurulmuş ya da bağlı bir yerel yönetim vasıtasıyla kurulmuş olsun, bu denetimin varlığından kaynaklanır⁴³⁸. Dolayısıyla, Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'ı etkili bir biçimde denetim altında tuttuğu ve bu bölgede Sözleşme'nin uygulanmasından sorumlu olduğu görüşüne varan AİHM, Türkiye'nin bu konudaki ilk itirazlarını reddetmiş ve davayı incelemeye yetkili olduğuna kara vermiştir⁴³⁹.

AİHM ister Kıbrıs başvurularında, isterse de Loizidou başvurusunda Türkiye'nin hem yer hem de zaman yönünden yetki itirazlarını reddetmiştir⁴⁴⁰.

---

⁴³⁶ Aynı Rapor, par. 97 – 98.

⁴³⁷ Yasemin Özdek, a.g.e., s. 301.

⁴³⁸ Loizidou başvurusu hakkında Mahkeme'nin 23 Mart 1995 tarihli kararı, par. 62.

⁴³⁹ Yasemin Özdek, a.g.e., s. 301.

⁴⁴⁰ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., ss. 78 – 83.

AİHM, Loizidou başvurusunu esastan incelemesi sonucunda ise mülkiyet hakkının sürekli ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Bu bağlamda Mahkeme, Komisyonun bu davada ulaştığı sonucun Mahkemeyi bağlamadığını, Komisyondan bağımsız olarak davadaki olayları değerlendireceğini belirtmiş ve davada başvuru sahibinin şikayetinin yalnız seyahat özgürlüğüyle sınırlı olduğuna ilişkin Komisyon görüşünü kabul etmeyerek, 1. Protokol'ün 1. Maddesini davada uygulanabilir bulmuştur. Loizidou'nun mülklerine ulaşabilmesinin 1974'ten beri engellenmesi nedeniyle başvuru sahibinin mülkiyetini kullanma ve onlardan yaralanma olanağını bu mülklerin üzerindeki bütün kontrolünü kaybettiğini belirten Mahkeme, süreklilik arzeden bu durumu mülkiyet hakkına bir müdahale olarak kabul etmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'ta mülkiyet hakları sorununun toplumlarası görüşmelerin konusu olduğunu ileri sürmesinin başvuru sahibinin mülklerinin tazminat ödenmeksizin kamulaştırılmasını meşrulaştıracak bir açıklamanın olmadığı kanısına varan mahkeme, 1. Protokolün 1. Maddesinin sürekli olarak ihlal edildiğine karar vermiştir⁴⁴¹.

AİHM Kıbrıs ve Loizidou kararlarından sonra Türkiye aleyhine yapılan başvurularda da aynı tutumunu sürdürmüştür. Bu durumda Azerbaycan ve Ermenistan'ın 2001 yılı itibariyle Sözleşme ve Ek Protokolleri kabul ettikleri dikkate alındığında, başta Karabağ olmak üzere Ermenistan'ın denetimine geçen diğer yedi Azerbaycan bölgesinden göçe zorlanan bir milyonu aşkın Azerbaycan vatandaşının AİHM'de Ermenistan aleyhine benzeri davalar açabilmeleri olağan görünmektedir⁴⁴².

AİHM'nin hem Kıbrıs, hem de Loizidou kararlarındaki yaklaşımının siyasi yönünün daha ağır olduğu söylenmektedir. Bu yüzden AİHM'nin bu başvurularda sergilediği tutumu Karabağ'daki ihlallerden dolayı Azerbaycan tarafının yapacağı başvurularda da devam ettirip ettirmeyeceği hususunda kesin bir şey söylemek imkansızdır. Kıbrıs'ın kuzeyine yapılan müdahalenin Türkiye'nin uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan Garantörlük hakkına dayanarak yapıldığı gerçeklerine ve ayrıca Türkiye'nin, bireysel başvuru ve Mahkeme'nin yargı yetkisini kabul ettiği

---

⁴⁴¹ Yasemin Özdek, a.g.e., s. 302.

⁴⁴² Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, a.g.e., s. 83.

sırada çekince koymasına rağmen, yapılan başvuruların Türkiye'nin aleyhine sonuçlanması durumları göz önünde bulundurulduğunda, her hangi bir meşru hak söz konusu olmadan, başka bir devletin sınırlarını silah zoruyla değiştirmeye kalkan ve binlerce insanı en temel haklarından yoksun bırakan Ermenistan aleyhine yapılacak başvuruları da Mahkeme'nin kabul etmesi ve Türkiye aleyhine vermiş olduğu kararlardaki tutumunu Ermenistan aleyhine de sürdürmesi gerektiği düşünülmektedir.

SONUÇ

Tarihin bilinen en eski dönemlerinden bu yana Türk kavimlerinin yerleştiği, Türkler'in hakim olduğu, Türk Boyları tarafından yönetilen kadim Türk toprağı Karabağ, bölgede yaşayan halkaların ve o coğrafyada söz sahibi olmak isteyen diğer devletlerin daim dikkatini çekmiş ve jeopolitik açıdan çok önemli bir konumda olan Karabağ'a sahip olabilmek için, tarih sahnesine çıkan devletlerin bir çoğı savaşlar başlatmıştır.

Tarih kaynaklarında Karabağ'a, M.Ö. VIII. Yüzyıldan başlayarak Türk kavmi olan Sakaların (İskitler) hakim olduğu belirtilmektedir. Hatta bazı kaynaklarda İskitler'den önce Karabağ'a yine bir Türk Kavmi olan Hurriler'in gelip yerleştikleri yazılmaktadır. Değişik Türk boyları arasında el değiştiren Karabağ, tarihin hiçbir döneminde, bugün Dünya'ya Karabağ'ın Ermeni toprağı olduğunu haykıran Ermenilerin meskunlaştıkları, yönettikleri ve egemenlikleri altında bulunan bir yer olmamıştır.

Karabağ Milattan sonra da genellikle Türk boylarının egemen oldukları bir yer olarak kalmıştır. Önceleri, Karabağ sürekli olarak Türk boyları arasında, sonraları ise bu coğrafyada kurulan Türk Devletlerinin arasında el değiştirmiştir.

XVIII. Yüzyılın ortalarına doğru Karabağ'da bağımsız bir Türk hanlığı – Karabağ Hanlığı kuruldu. Karabağ hanlığı Rus işgaline kadar önemli ölçüde bağımsızlığını koruya bilmiştir.

XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren Kafkasya'ya önem vermeye başlayan Çarlık Rusya'sı Kafkaslar'ı baştanbasa işgal etmeyi başardı. Karabağ Hanlığı'nı da 18.05.1805'te imzalanan anlaşmayla kendisine bağlayan Çarlık Rusya'sı 1826 yılında hanlığı resmi olarak lağvettiğini açıkladı.

1828 Yılında Rusya ile İran arasında Azerbaycan'ı Güney ve Kuzey olarak ikiye ayıran Türkmençay Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla bir halka sorulmadan o "halkın mukadderatı" tayin ediliyordu. Azerbaycan'ın şimdi yaşadığı sıkıntıların temelleri de bu anlaşma atılmış oluyordu. Ayrıca bu anlaşmanın 15. Maddesi gereğince İran'da yaşayan Ermenilerin bir yıl süre içinde Çarlık Rusya'sına göç

ettirilmesi öngörülmekteydi. Rus'ların yardımıyla çok kısa süre zarfında 40 bini aşkın Ermeni İran'dan göç ettirilerek Karabağ'a yerleştirildi.

1829'da gelindiğinde ise Osmanlı – Rusya savaşının ardından imzalanan Edirne Anlaşması'yla Osmanlı'da yaşayan Ermenilerin de Çarlık arazisine göç ettirilmesi öngörülmüyordu. İran'dan yapılan göçlerin ardından 90 bini aşkın Ermeni de Osmanlı'dan Karabağ'a göç ettirildi. Bu göçler daha sonra da devam etti ve XIX. Yüzyılın sonları XX. Yüzyılın başlarında Kafkaslardaki Ermenilerin sayısı bir milyon üç yüz bini buluyordu ki, bunun bir milyonunu dışarıdan göç ettirilen Ermeniler oluşturmaktaydı. Bu Ermenilerden bir kısmı Karabağ'a yerleştirilmişti.

XIX. Yüzyılın başlarında Karabağ'da yok denilecek kadar az olan Ermeniler, en büyük destekçileri olan Rusya'nın bölgede uyguladıkları politikaların sonucunda, XX. Yüzyılın başlarına gelindiğinde çoğunluğa sahip oldukları gibi, azınlık duruma düşen yerli Türk halkına karşı da baskınlar yaparak bölgeden dışlamaya başlamışlardı. Ermeniler Karabağ'ın tamamen Ermenilerin kontrolüne verilmesini talep etmekteydiler.

1905 – 1907 ve 1918 yıllarında Ermeniler başta Bakü olmak üzere Karabağ, Gence, Şamahı, Guba ve birçok vilayette Azerilere saldırmaya ve binlerce kişinin ölümü ile sonuçlanan katliamlar yaptılar. Osmanlı'dan yardım istemek zorunda kalan Azerbaycan, Osmanlı Ordusunun gelişinden sonra Ermenilerin bu saldırılarının karşısını alabilmiştir. Montrö Mukavelesi gereğince Azerbaycan'ı terk etmek zorunda kalan Osmanlı Ordusu'nun çıkmasını müteakip bölge İngiliz güçlerinin kontrolüne geçmiştir. Daha sonra İngilizler Karabağ'ın Azerbaycan'ın içinde ona bağlı olarak kalması gerektiğini belirtmiş ve bölgenin kontrolünü Azerbaycan'a vermişlerdir. Ermeniler ise bu duruma karşı gelerek bölgenin Ermenistan'a bağlanması gerektiğini ifade ediyorlardı. Daha sonraki dönemlerde de bu isteklerini sık sık tekrarlamaya devam ettiler.

1918 yılının Mayıs ayına gelindiğinde Azerbaycan ve Ermenistan bağımsız birer devlet oldular. Ocak 1920 Yılında Paris Barış Konferansında bu ülkelerin bağımsızlıkları tanınırken Karabağ'ın Azerbaycan sınırları içinde ve ona bağlı bir vilayet olduğu, dolayısıyla Azerbaycan'ın Karabağ üzerindeki hakları da tanındı.

1920 yılının Nisan ayında Sovyetlerin 11. Kızıl Ordusu Bakü'yü işgal ederek Azerbaycan'ın, Şubat 1921'de Ermenistan'ı işgal ederek bu devletlerin bağımsızlıklarını sona erdirdi. Artık bölgede Sovyet Hakimiyeti kurulmuş oluyordu. Bundan sonra Karabağ ve diğer tartışmalı bölgeler SSCB düzeyinde çözülecekti.

Komünist Partisi Kafkas Bürosu 5 Temmuz 1921 tarihinde sorunun çözümüne ilişkin olarak "Karabağ'ın yukarı hissesinde ve Şuşa merkez olmak üzere Azerbaycan sınırları içerisinde ve Azerbaycan'a bağlı olmak koşuluyla özerk vilayet kurulmasını" kararlaştırdı. Azerbaycan SSC Hükümeti de bu karar doğrultusunda 7 Temmuz 1923 tarihinde merkezi Şuşa şehri olmak üzere Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin kurulduğunu resmen ilan etti.

Bu özerklik Ermenileri fazla memnun etmemişti. Bu yüzden devamlı SSCB Yönetimine başvurarak Ermenistan'a bağlanmak istediklerini belirttiler. Fakat bu talepleri her defasında geri çevrildi.

1985 yılında SSCB'nin başına geçen Mihail Gorbaçov'un açıkladığı "Glasnost" ve "Perestroyka" politikalarını kendileri için bir fırsat olarak değerlendiren ve Gorbaçov'un kapalı kapılar arkasında Ermenilerin önde gelen aydınlarına vermiş olduğu sözlerden de cüret alan Ermeniler 1988 yılından başlayarak Azerbaycanlılara saldırılar yapmaya, köyleri basmaya başladılar.

20 Şubat 1988 tarihinde toplanan Dağlık Karabağ'ın Ermeni milletvekilleri, Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'ın terkibine geçmek hakkında karar aldılar. Bunun ardından Ermenistan SSC Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi hakkında karar kabul etti.

Bunun üzerine Sovyet Yönetimi bölgenin Azerbaycan bağlı kalması kaydıyla, kontrolün daha rahat sağlanması amacıyla Özel Yönetim Komitesi oluşturarak, Karabağ'ın yönetimini bu komiteye verdi. Fakat başarılı olunamadı.

Karabağ'daki gelişmelerden rahatsız olan onbinlerce Azerbaycanlı Bakü sokaklarında Moskova ve Ermenistan aleyhine gösterilere başladılar. Kontrolü kaybettiğinin farkına varan Moskova, çözümü Bakü'ye Sovyet Ordu'sunu göndererek göstericileri dağıtmakta gördü. 19 Ocak 1990 yılı gecesinde Rus ve

Ermeni askerlerden oluşan Sovyet Ordusu havadan, karadan ve denizden Bakü'ye saldırarak 160'dan fazla sivil insanı katlettiler. Bu saldırıdan sonra halk artık Sovyet çatısı altında yaşamak istemediğini belirterek bağımsızlık istiyordu. 1991 yılının ekiminde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti.

1990 yılından başlayan çatışmalar Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra daha da şiddetlenmiş 1992 – 1994 yılları arasında ise çok ağır bir savaşa dönüşmüştür. Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından birbirinin ardınca Karabağ ve civarında bulunan yedi il işgal edildi. Bir milyonu aşkın Azerbaycanlı bu topraklardan göçe zorlandı. 20 bini aşkın insan yaşamını yitirdi.

1994 yılının Mayıs ayında uluslararası örgütlerin girişimleriyle taraflar arasında ateşkes sağlandı. 6 yıl devam eden çatışmada ise Azerbaycan çok şey kaybetmişti. Topraklarının %20'ye yakını Ermenistan tarafından işgal edilmiş, bir milyonu aşkın vatandaşı ise yurtlarını terk ederek çadırlarda yaşamak zorunda kalmıştır.

Göçe zorlanan bir milyonu aşkın insan çok ağır şartlarda, asgari ihtiyaçlarını bile karşılayamadıkları çadırlarda ve tren vagonlarında yaşamaya mecbur bırakıldı.

BM Güvenlik Konseyi 1993 yılında 822, 853, 874, 884 Sayılı kararları alarak çatışmaların hemen durdurulmasını, işgalci güçlerin hemen, her hangi bir koşul ileri sürülmeksizin Azerbaycan'ın işgal edilen topraklarından çıkmasını talep etti. Fakat bu kararlarda Ermenistan adı geçmemekte, işgalci güçlerin Ermenistan Silahlı kuvvetleri olduğu belirtilmemekteydi. Her hangi bir yaptırımın öngörülmediği bu kararlar Ermenistan tarafından ciddiye alınmamakla birlikte, alınan her karardan sonra Azerbaycan'ın bir veya iki ilini işgal ediyorlardı. Buna rağmen hiçbir devlet Ermenistan'a herhangi bir yaptırım uygulanması gerektiğini kabul etmiyordu. Ermenistan ise desteğini aldığı Rus Ordusu ile birlikte Azerbaycan topraklarını işgal etmeye devam ediyordu.

Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümü için uluslararası örgütler çok çaba sarf etmişler. Özellikle konuyla ilgili en çok ilgilenen AGİT olmuştur. AGİT

tarafından Karabağ sorunun çözümü için Minsk Grubu oluşturulmuştur. Fakat aradan geçen 14 seneyi aşkın sürede taraflar arasında kalıcı barış sağlanamamıştır.

Taraflar arasında uluslar arası örgütlerin girişimiyle çok taraflı, ayrıca iki devletin Cumhurbaşkanı, Başbakanları, Dış İşleri Bakanları arasında sayısız ikili görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerin ne yazık ki şimdiye kadar sorunun çözümüne bir katkısı olmamıştır.

Azerbaycan tarafının barış için çok taviz vermesine rağmen Ermenistan tutumundan vaz geçmediğinden dolayı çözüm bulunamamıştır. Azerbaycan tarafının teklif ettiği Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı kalması şartıyla en geniş anlamda Muhtariyet verilmesi ve koşulların Ermenistan tarafından belirlenmesi teklifine bile yanaşmamaktalar. Böyle tutumlar da doğal olarak barış için yapılan girişimleri engellemekte, sorunu daha da çözülmez kılmaktadır.

Karabağ sorununda hemen hemen bütün uluslararası ve bölgesel örgütler Azerbaycan devletinin sınırlarının dokunulmazlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi, işgalci güçlerin işgal edilen toprakları hemen terk etmesi, bir milyonu aşkın insanın güvenli bir şekilde topraklarına dönmelerinin temin edilmesi, sorunun barışçı yollarla çözülmesi için yürütülen çalışmalara destek verilmesi gerektiğini belirtmişler. Sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmesini istemekteler. Bununla birlikte İslam Konferansı Örgütü hariç diğer örgütler Ermenistan'ı taraf olarak göstermekten kaçınmakta, bildirimlerinde ve kararlarında Ermenistan adının geçmemesine özen göstermekteler.

Başta AGİT olmakla diğer uluslar arası örgütler Karabağ Sorunu'nun çözüme kavuşması, çatışmaların devam ettiği 1988 – 1994 yıllarında ise ateşkes sağlanması için ciddi girişimleri olmuştur. Bu süre zarfında birbirinin ardınca “Azerbaycan topraklarına yapılan saldırıları, işgalleri, bir milyonu aşkın Azerbaycan Türkü'nün kendi topraklarından zorla çıkarılmasını kınayan, işgal güçlerinin derhal işgal edilen yerlerden çıkmasını, çatışmaların acilen durdurulmasını isteyen ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğini belirtilen kararlar alınmış, beyanatlar yayınlanmıştır. Bu karar ve beyanatlarda bu savaşta Ermenistan'ın taraf olarak gösterilmesinden kaçınılmıştır. Azerbaycan için sınırların zorla

değiştirilmesinin mümkün olmayacağı, Karabağ'ın Azerbaycan sınırları içinde kalan ve Azerbaycan'a ait bir bölge olduğunun vurgulanması, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tanındığı ve saygı gösterilmesi gerektiği yönündeki hususlar bu kararların olumlu yönleriydi. Sadece İslam Konferansı Örgütü, Karabağ sorununda Ermenistan'ı taraf olarak göstermekte ve işgalci olarak nitelendirmektedir.

Ermenistan tarafı ise dünya devletlerinin bu yaklaşımlarını fırsat bilerek, Karabağ sorununda taraf olmadığını, bu sorunun Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Ermenileri arasındaki bir sorun olduğunu iddia etmektedir.

Oysa Ermeniler son model silah ve mühimmat ile XX. Yüzyılın sonlarına doğru Karabağ'da tüm dünyanın gözleri önünde birçoğu tarihe utanç sayfası olarak geçen katliamlar yapmış, binlerce sivil insanı kasti olarak öldürmüş, yine savaştan kaçmaya çalışan binlerce sivil esir alarak yıllardır esir kamplarında, hapishanelerde asgari yaşam standartlarının bile çok çok altında yaşamaya mecbur bırakmış, bir milyonu aşkın sivil insanı işgal ettiği topraklardan göçe zorlamıştır.

İnsan hakları alanındaki gelişmelerden dolayı “altın çağ” diye anılan XX. Yüzyılda ve içinde bulunduğumuz XXI. Yüzyılda Ermeniler tarafından Karabağ'da yapılan vahşetler, bazı toplumların insan haklarında altın çağa yükselmesi bir yana, bu hakların insan olan herkese tanındığını değil de sadece kendilerine tanınmış bir hak olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Dünyaya soykırıma uğradıklarını haykıran bu toplumlar kendilerinin yaptıkları katliamlara, soykırımlara, tehcirlelere ise Halkaların Kendi Kaderini Tayin Hakkı kılıfı giydirmeye çalışarak, kendileri ile çelişmekte.

Savaşın ağır bir biçimde devam ettiği 1992 – 1994 yıllarında Ermenistan silahlı güçleri tarafından Karabağ ve işgal altındaki diğer yedi ilde, aynı zamanda Karabağ'la bağlantısı bile bulunmayan, Ermenistan – Azerbaycan sınırı boyundaki illerde sivil insanlara karşı akıl almaz işkenceler yapılmış; hamile kadınların karnındaki çocuğun cinsiyetini “öğrenmek” için kasatura ile karınları açılmış, futbol oynamak için, anne babasının gözleri önünde çocukların kafaları kesilerek top olarak kullanılmış, anaların babaların gözleri önünde küçük yaştaki kızlarına tecavüz edilmiş, sivil insanların, savaşta ölen Ermeni askerlerinin mezarları üstünde kafaları

kesilmiş, insanları bir yere toplayarak, birbirlerine bağladıktan sonra üzerlerine yakıt dökerek ateşe verilmiş, insanların canlı oldukları halde değişik uzvileri kesilmiş, yüz ve kafa derileri soyulmuş, insanların zorla dişleri çekilmiş, tırnakları sökülmüş, savaşta yaralanan Ermeni askerlerini taşımaları istenmiş, taşımayanları, taşıyamayanları da anında öldürmekten geri kalınmamıştır. Esir alınan binlerce insan her türlü işkencelere maruz kalmakta, yaşam hakları ihlal edilmekte, kul ve köle gibi çalıştırılmaktadır. Bu anlatılanlar savaş sırasında yaşanan insanlık ayıbının çok küçük bir kısmıdır. Ermenilerin yaptıkları bu vahşetlere ise dünya uzun bir süre göz yummuş, hatta bu sorunun ortaya çıkışından Azerbaycan tarafının sorumlu olduğunu, Ermenilere baskı ve zulüm uyguladığını ve bunun da Ermenileri çok zor durumda bıraktığı, çok zor şartlar altında yaşamağa zorladığını belirtmekteydiler. Fakat 26 Şubat 1992’de Hocalı’da yapılan katliamın ardından dünya bir anda “yanlış”ın yanında olduğunu fark etti. Dünyanın önde gelen haber bültenleri, dergileri, gazeteleri ilk kez, Karabağ sorununda Azerbaycan’dan yana bir yazı yazmak, haber sunmak zorunda kaldılar. Medyada flaş haber olarak geçilen haberler vahşetin boyutunu anlatmaya yetmiyordu.

Dış dünyanın baskılarına rağmen Ermenistan uzun bir süre aynı tarzda devam etti. 1994 yılında ateşkes sağlanmasından sonra Ermenilerin sivillere karşı gerçekleştirdiği katliamlar durmuştur. Fakat şu anda Ermenistan güçlerinin elinde buluna yüzlerce esir insana karşı aynı tutumları devam etmektedir. Bunun dışında bir milyonu aşkın Azerbaycanlı’nın başta mülkiyet hakkı olmak üzere birçok temel hakkı ihlal edilmeye devam edilmektedir.

Azerbaycan ve Ermenistan 2001 yılından itibaren Avrupa Konseyi’ne üye olmuş ve AİHS’ni imzalamışlardır. Taraflar kendilerine tanınan bir yıllık süre zarfında da Sözleşme’yi onaylayarak iç hukuklarında da yürürlüğe sokmuşlardır.

Karabağ savaşı sırasında ve sonrasında binlerce Azeri’nin AİHS ile teminat altına alınan yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, mülkiyet hakkı, eğitim hakkı vb. hakları ağır biçimde ihlal edilmiş, bazı hak ihlalleri halen devam etmektedir. AİHS’ni onaylayarak egemenliği altında bulunan herkese sözleşmede belirtilen hakları sağlamayı taahhüt eden devletlerin, bu hak ihlallerini ortadan kaldırmadıkları takdirde sorumlulukları doğmaktadır. Ermenistan Devleti de

AİHS’ni 2001 yılından itibaren kabul etmesine rağmen halen esir olarak ülkesinde tuttuğu binlerce Azerbaycanlı esiri en temel haklarından yoksun bırakmakta, Sözleşme ile güvence altına alınan haklarını ihlal etmektedir. Diğer taraftan işgal ettiği bölgelerden göçe zorladığı bir milyonu aşkın insanın ise mülkiyet hakkını ihlal etmektedir.

Bu hak ihlallerden dolayı Ermenistan’a karşı AİHM’de dava açılabilir mi? Burada karşımıza iki kural çıkmakta; bunlardan biri Mahkeme’nin zaman yönünde yetkili olup olmadığı, diğeri de yer yönünden yetkili olup olmadığının tespiti gerekmektedir.

Kural olarak Sözleşmecî devletin sorumluluğu Sözleşme’yi kabul ettiği tarihten itibaren başlar belirtilmiştir. Sözleşme’nin geriye yürümezliği ana kural olmakla birlikte, Sözleşme hükmünün çiğnenmesinin sürekli olması, devam etmesi durumunda, bu kural uygulanmaz. Sözleşme’nin ilgili devlet açısından yürürlüğe girmesinde önce yapılmış fakat Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra da devam etmiş, ya da devam etmekte olan ihlallere ilişkin şikayet başvuruları, Sözleşme’nin ilgili devlet açısından yürürlüğe girmesinden önceki aşaması bakımından, zaman yönünden yetkisizlik nedeni ile reddedilmekte, Sözleşme’nin yürürlüğe girmesinden sonraki aşaması ise zaman yönünden yetki içinde görülmektedir. bu durumda Ermenistan, 2001 yılından önce Azerbaycanlı’lara karşı yapılan insan hakları ihlallerinden sorumlu tutulamaz, fakat 2001 yılından sonra da devam etmekte olan ihlaller söz konusuysa, bu durumda 2001 yılından başlayarak Sorumluluğu doğmuştur. Bu durumda devam eden ihlaller açısından özellikle mülkiyet hakkı ihlallerinden dolayı AİHM’de Ermenistan’a karşı dava açılması mümkündür.

Taraf devletlerin “yetki alanı”, kural olarak siyasal sınırlar içinde bulunan coğrafi bölgedir. Devletlerin kendi ülkelerinde meydana gelen Sözleşme’ye aykırı eylem ve işlemlerden sorumlu olmaları ile birlikte gerek Komisyon, gerekse Mahkeme, bu devletlerin yer bakımından yetkilerinin ülke alanı ile sınırlı olmadığını; bu yetkinin ülke dışında devlet otoritesinin egemen olduğu yerleri de içerdiğini belirtmişlerdir. Ülke dışı topraklarda kuvvet bulundurma veya işgal durumlarında; devletin yetkileri kullanılarak yapılan işlemlerden ilgili devletin Sözleşme

kapsamında sorumluluğunun doğduğu kabul edilmiştir. Bu yetkinin uçak ve gemi gibi kamu araçlarını da kapsadığı belirtilmektedir.

Bu durumda Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'ın silahlı kuvvetleri tarafından 2001 yılından sonra yapılan ve 2001 yılından önce yapılmasına rağmen devam eden ihlallerden dolayı Ermenistan'ın AİHS kapsamında sorumluluğu doğmuştur. Başta mülkiyet hakları ihlal edilen bir milyonu aşkın Azerbaycan vatandaşının zaman kaybetmeden AİHM'ne başvurması gerekmektedir. Başvurucuları bilgilendirmek ve destek olmak için Azerbaycan Devleti tarafından bu yönde vatandaşlara ücretsiz hizmet verecek hukuk merkezleri açılması, AİHM'ne gönderilecek dosyaların uzman kişilerce incelendikten sonra ilgili Mahkeme'ye gönderilmesinin temin edilmesi gerekmektedir.

Mahkeme içtihatlarının uzman kişilerce incelenerek; özellikle Kıbrıs / Türkiye, Loizidou / Türkiye kararları gibi bu tip ihlallerde emsal teşkil edecek kararların iyi analiz edilerek dosyaların o kapsamda hazırlanması gerekir.

KAYNAKÇA

ABDULLAYEV, Vasif. **Azerbaycan Yeni Diplomatya Mekanında**, Bakü, 2001.

AĞACAN, Kamil. “Ermeni Sorunu”,
<http://www.tebrizinsesi.com/05032005-01.html> (11.06.2008).

AĞAHÜSEYİNLI, Rövsen. **Azerbaycan, Tarihi Faktlar, Hakikatlar**, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2006.

AKILLIOĞLU, Tekin **İnsan Hakları 1**, Ankara, 1995.

ALIEFENDIOĞLU, Yılmaz. “İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri”, Ankara, 10 Aralık, 1999.

ALIYEV, Azer. **Azerbaycan – Ermenistan Savaşı Karabağ Şehitleri**, İstanbul, 2001.

ALIYEV, İğrar. “**Dağlık Karabağ. Tarih. Faktlar. Hadiseler.**”, Elm, Bakü, 1989.

ALIZADE, Mehmet. **İstiklale Doğru**, Asya Üniversitesi Yayınları, Bakü, 1997.

ALIYEV, Cavid, “Karabağ Savaşı Sonucu Azerbaycan’ın Uğradığı Sosyoekonomik Zararlar” **Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri**, 9 Ocak 2005 – İstanbul / Türkiye, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 2005.

AKTAŞ, Hayati. **Dağlık Karabağ Sorunu**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 2001.

AKTURA, Tuna, “Dağlık Karabağ’da Gayri Meşru Seçim”, **Global Yorum**,
<http://www.globalyorum.com/inc/newsread.asp?readid=1431>, (09.06.2008).

ASLAN, Yasin. **Can Azerbaycan**, Kök Yayınları, Ankara, 1990.

ASLANLI, Araz. “Karabağ Sorunu ve Çözüm İlkeleri”, **Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri. 9 Ocak 2005 – İstanbul / Türkiye**, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 2005.

ARAS, Osman Nuri . “Hocalı Katliamının 16. Yılında Dağlık Karabağ Sorunu”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=3012>, (29.05.2008).

ARMAOĞLU, Fahri. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt:2 (1980 - 1990), Ankara, 1991.

ASLANLI, Araz. “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı**, İlkbahar 2001, C:7, S:1.

ATTAR, Aygün. “Zengezur Nasıl Ermenilerin Oldu?”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Ağustos 2003.

Azerbaycan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi İnsan Hakları Enstitüsü Ekspertizler Şurası Yeni Analitik Layiha Teklif Edir”, **Ayna Gazetesi**, 3 Mart 2001.

Azerbaycan Cumhuriyeti Kaçkın ve Mecburi Göçkünler Üzre Devlet Komitesi Resmi Açıklaması:
http://www.refugees-idps-committee.gov.az/material_05_003.html (30.08.2008).

Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı'nın Birleşmiş Milletler'e Gönderdiği 05.07.1999 Tarih ve 2601 / 9 Sayılı Rapor.

Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı Cari Arşivi, 1992 – 1997 Yılları, 27.06.1994 Tarihli Belge.

Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1992.

Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Bölümü, Cilt:3, Bakü, 1979.

Azerbaycan Milli Tehlukesizlik Nazirliği Raporu: Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ Munaqişesi, Azerbaycan'ın İşgal Olunmuş Erazilerinde Ermenistan'ın Qanunsuz Faaliyeti, V. Bölüm, “**İşgal Altındaki Erazilerde Ermenilerin Qanunsuz Meskunlaşdırılması**”
[http://www.mns.gov.az/ermenistaninfealiyyeti_az.html,\(09.06.2008\).](http://www.mns.gov.az/ermenistaninfealiyyeti_az.html,(09.06.2008).)

BALA, Mirza. “Karabağ”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:6, İstanbul, 1993.

BALA, Mirza. **Azerbaycan Tarihinde Türk Albanya**, Ankara, 1951.

BALAYEV, Aydın. **Azerbaydjanskoye Natsionalnoye Dvijenye: Ot Musavata Do Narodnogo Fronta**, Elm, Bakü, 1992.

BALTA, Tahsin Bekir **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye’de İnsan Hakları Semineri**, A.Ü Hukuk Fakültesi Yayını, 1970.

BAYAR, Muharrem. “Altı Bin Yıllık Türk Yurdu Karabağ”, **Azerbaycan Kültür Dergisi**. Yıl.38. Sayı: 270, 1989.

BAZOĞLU, Duygu Sezer. “İstanbul Zirvesi Kafkasya Gölgesinde”, **Milliyet Gazetesi**, 16.11.1999.

Bizi Esirlikten Kurtarın, Bakü, 2006.

BÜNYADOV, Ziya. **Azerbaycan Tarihi**, Azərneşr, Bakü, 1994.

CABBARLI, Hatem. “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan – Rusya İlişkileri”,
http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_iliskileri.doc, (28.05.2008).

CABBARLI, Hatem. “Ermenistan'da Türkiye İmajı”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 7, Sonbahar 2002.

CAFEROĞLU, A. “Azerbaycan Türkleri”, **Türk Kültürü**, 5 / 54. Ankara, 1967.

CANIKLIOĞLU, Meltem Dikmen. “Anlamı, Kapsamı ve Sınırlarıyla Temel Haklar ve Anayasalarımız”.

CEFEROV, Cefer. “Arsak Sözüünün Etimologiyası”, **Tezisler “Qarabağ dünən bugün ve sabah”**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002.

“Corpses Litter Hills in Karabakh”, **The Times**, 2 Mart 1992.

Council of Europe, **Human Rights, Information Sheet**, No:37, July – December, 1995.

COŞKUN, A. Vahap. “İnsan Hakları ve Kültürel Rölativizm”,
<http://www.dicle.edu.tr/dictur/suryayin/khuka/ihvr.htm>, (25.08.2008).

ÇAY, Abdulhaluk. “Karakoyunlular”, **Türk Dünyası El Kitabı**. C. 1, Ankara, 1992

ÇAVUŞOĞLU, Naz. **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Toplulukları Hukuku’nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine**, Ankara, 1994.

ÇILOĞLU, Fahrettin. **Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar**, Sinatle Yayınları, İstanbul, 1988.

DAĞDELEN, Atıf. “Ermenistan Uluslararası Hukuk Kurallarını Hiç Sayıyor”
<http://www.turkatak.gen.tr/media/makale/makale2.pdf>, (30.05.2008).

Dağlık Karabağ: Zeka Galip Gelecek, Senedler ve Materiallar, Azerbaycan KP MK Partiya Tarihi Enstitüsü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1989.

DERIN, F. Çetin. “Osmanlı Devleti’nin Siyasi Tarihi”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976.

DONABEDIAN, Mutaflan, **Artsakh – Historie du Karabagh**, Paris, 1989.

DÖNMEZER, Sulhi. **Kolluğun Kuvvet Kullanma Yetkisi ve İnsan Hakları**, İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, İnsan Hakları Semineri, Ankara, 2002.

DURMUŞ, İlhami. **İskitler (Sakalar)**, Ankara, 1993.

Ermeni Terörünün Tarihsel Kronolojisi, Bahtı Kara Karabağ,
<http://www.azatyurt.com/Karabag%20Sorunu.htm> (30.05.2008).

Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakişesi, Tarihi Aspekt,
http://www.mns.gov.az/historicalaspects_az.html, (09.06.2008).

ELISOY, Mensur. “Bolşevikler ve Karabağ”, **Azadlıq Yolu Gazetesi**, Bakü, 11 Nisan 1999.

Esirlikte Katle Yetirilenler,
<http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTMzNjAzMTA4MTI0MDU2Mw==>, (09.06.2008).

Esir Girov ve İtkin Düşmüşler, 01.06.2008,
<http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTYzMjAzMTA4NDM2NDcyMw==>, (09.06.2008).

GAFFAROV, Tahir “**The Armenian Terrorism Against the Turks**”,
<http://www.azerigenocide.org/facts/fact06d.htm> (30.05.2008).

GARIBYAN, Ararat Saakoviç. Cülyetta Araratovna Garibyan, **Kratkiy Kurs Armyanskogo Yazıka**, Luys Yayınevi, Erivan, 1987.

GAIBOV, B., A. Sharifov. **Undeclared War**, Communist Publishing House, Baku, 1991.

GEMALMAZ, Mehmet Semih. **İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1997.

GULIYEV, D. **S Poziçsii İnternaçsionalizma /Konflikt v Nagornom Karabakhe. Sbornik Statey”** Baku, 1990.

GALOYAN, G. A., K. S. Hüdaverdiyan, **Nagornıy Karabagh**, Erivan, 1988.

GÜRÜN, Kamuran. **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Cilt 1, Ankara, 1981.

GÜRELI, Şükrü S. “Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not”,
http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/47/1/16_sukru_s_gurel.pdf (11.06.2008)

GÜRÜN, Kamuran. **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983.

GOMEN, D., D. Xarris, L. Zvaak. **Yevropeyskiy Konvençsiya o pravakh çeloveka i Yevropeyskaya Soçsialnaya Khartiya: Pravo i Praktika**, Moskva, 1998.

GOLTZ, Thomas. “Armenian Soldiers Massacre Hundreds of Fleeing Families”,
The Sunday Times, 1 Mart 1992.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref , A. Feyyaz Gölcüklü. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, AİHM İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 11. Ek Protokole Göre Hazırlanıp Genişletilmiş 6. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.

GRIBOEDOV, A.S. **Zapiski o Pereselenii Armyan iz Persii v Naşi Oblasti**, Moskova, 1971.

HAKVERDIYEV, Ali. “Karabağ’ın Kadim Tarihinden”, **Tezislər “Qarabağ dñnen bugñn ve sabah”**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002.

HALILOV, Halyeddin. “Karabağ Problemi: Kökleri, Merhaleleri”, **Tezislər “Qarabağ dñnen bugñn ve sabah”**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002.

HALILOV, H. **Karabağın Elat Dünyası**, Azərneşr, Bakü, 1992.

HESENOV, Tapdıq **Azərbaycan Arazilerinin Ermenistan Tarafından İşgalinin Ağır Sosial – İktisadi Neticeleri**, Çaşıoğlu Matbaası, Bakü, 2002.

HESENOV, Tofiq. “XX Asırda Karabağ’da Yerli Türk – Müslüman Ahaliye Karşı Ermenilerin Tecavüzü”, **Tezislər “Qarabağ dñnen bugñn ve sabah”**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002.

HEREDOT. **Heredot Tarihi**, Çeviri: Ömer Rıza Doğrulu, İstanbul, 1993

HEMİDOV, Hemid. **Azərbaycan’ın Asya Ülkeleriyle Beynelhalk Münasibetleri**, Bakü, 2001.

HESENOVA, Letife. “Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti’nin Ahalisi (XX. Yüzyıllığın İkinci Yarısı)”, **Tezislər “Qarabağ dñnen bugñn ve sabah”**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002.

History Of The Karabakh Khanate”, <http://www.azerigenocide.org/hist/hist03.htm>,(3 0.05.2008).

HORMANDAIAN, S.B. **Lenin i Stanovleniye Zakavkazkoy Federatçsii 1921 – 1923**, Erivan, 1969.

İĞDIRLİOĞLU, “Karabağ’da Talan Var”, **Azerbaycan Türk Kültür Derneği**, S. 263, 1988.

İBADOV, Adalet. **Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler**, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.

İBRAHİMLİ, Fezail. “Karabağ Büyük Siyasetin Mengenesinde”, Tezislere “**Qarabağ dün bugün ve sabah**”, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002.

İnsan Hakları Nedir? Temel Bilgiler ve Türkiye’de İnsan Hakları Alanında Yaşanan Gelişmeler, T.C. Başbakanlık, 10 Aralık 2007, Ankara, (Ahmet Uzak ve Mehmet Altuntaş’ın Editörlüğü ile).

İBAYEV, Vefaeddin. “İslam Konfransı Teşkilatının Ermenistan – Azerbaycan Münaqişesi ile Elaqeder Qebul Etdiyi Qetnameler Beynelxalq Hüquqa Esaslanan Senedlerdir”, **Qanun (Dergi) İctimai – Siyasi, Elmi – Kütlevi Jurnal** (47), No:7, 1998

İBAYEV, Vefaeddin. **Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Qarabağ Münaqişesi İnsan Hüquqları Konteksinde**, Elm Neşriyatı, Bakı, 2001

İnsan Hakları Nedir? <http://www.baktabul.com/felsefe-sosyoloji-psikoloji/126494-insan-haklari-insan-haklari-nedir-insan-haklari-tanimi-nedir-insan-haklari.html>
(25.08.2008).

İnsan Hakları Nelerdir? <http://www.genbilim.com/content/view/1432/88/>,
(25.08.2008).

İSMAIL, M. **Pravda ob Armyanskoy Agressii**, Baku, 1996.

İSMAYILOV, M. E. Tokarjevskiy. **Neobhodimoye utoçneniye – Konflikt v Nagornom Karabakhe Sbornik Statey**, Bakü, 1990.

İSMAYIL, Mahmud. **Azerbaycan Tarihi**, Azərneşr, Bakü, 1993.

İSMAYILOV, Eldar. “Qarabağ Düyünü: Retrospektiv Perspektiv Prizmada”, **Tezisler “Qarabağ dünən bugün ve sabah”**, I. Ümumrespublika elmi-emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002.

İslam Ansiklopedisi, “**Azerbaycan Maddesi**”, Cilt: 2.

İsmayıl Veliyev, **Dünya Susur Tarih Susmur**, Gençlik Neşriyatı, Bakü, 1994.

İşkenceler,

<http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTM0NjU0MTA4MTI0MTIxNA==>, (09.06.2008).

“İstoriya Armyanskogo Naroda”, <http://www.armenica.wizard.am/history/history2.html>, (30.05.2008).

“İtkin Düşen 452 Azerbaycanlı Kadından Halen Haber Yoktur”, **525. Gazete**, 08.03.2008.

KABAOĞLU, İbrahim. **Özgürlükler Hukuku**, 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.

KAFESOĞLU, İbrahim “Selçuklular”, **Türk dünyası El Kitabı**, Cilt:1, 2.Baskı, Ankara, 1992.

KAFESOĞLU, İbrahim. **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, 2. Baskı, Ankara, 1984.

KASIM, Kamer. “Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması”, http://www.eraren.org/tur/makale/ozet_kam_kasimbasbarsurdagkar.htm (30. 05. 2008).

KAPANI, Münci. **İnsan Hakları Uluslararası Boyutları**, Ankara, 1991.

KAPUTIKYAN, Sişlva **Zamanın Başlangıcı** , Erivan, 1998.

KASIMOV, Musa. **Azerbaycan Beynelhalk Münasibetler Sisteminde**, Bakü, 1998.

KANTARCI, Şenol. “Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart”, <http://www.turksam.org/tr/yazi.aspx?ID=216> , (30.05.2008).

KARABAĞLI, Arslan. “Azerbaycan ve Karabağ Sorunu”, **Yeni Türkiye**, Yıl:3, Sayı:16.

KAZVINI, Hamdullah Mustefvi. **The Geographical Part Of The Nuzhat al Qulub**, Leiden, 1919.

Keesing’s Contemporary Archives, “**Records of World Events**”, London, 1988 – 2000. Cilt:34.

Keesing’s Contemporary Archives, “**Records of World Events**”, London, 1988 – 2000. Cilt:40.

KENGERLI, Mehmet. “Karabağ Azerbaycan Toprağıdır. Dünya Durdukça da Öyle Kalacaktır”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Kasım – Aralık 1999.

KIRZIOĞLU, Fahrettin. “Albanların Tarihi Üzerine”. **XI. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri**, TTK. Ayrı basım Ankara, 1994.

KIRZIOĞLU, Fahrettin. “Armeniya / Yukarı Eller Tarihinin İç Yüzü”, **Bellekten**, Cilt:1, S. 198, Aralık 1986’den Ayır Basım, Ankara, 1987, s. 917.

KIRZIOĞLU, Fahrettin. **Kars Tarihi** C.1 İstanbul, 1953.

KÖÇERLİ, T. **Neobhodimoye utoçneniye/Konflikt v Nagornom Karabakhe. Sbornik Statey**, Baku, 1990.

KÖYMEN, M.Altay. **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 2.Baskı, Ankara, 1992.

KURAT, Akdes Nimet. **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1970.

KURAT, Akdes Nimet. “Malazgirit Zaferi Sırasında idil Boyu ve Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri”, **Türk Kültürü**, 9/106, Ankara, 1971.

Khodjalı its Last Day, Baku, Publishing House Azerbaijan, 1992.

Khodjalı its Last Day, Baku, Publishing House Azerbaijan, 1992.

Krua l’Eveneman Dergisi Paris, 26 Şubat 1992.

LEBEL, Paul. **L’Historie et ses Methodes**, Paris, 1961.

LIBIDIAN, Gerard. **Le Dossier Karabagh**, Paris, 1988.

LÜTEM, Ömer E. “Karabağ Sorunu”, <http://www.hannover-bk.de/ermeni3.html> (09.06.2008).

URAS, Esat. **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, 2. Baskı, İstanbul, 1987.

MAKAS, Zeynelabidin. **Azerbaycan’ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası**, Ankara, 1990.

“Massacre By Armenians”, **The New York Times**, 3 Mart 1992.

MIRZEBEYLI, T. “Lissabon Summit”, **Halk Gazetesi**, 25 Aralık 1997.

Mim Kemal Öke, **Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1986.

Mirza Cemal Cevanşir Karabağlı **Karabağ Tarihi** (Çeviren Tahir Sünbül) Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 4, Ankara, 1990.

MORGAN, de Jacques. **Hisroire du Peuple Armenien**, Cilt: 4, Paris, 1919.

MOURADIAN, P. **Chronique Georgienne de 1207 – 1318**, Erivan, 1971.

Nagorno Karabakh Victims Buried in Azerbaijani Town”, **The Washington Post**, 28 Şubat 1992.

NAL, Sabahattin. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde İşkence ve İnsanlık Dışı Muamele veya Küçültücü Muamele veya Ceza”, **MHB Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özek Hukuk Bülteni**, Prof. Dr. Aysel ÇELİKEL’e **Armağan**, Yıl: 19 – 20, Sayı: 1 – 2, 1999 – 2000, İstanbul, 2001.

NESIBLI, Nesib. **Azerbaycan Coğrafiyası**, Bakü, 2000.

Nowhere To Hide For Azeri Refugees”, **The Guardian**, 2 Eylül 1993.

NESIBLI, Nesib. **Bölünmüş Azerbaycan, Bütöv Azerbaycan**, Ay-Yıldız Matbaası, Bakü, 1997.

NIFTELIYEV, Ramil. “Rus İşgali Devrinde Qarabağ’da Demografik Değişiklikler”, **Tezisler “Qarabağ dün bugün ve sabah”**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002.

TANILLI, Server. **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul, 1976.

ORUCOV, Yunis. “ABD’ne Kaçan Ermeni Azerbaycanlı Esirlere Verilen İşkence Faktını İtiraf Etti”, **Yeni Azerbaycan** Gazetesi, 13 Ocak 2004.

ÖZDEK, Yasemin. **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, Ankara, 2004.

PALABIYIK, M. Serdar. “NATO’nun Bükreş Zirvesi’nin Ardından Karabağ Sorunu”, 08 Nisan 2008

<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=3030>,
(30.05.2008).

Obozreneniye Rossiyskih vladeniy za Kavkazom, Cilt:3, Sankt Peterburg, 1836.

ONK, Nizamettin. **Azerbaycan Karabağ Tarihi**, İstanbul, 1997.

PACE, Texts adopted at the 1994 session – fourth part. Document Ref. RES. 1047
(1994). www.assembly.coe.int.

PACE, Texts adopted at the 1997 session – second part. Document Ref. RES. 1119
(1997). www.assembly.coe.int.

PAŞAYEV, A. **Köçürülme**, Bakü, 1995.

PASDERMADJIAN, H. **Historie de l’Armeni**, Paris, 1971.

PIRILTILI, Ali. “İnsan Hakları ve Uluslararası Kuruluşlar”, **Türk İdare Dergisi**,
Yıl: 67, Sayı: 409, Aralık 1995 Eki, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

POMPEEV, Yurii. **Krovaviy Omut Karabakha**, Azerbaycan Yayınevi, Bakü,
1992.

Qeydiyyatın Tentenesi (Senedli Xronika), “Seher” Gazetesinin Neşri, Bakü, 1995.

Recommendation 1690 (2005).

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta05/EREC1690.htm>, (31.05.2008).

REISOĞLU, Safa **Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları**, İstanbul, 2001.

SARAÇ, Naciye. “Karabağ Azerbaycan Toprağıdır”, **Global Yorum İnternet Dergisi**, <http://www.globalyorum.com/inc/newsread.asp?readid=1321> (09.06.2008).

SEVİM, Ali. “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrinde Selçuklu – Ermeni İlişkileri” **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile ilişkileri Sempozyumunu 8-12 Ekim 1984 Erzurum, Ankara, 1985.**

SAVCI, Bahri. **Yaşam Hakkı ve Boyutları**, Ankara, 1980.

ŞAVROV, Nikolay N. **Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazye**, Sankt Petersburg, 1911.

Sobitiya Vokrug NKAO v Krivom Zerkale Falsifikatorov (Sbornik Materialov), Azerbaycan SSC İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Elm, Bakü, 1989.

RECEBLI, Hadi, Vefaeddin İbayev. **Avropa Şurası**, Elm, Bakü, 1999.

SWIETOCHOWSKI, Tadeusz. **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı 1905 – 1920**, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 1988.

SOFIYEVA, Kemale. “1918-ci ilde Osmanlı Ordusunun Qarabağda Apardığı Ameliyatlar”, **Tezisler “Qarabağ dünən bugün ve sabah”**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002.

SUR, Melda. **Uluslararası Hukukun Esasları**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir, 2000.

SÜMER, Faruk. “Karakoyunlular”, **İslam ansiklopedisi**, Cilt:7, İstanbul, 1979.

ŞÜKÜROV, Kerim. “Dağlıq Qarabağ: Anlayışı ve Erazisi Haqqında (Tarih ve Müasirlik)”, **Tezisler “Qarabağ dünən bugün ve sabah”**, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002, s. 103.

SMOLOWE, Jill. “Massacre in Khodjali”, **Time**, 16 Mart 1992.

ŞUŞINSKI, Ferudun. **Şuşa**, Bakü, 1968.

Tarih Boyunca Ermeni Meselesi, Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 1979.

TANÖR, Bülent. **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayıncılık, İstanbul, 1978.

TANILLI, Server. **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul, 1976.

TAŞKIRAN, Cemalettin. **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995.

TEZCAN, Durmuş, Oğuz Sancakdar, Mustafa Ruhan Erdem. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004 .

TİRAŞ, Beydağ. “İşkence Yasağı”,
www.britishcouncil.org.tr/turkish/society/Seminer%202.doc, s. 2, (29.08.2008).

TOGAN, A. Zeki Velidi. **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981.

Turkmenchay Treaty, <http://karabakh.co.uk/doc7.shtml>, (02.06.2008).

TÜRKMEN, Zekeriya. “Karabağ Hanlığı’nın Rus İdaresine Bağlanması Meselesi” ,
TİKA Avrasya Etüdleri, İlkbahar 1996.

The Legal Aspect Of The Conflict, <http://www.azerigenocide.org/facts/fact09.htm>
(30.05.2008).

Treaty Between The Khan Of Karabakh And Russian Empire On Transfer Of Power
Over The Khanate To Russia Of May 14th 1805”,
<http://www.azerigenocide.org/hist/hist04.htm> , (30.05.2008).

“The Face of a Massacre”, **Newaweek**, 16 Mart 1992.

ÜNAL, Şeref. **Temel Hak ve Özgürlükler İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin
Yayınevi, Ankara, 1997.

Valer Actuel Dergisi, Paris, 14 Mart 1992.

VELIYEV, Adil. **Azerbaycan – Avrupa Şurası: Demokratiya ve İnsan Hüquqları
Sahesinde Emekdaşlık**, Elm, Bakü, 2006.

VELIYEV, Cavid. “Hocalı Katliamının İtirafı”,
<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2965>,
(30.05.2008).

VELİYEV, Cavit. “Karabağ’da Sonuçsuz Yeni Öneri ”,
<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2855>,
(30.05.2008).

VELİÇKO, Vasili Lvoviç. **Russkoe Deloi Mejduplemenniye Voprosı**, Arteli
Peçatnogo Dela Yayinevi, Sankt Petersburg, 1904.

WALKER, John Christopher. **Armenia and Karabagh**, London, 1991.

YILDIRIM, Dursun, Cihat Özönder. **Karabağ Dosyası**, Türk Kültürünü Araştırma
Enstitüsü Yayınları: 118, Seri: III, Sayı: A31, 2. Baskı, Ankara, 1991.

YILBAŞI, Hannan. “AİHS Kapsamında Mülkiyet Hakkı”,
<http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/ek1.htm> , (28.06.2008).

YILDIZ, Hakkı Dursun. “10. Yüzyılda Türk-Ermeni Münasebetleri”, **Tarih
Boyunca Türklerin Ermeni Toplumı ile ilişkileri Sempozyumunu** 8-12 Ekim,
1984, Erzurum, Ankara, 1985.

YILMAZ, Reha. “BM Kararı Üzerinden Dağlık Karabağ Problemini Okuyabilmek”,
<http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=286>,
(30.05.2008).

YILMAZ, Ömer. “Ermenistan ve Azerbaycan’da Çatışan Milletler”, **Yeni Forum
Dergisi**, Cilt:9, Sayı: 205, 16 – 31 Mart 1988.

YUSUFOV, Yusuf. “Albanya’nın Etnik Tarihine Bir Bakış”. **XII. Türk Tarihi
Kongresi Bildirileri Özeti**, TTK. Ankara 1994.

Zayavleniye MİD Azerbaydjanskoy Respubliki po povodu suda v Yerevane nad Azerbaydjanskimi voennoslujaşimi, popavşimi v plen v Kelbadjarskom Rayone Azerbaydjana. 02.05.1994 godu. **Zayavleniye i soobşeniye MİD Azerbaydjanskoy Respubliki**, (Eylül 1993 – Aralık 1996), Bakü, 1997.

ZELINSCTY, S. P. **Yelizavetpol Vilayetinin Yaşam Tarzı**, Cilt:5, Tiflis, 1886.

ZEYNELABIDINOĞLU, Hamit Ali. **Dağlık Karabağ Savaşının Açık ve Gizli Yönlerine Dair**, XII Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

ZÜLFÜGARLI, Meherrem. “Dağlıq Qarabağ Probleminin Tarihşünaslığına Dair (1988 – 1991’ci iller)”, Tezisler “**Qarabağ dünən bugün ve sabah**”, I. Ümumrespublika elmi – emeli konferansı, Şuşa Yayınevi, Bakı, 2002.

GAZETE KAYNAKLARI

525. Gazete, 08.03.2008.

Ayna Gazetesi, 3 Mart 2001.

Azerbaycan Gazetesi, 8 Ocak 1993.

Financial Times Gazetesi, Londra, 14 Mart 1992 .

Financial Times Gazetesi, Londra, 9 Mart 1992.

Halk Gazetesi, 10 Kasım 2000 **Milliyet Gazetesi**, 16.11.1999.

Halk Gazetesi, 25 Aralık 1997.

Hürriyet Gazetesi, 22 Mayıs 1992.

Hürriyet Gazetesi, 24 Eylül 1991.

İzvestiya Gazetesi, Moskova, 13 Mart 1992.

İzvestiya Gazetesi, Moskova, 4 Mart 1992.

Kommunist” Gazetesi 23 Şubat 1988.

Kommunist” Gazetesi 27 Şubat 1988.

Le Monde Gazetesi, Paris, 14 Mart 1992.

Le Monde, 24 Ağustos 1990.

Milliyet Gazetesi, 14 Mart 1993.

Milliyet Gazetesi, 29 Şubat 1992 **Hürriyet Gazetesi**, 4 Mart 1992.

Sovetskih Karabak” Gazetesi, 21 Şubat 1988.

Sanday Times Gazetesi, Londra, 1 Mart 1992.

Times Gazetesi, Londra, 4 Mart 1992.

Yeni Azerbaycan Gazetesi, 13 Ocak 2004.

INTERNET KAYNAKLARI

<http://www.un.org/Docs/scres/1993/884e.pdf>;

<http://www.zaman.com.tr/2002/03/17/dis/h6.htm>.

<http://www.turan.tc/haber/2002ekim.htm>.

<http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=guncel&haberno=5748&tarih=2004-08-02>.

<http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm>.

<http://www.un.org/Docs/scres/1993/874e.pdf>;

<http://www.un.org/Docs/scres/1993/853e.pdf>;

<http://www.zaman.com.tr/2002/03/17/dis/h6.htm>.

<http://www.turan.tc/haber/2002ekim.htm>.

<http://president.gov.az/azerbaijan/khojali/bge.htm>.